

tiszatáj

72. ÉVFOLYAM

KANADA 150

Leonard Cohen

Michael Cook

Kenyeres János

Kovács Fruzsina

Kürtösi Katalin

Molnár Judit

Pál-Kovács Ramona

Palla Mária

Simonffy Zsuzsa

Larry Tremblay

Zsizsmann Éva

írásai

Pataki Ferenc

Szabados Árpád

kiállítása elé

70 éves a Tiszatáj

Pécsi Györgyi írása

Az utolsó oldalon

Szív Ernő írása

2018. OKT. 19.

57964

A7 555

”

1

2018. január

”

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

PAGEO | PALLAS ATHÉNÉ
GEOPOLITIKAI
ALAPÍTVÁNY

az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a PAGEO Alapítvány
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
DOMÁNYHÁZI EDIT korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: E-press Nyomdaipari Kft.
Szeged, Kossuth Lajos sgt. 72/B
Felelős vezető: Engi Gábor

Internet: www.tiszataj.hu e-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549.

Levél cím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXII. évfolyam, 1. szám / 2018. január

KÜRTÖSI KATALIN	Kanada 150 a Tiszatájban	3
LEONARD COHEN	Dalszövegek – A sötétség (Darkness); A Daltorony (Tower of Song); Boogie út (Boogie street) <i>Domonkos Péter</i> fordításai	4
LARRY TREMBLAY	A narancsültetvény (Részletek a könyvből) Fordította és a jegyzeteket írta <i>Martonyi Éva</i>	8
KOVÁCS FRUZSINA	Alice Munro magyarországi recepciója fordításszociológiai szemszögből	32
MOLNÁR JUDIT	A kortárs québeci angol nyelvű irodalom sajátosságai	42
KENYERES JÁNOS	A „Másik” mint magyar (A magyarok ábrázolása a kanadai irodalomban)	52
MICHAEL COOK	Hogyan fogjunk kalózt? (rádiójáték) Fordította: <i>Szaffkó Péter</i>	59
PALLA MÁRIA	Írók határok nélkül: bepillantás a kanadai magyar irodalomba	83
ZSIZSMANN ÉVA	A montreali avantgárdtól '56-ig (Interjú <i>Endre Farkassal</i>)	94
SIMONFFY ZSUZSA	Múlt és emlékezet az inuit kultúra tükrében	106
mérlegen		
PÁL-KOVÁCS RAMONA	Ahonnán nincs visszaút, avagy a québecivé válás módzatairól (Akos Verboczy: Rhapsodie québécoise: itinéraire d'un enfant de la loi 101)	111

BÉKÉS IZABELLA	Ez nem vers (Felugossy László: Nem[]skóta szerelmes vagyok a laptopomba című kötetéről) 114
DARIDA VERONIKA	Tükör által (Müllner András: Tükör a sötétséghez. Erdély Miklós kollapszus orv. című kötetéről) 116
HANSÁGI ÁGNES	A közötliség poétikái (Dánél Mónika, Nyelv-karnevál. Magyar neoavantgarde alkotások poétikája) 119
FEKETE J. JÓZSEF	Absztrakt haiku-térség (Németh Péter Mykola: Talán. 77+33 magyar haiku. Baksai József grafikáival) 122
GOROVE ESZTER	Hiányérzet és otthonosság (Sopotnik Zoltán: Moszkvics) 125
művészet	
PATAKI FERENC	Honi pályán (Szabados Árpád kiállítása elé) 128
70 éves a Tiszatáj	
PÉCSI GYÖRGYI	Tiszatáj anzix 130
Az utolsó oldalon	
SZÍV ERNŐ	A mandulafa 133
ILLUSZTRÁCIÓK	SZABADOS ÁRPÁD alkotásai a címlapon a 31., 58., 82., 113., 118., 121. és a 124. oldalon.

Kanada 150 a Tiszatájban

2017 a kanadai konföderáció százötvenedik évfordulójának éve, amelynek alkalmából mind Magyarországon, mind a kanadai magyarok körében számos megemlékezésre került sor: a Debreceni Egyetem tavasszal, majd novemberben az ELTE és a Károli Gáspár Református Egyetem karöltve tudományos ülészakot szervezett, Budapesten a kanadai Nagykövetség hangversenyre hívott érdeklődőket, illetve könyvbemutatóra került sor (Molnár István János Kanada konföderáció előtti történelméről értekezett), Ottawában Magyarország Nagykövetsége kulturális hónap keretében koncerteket, kiállításokat kínált, egybekötve a jubileumot a nagy számú magyar menekült Kanadába érkezésének hatvanadik évfordulójával, az Ottawai Egyetemen pedig a menekült-témáról tartottak konferenciát kanadai és magyar kutatók részvételével. A Tiszatáj kanadai összeállítással kapcsolódik be az évfordulóhoz kötődő esemény-sorozatba. A folyóirat rendszeres olvasói számára nem ismeretlen a téma, hiszen megjelent már egy „anziksz” Montrealról, hosszabb tanulmány Leonard Cohenről, valamint a Kanadában élő magyar származású írók műveiből is néhány fordítás. Jelen összeállítás egyrészt a szélesebb olvasóközönségnek is bepillantást enged a Magyarországon a kanadai kultúrával foglalkozó kutatók műhelyébe, továbbá teret ad doktorandusz hallgatóknak rövid bemutatkozásra, emellett új fordításokat is kínál.

Egy tematikus összeállítás nem vállalkozhat teljes körképre, ugyanakkor igyekeztünk rávilágítani a kanadai kultúra sokszínűségére, azokra a kérdésekre – mint amilyen az északon élő népcsoportok sajátos kultúrája – amelyek napjainkban a közbeszéd fontos részét képezik. Olvashatnak hagyományosnak tekinthető drámaszöveget értő magyar fordításban, számos irodalmi díjjal jutalmazott kisregényből részletet, Leonard Cohen jól ismert dalainak szövegét – de kitérünk a néhány éve irodalmi Nobel-díjjal jutalmazott Alice Munro történeteinek magyar változataira, a kanadai irodalom magyarokról/magyarságról alkotott képzeire, illetve a Kanadában élő magyar írók munkásságára, vagy éppen a kozmopolita Montreal regényekben feltűnő ábrázolásaira is. Egy évtizedek óta Kanadában élő és alkotó magyar származású költő-író személyes vallomását éppúgy kínáljuk, mint a bevándorló-lét kihívásaival, dilemmáival foglalkozó fiatal író friss művéről született ismertetést. Noha Kanada földrajzilag igen messze van tőlünk, közélete, kultúrája, hagyományai is eltérnek a miénktől, az alábbi összeállítás talán kínál néhány párhuzamot, ismerősnek tetsző jelenséget is a magyarországi olvasó számára. Vendégszerkesztőként kívánok Önöknek jó szórakozást, érdekes élményeket, kellemes olvasást!

Kürtösi Katalin

LEONARD COHEN dalszövegei

A sötétség

(DARKNESS)

*Sötét a kedvem,
Mert a kávédat ittam.
Sötét a kedvem,
A kávédat ittam.
Kérdeztelek: halálos?
Ídd ki, mondtad, ez van.*

Nekem már nincs jövőm.
Talán pár napra jó.
A jelen nem nagy öröm,
Csak egy sor tennivaló.
A múlt megmarad, hittem.
De a sötétség mindenható.

Látnom kellett volna.
A szemed mögött mindjárt.
De nyár volt, és ifjú voltál,
Elsodort veled az ár.
Könnyen megkaptalak,
A sötétség volt az ár.

Nem cigizem, nem iszom,
Nem sok örömöm maradt.
Te mindig erre vágytál,
Hogy oszd a parancsokat.
Már nem hiányzik, bébi,
Semmi kedvem élni.
A sötétség visszafogad.

* Leonard Cohen (1934–2016) kanadai költő, író, dalszerző és énekes Montrealban született és élt, de éveket töltött a görög Hydra szigetén és az Egyesült Államokban. Los Angelesben hunyt el.

A szívárványt szerettem,
S a látványt, mely hegyről nyílt.
A reggelt, s hazudhatnám,
Hogy Te voltál ez mind.
De megnőtt az árnyék, bébi,
S a sötétség magához int.

*Sötét a kedvem,
Mert a kávédat ittam.
Sötét a kedvem,
A kávédat ittam.
Kérdeztelek: halálos?
Idd ki, mondtad, ez van.
(2012)*

A Daltorony

(TOWER OF SONG)

Hány társam odavan, a hajam pedig ősz
Szenvedek, hol egykor én voltam a hős
Szerelemre várok egy vég nélküli sorban
És csak fizetem a bért pontosan
Itt, a Daltoronyban

Kérdeztem Hank Williamst: „Nagyon magányos itt?”
Hank Williams, bizony, süket kicsit,
De hallom, ahogy köhög éjjel hosszan
Vagy száz színttel fölöttem
Itt, a Daltoronyban

Én így születtem, mit tehetnék?
Hisz arany torokkal áldott meg az ég
És huszonhét kis angyalt küldött át Onnan
Hogy idekössön az asztalhoz
Itt, a Daltoronyban

Szóval, szurkálhatod túvel a woodoo-babád
De ne haragudj, bébi, nem is hasonlított rám,
Az ablakban állok, itt világos van

És nem ölhet meg senki
Itt, a Daltoronyban

Lehet, hogy megkeseredtem, de erre mérget vehetsz
A gazdag mindig utat talál a szegényhez: ez a szex
De az ítélet már közel – ha jól hallottam
Milyen fura hangok ezek
Itt, a Daltoronyban

*Látom, ahogy most a túlparton állsz
S nem tudom, hogy miként találjak át
Szerettelek, bébi, valamikor
Az összes híd felégett, mely odavezet
De hiányzik minden, ami odaveszett
És soha, és soha nem veszhetsz el újból*

Hát Isten hozzád, nem tudom, látlak-e még
Holnap már beköltözünk a toronyba mint zenék
De hallasz még felőlem, bébi, ha eltávoztam
Édes hangon szólok hozzád
Egy ablakból, itt, a Daltoronyban

Hány társam odavan, a hajam pedig ősz
Szenvedek, hol egykor én voltam a hős
Szerelemre várok egy vég nélküli sorban
És csak fizetem a bért pontosan
Itt, a Daltoronyban
(1988)

Boogie út

(BOOGIE STREET)

*Ó, fény ura, ki ködbe vész,
Reád váraкоztam.
Egy csókot adsz, ez az egész:
S a boogie az utam.*

Egy kortynyi bor. Egy slukk sem árt.
Aztán indulni kell.

Felhangoltam a vén gitárt;
Tele a fridzsider.
Egy dugó vár a semmiben.
Foglalt helyem van ott.
Vagyok, aki vagyok, s mindent
A boogie út adott.

Emlékeim közt őrzöm még
Szerelmem, testedet;
S a folyót és a vízesést,
Hol fürödtem veled.
Zavarban ott szépségedtől,
Megmostam lábaid.
Tanításod adott erőt,
Mert várt a boogie street.

*Ó, fény ura, ki ködbe vész,
Reád váraoztam.
Egy csókot adsz, ez az egész:
S a boogie az utam.*

Barátaim, ne féljetekek!
Oly súlytalan a lét.
Vágyban fogant a testetek,
És vágyban ér a vég.
Habár a hús, s a vér titka
Bárhol olvasható,
Senki sincs, aki megmondja,
A boogie mire jó.

*Ó, fény ura, ki ködbe vész,
Reád váraoztam.
Egy csókot adsz, ez az egész:
S a boogie az utam.*

Egy kortynyi bor. Egy slukk sem árt.
Aztán indulni kell...
(2001)

LARRY TREMBLAY

A narancsültetvény¹

Larry Tremblay, kanadai francia nyelvű író elsősorban drámaíróként ismert², de regényírói karrierje is egyre jelentősebb. Egyik legutolsó könyve, *A narancsültetvény*, 2013-ban jelent meg, amit számos nyelvre lefordítottak, és a szerző több irodalmi díjban is részesült.

A *Narancsültetvény* műfaját tekintve talán fabula, tanmese, hiszen a történet valamiféle időtlen-időbe való vetítése, valamint a konkrét helymegjelölés hiánya realitáson túli dimenzióba repíti az olvasót. Ugyanakkor nagyon is aktuális szituációkat tár elénk: a terrorizmus, az értelmetlen halál, a vallási fanatizmus kérdései köré építi fel a fordulatos, lebilincselő történetet.

Képzeljünk el tehát egy olyan teret, amely szinte bárhol megtalálható, de bizonyos elemei mégis leginkább a Közel-Keletre utalnak. Itt él egy család, a mesésnek is tekinthető narancsliget árnyékában. A mitikus, mesészerű hely, a narancsfák világa azonban távolról sem az eufória tere, hanem sokkal inkább negatív konnotációjú, a diszfória tere. Az apa a narancsfák között tevékenykedik, ez biztosítja a család materiális létének alapját, de a liget – ami egyfajta paradicsom is lehetne – mégsem védi meg őket a külső fenyegetésektől, a háborútól, a becsapódó bombáktól. A halál bármely pillanatban bekövetkezhet, a kis közösség nem maradhat kívül a fenyegető világon. Ugyanakkor nemcsak elszenvetői, hanem tevékeny részeseivé is válnak a világban bekövetkező abszurd konfliktusok következtében kialakuló, nem kevésbé abszurd helyzeteknek.

Nemcsak a narancsfák tartoznak egy mesészerű, mitikus térhez, hanem a szereplők is, legalábbis a történet kezdetén. A nagyszülők, szülők, gyermekeik, két fiú, Amed és Aziz, alkotják ezt a kis családi közösséget. Az ikertestvérek teljesen egyformák, megkülönböztethetetlenek, de a történet folyamán megkülönböztetésük mégis szükségszerű lesz. Az ikerfigurák megjelenítése tulajdonképpen szintén mitikus jegy, gondoljunk csak az ókori Castor és Pollux alakjára vagy Antigoné testvéreire, Polüneikészre és Eteoklészre az Oidipusz-mítoszban. Ebben a regényben az ikrek, bár külsőleg hasonlatosak, mégsem teljesen egyformák, egyikük gyógyíthatatlan betegségben szenved, a másik egészséges. Ennek külső jele nincs, csak ők maguk és a szülők tudják, hogy a külvilág számára láthatatlan megkülönböztető jegyről van szó.

Az elbeszélés nyelve rendkívül egyszerű, ugyanakkor szinte már költői prózaként is olvasható, mind ritmusát, mind sajátos, sokszor metaforikus nyelvi fordulatait illetően. Három nagy részből áll, *Aziz*, *Amed* és *Sony* címmel – a két első az ikrekre, a harmadik egy képzeletbeli figurára utal.

Az egyes fejezetek néhány oldalas részekre tagolódnak, fragmentumszerűek, mégis egységet alkotnak. A drámai fordulatok mindvégig fenntartják az olvasó érdeklődését. A történet végén az író az elmondottak értelmezésének folytatását mintegy az olvasóra bízta, hiszen a képzelet és a valóság elemeinek költői feldolgozása végtelen, lezárhatatlan folyamat.

¹ L'Orangerie, Alto, Québec, 2013, 160 oldal

² Magyarul is megjelent *A hasbeszélő* című darabja a *Történet a hetedik* című antológiában 2007-ben.

RÉSZLETEK A KÖNYVBŐL

AMED

Ha Amed sírt, Aziz is sírt. Ha Amed nevetett, Aziz is nevetett. Az emberek gúnyolódva mondogatták: „A végén még összeházasodnak”.

Nagyanyjukat Shaanan-nak hívták. Rossz volt a szeme, folyton összekeverte őket. Egyre csak azt mondogatta róluk, az én két csepp vizem a sivatagban. Folyton azt hajtogatta: „Ne járjatok egymás kezét fogva, mert mindig azt hiszem, duplán látok”. És azt is mondogatta: „Egyszer majd nem lesznek vízcseppek, csak víz lesz, és kész.” Azt is mondhatta volna: „Egyszer majd vér lesz, és kész”.

Amed és Aziz a nagyszülőket házuk romjai alatt találták meg. A nagymama fejét egy gerenda zúzta szét. A nagypapa az ágyában feküdt, feldarabolta a hegy tulsó lejtője felől érkező bomba, onnan, ahol esténként a nap el szokott tűnni.

Amikor a bomba becsapódott, még éjszaka volt. De Shaanan már felkelt. Testét a konyhában találták meg.

– Vajon mit csinált a konyhában éjnek idején? – kérdezte Amed.

– Soha nem fogjuk megtudni. Talán titokban süteményt készített – válaszolta anyja.

– De miért titokban? – kérdezte Aziz.

– Talán meg akart vele lepni minket – mondta Tamara két fiának, olyan kézmozdulattal mintha egy legyet akarna lecsapni.

Nagyanyjuk, Shaanan gyakran beszélt magában. Voltaképpen minden őt körülvevő tárgyhoz szívesen beszélt. A fiúk meglesték, amint a kerti virágokat vont a kérdőre, amint a házak között folydogáló patakkal vitázott. Képes volt órák hosszat a víz fölé hajolva szavakat mormolni. Zohal szégyellte, hogy anyja így viselkedik. Szemére vetette, hogy rossz példát mutat a fiainak. „Úgy csinálsz, mintha bolond lennél.” Így kiabált vele. Shaanan lehajtotta a fejét, szó nélkül behunyta szemét.

Egyszer Amed azt mondta nagyanyjának:

– Egy hangot hallok a fejemben. Magában beszél. Nem tudom elhallgattatni, furcsa dolgokat mond. Mintha egy másik személy rejtőzne bennem, olyasvalaki, aki nagyobb nálam.

– Mondd el Amed, mondd csak el nekem a furcsa dolgokat, amiket mond.

– Nem tudom elmondani, mindig kimegy a fejemből.

Ez hazugság volt. Nem felejtett el semmit.

Aziz egyetlen egyszer már eljutott a nagyvárosba. Apja, Zohal, autót bérelt. Fel fogadott egy sofőrt. Hajnalban indultak. Aziz nézte az idegen tájat, ahogyan elsuhant az autó ablaka mögött. Szépnek találta a vidéket, amelyet az autó kettéhasított. Szépnek találta a fákat, ahogyan sorra eltűntek a szeme elől. Szépnek találta a teheneket, pirosra mázolt szarvukkal, olyan nyugodtak voltak, mintha a forró talajra helyezett nagy kövek lennének. Az út rázós volt, az örömtől és a haragtól egyaránt.

Azizt görcsbe rántotta a fájdalom. És mosolygott. Tekintetétől könnyes lett a táj. És a vidék olyanná vált, akár egy ország képmása.

Egyszer Zohal azt mondta a feleségének:

– Elviszem a nagyvárosi kórházba.

– Én majd imádkozom, és testvére, Amed is imádkozni fog. – Tamara csak ennyit mondott.

A sofőr megszólalt, azt mondta, hogy végre beértek a városba, Aziz elájult az autóban, és semmit sem látott azokból a nagyszerű dolgokból, amelyekről korábban hallott. Amikor magához tért, egy ágyban feküdt. A helyiségben más ágyak is voltak, más gyerekek feküdtek bennük. Úgy érezte, minden ágyban ő fekszik. Úgy érezte, a túl nagy fájdalom következtében megsokszorozódott a teste. Úgy érezte, minden ágyban, minden testben ő maga vonaglik a fájdalomtól. Egy orvos hajolt föléje. Azizt megcsapta fűszeres illatszere. Kedvesnek látszott. Rámosolygott. Aziz mégis félt tőle.

– Jól aludtál? – Aziz nem válaszolt. Az orvos fölegyenesedett, már nem mosolygott. Apjához szólt. Apja és az orvos kimentek a kórteremből. Zohal keze ökölbe szorult, zihálva lélegzett.

Néhány nappal később Aziz egyre jobban lett. Adtak neki egy jó sűrű folyadékot, hogy azt igya. Reggel és este vette be. Rózsaszínű volt. Nem ízlett, de csökkentette a fájdalmait. Apja mindennap meglátogatta. Azt mondta, hogy unokatestvérénél, Kacirnál lakik. Csak ennyit mondott. Zohal egyre csak némán nézte a fiát, megérintette a homlokát. Keze olyan száraz volt, akár egy faág. Egyszer Aziz hirtelen felriadt. Apja egy széken ülve figyelte. Megijedt a tekintetétől.

Egy kislány feküdt az Aziz melletti ágyban. A neve Neelan volt. Azt mondta Aziznek, hogy rosszul nőtt a szíve a mellkasában.

„A szívem fordítva nőtt, tudod, a csúcsa nincs jó helyen.”

Ezt minden gyerekeknek elmesélte, akik a nagy kórházi szobában aludtak. Mert Neelan mindenkivel szóba állt. Egyik éjjel Aziz álmában felüvöltött. Neelan megijedt. Kora reggel elmesélte, mit látott.

– Szemed fehér lett, akár egy tesztagombóc, felálltál az ágyadban és hadonásztál a karoddal. Azt gondoltam, csak játszol, hogy megijesszél. Szóltam hozzád. De nem voltál magadnál. Az eszed valahová eltűnt. Bejöttek az ápolónők. Paravánt tettek az ágyad mellé.

– Rosszat álmodtam.

– Miért léteznek a rossz álmok? Te tudod, hogy miért?

– Nem tudom, Neelan. Mama gyakran mondogatja: „Ezt csak az Isten tudja.”

– Az én mamám is ugyanazt szokta mondani: „Ezt csak az Isten tudja.” Meg azt is, hogy „Így van ez már az idők kezdete óta.” Az idők kezdete, mama szerint akkor volt, amikor az idő kezdődött. Olyan sűrű volt a sötétség, hogy amikor a Nap első sugara áttört rajta, felordított a fájdalomtól.

– Pedig inkább a sötétségnek kellett volna ordítania, őt hasították fel.

– Talán – mondta Neelan, talán.

Néhány nappal később Zohal megkérdezte Azizt, hova lett a kislány, aki a szomszéd ágyon feküdt. Aziz azt válaszolta, hogy elvitte a mamája, mert meggyógyult. Apja lehajtotta fejét. Egy szót sem szólt. Egy idő után felemelte a fejét. Még akkor sem mondott semmit. Majd a fia fölé hajolt. Homlokon csókolta. Ezt először tette. Aziznak könnybe lábadt a szeme. Apja végre azt suttozta: „Holnap mi is hazamegyünk.”

Aziz elindult hazafelé, apjával és ugyanazzal a sofőrrel. Nézte az elfutó utat a visszapillantó tükörben. Apja furcsán csöndben maradt, dohányzott az autóban. Hozott neki datolyát meg süteményt. Mielőtt hazaértek, Aziz megkérdezte apjától, hogy meggyógyult-e.

„Többé nem kell visszamenned a kórházba. Imánk meghallgattatott.”

Zohal nagy tenyerét a fia fejére tette. Aziz boldog volt. Három nappal később becsapott a bomba a hegy túlsó oldala felől, áthatolt az éjszakán, és megölte nagyszüleit.

Valamikor, egy szintén mitikus boldogabb időben, a gyerekek vidáman játszottak, sárkányt eregettek a közeli hegyoldalon, és csak később derült ki, hogy a hegy túlsó oldala már az ellenségé. Nagy veszélynek voltak kitéve, hiszen a területet aláaknázták, s csak Isten akaratán múlott, hogy minden alkalommal épségben visszatérhettek. Ez a motívum azonban már az eredetileg fennálló jóság és igazság értékrendjének felborítása lesz, megjelenik a rossz és a hazugság, ami ezt az idilli világot, amely amúgy is csak tűnő pillanatokig kerekedhetett felül, egy csapásra megváltoztatja. A rossz, a gonosz brutális megjelenését szimbolizálja az a bomba, amely szétrombolja a nagyszülők házát, megöli a két öreget. A szülők és a két fiú számára egyértelművé válik, hogy a valóságos világ más, mint a korábban átélt vagy legalábbis elképzelt létezés.

Nem sokkal a tragédia bekövetkezte után megjelenik Szulayed, a gonosz erők képviselője. Egy táskát hoz magával, amelyben robbanóanyaggal telirakott öv van – egyértelműen utalva arra, hogy mit vár el a gyerekektől, őket akarja felhasználni arra, hogy öngyilkos robbantással félemlítsék meg a hegy túloldalán táborozó ellenséget. A földrajzilag nem pontosított a helyhez hasonlóan a szemben álló felek sem azonosítottak, nem is azonosíthatók a szerző szándéka szerint.

Férfiak érkeztek egy terepjárával. Amed és Aziz vették észre a porfelhőt a házuk melletti úton. Éppen a narancslichtben voltak. Ott akarta Zohal eltemetni a szüleit. Az utolsó lapát földnél tartott. Homlokát és karját izzadság borította. Tamara sírt és ajkát harapdálta. A terepjáró megállt az út szélén. Három férfi szállt ki belőle. A legmagasabb géppisztolyt tartott a kezében. Nem a narancsültetvény felé indultak. Rágyújtottak. Amed elengedte a testvére kezét, és közelebb ment az úthoz. Hallani akarta, mit mond a három férfi. De nem hallotta. Túl halkán beszéltek. Hármójuk

közül a legfiatalabb végül néhány lépést tett feléje. Amed felismerte Halimot. Nagyon megnőtt.

– Emlékszel rám? Én vagyok Halim. Ismertelek az iskolában, a faluban. Amikor még megvolt az iskola.

Halim elnevette magát.

– Igen, emlékszem rád, te voltál az egyetlen, aki a nagyok közül szóba állt velünk, a testvéremmel és velem. Kinőtt a szakállad.

– Apáddal, Zohallal akarunk beszélni.

Amed elindult a narancsültetvény felé, a három férfi követte. Apja közelebb jött. Amed látta, ahogy anyja tekintete elborul. Rákiáltott, hogy jöjjön közelebb hozzá. A férfiak sokáig beszéltek Zohallal. Szavaikat elvitte a szél. Tamara azt mondta magában, hogy ez a nap meg van átkozva, az első a megátkozott napok sorában. Figyelte férjét. Zohal lehajtotta fejét, a földet bámulta. Halim intett Amednek. Amed kirántotta magát anyja karjából, aki két fiát magához szorította, és elindult a férfiak felé. Zohal a fia fejére tett kézzel büszkén mondta:

– Ez a fiam, Amed.

És a másik fiú? – kérdezte a géppuskás férfi.

– Ő meg Aziz, az ikertestvére.

Estig maradtak. Zohal megmutatta nekik szülei házának romjait. Mind felemeltek a fejüket a hegy felé, mintha még keresnék az égen a bomba nyomát. Tamara teát készített. A gyerekeket a szobájukba küldte. Később Amed és Aziz látták az ablakból, amint a géppuskás férfi odamegy a terepjáróhoz, majd néhány másodperccel később visszajön, kezében egy táskával. Mintha anyjuk felkiáltott volna. Aztán a férfiak eltávoztak. A távolodó terepjáró zaja hosszan visszhangzott az éjszakában. Amed átkarolta testvérét és végül elaludt.

Másnap Aziz így szólt:

– Nem veszed észre? A zajok már nem a régi zajok, és a csönd is mintha elrejtőzne, mintha valami rossz dologra készülődne.

– Beteg voltál, azért képzelsz.

De Amed tudta, hogy testvérenek igaza van. Szobája ablakából meglátta anyját. Hívta. De anyja eltávolodott. Amednek úgy tűnt, sír. Látta, amint eltűnik az amarilliszek mögött. Ezeket még nagyanyja, Shaanan ültette egy évvel korábban. Időközben hatalmasra nőttek. Kinyílt virágaik elnyelték a fényt. Amed és Aziz lementek a földszintre. Anyjuk még nem készítette el a reggelit. Apjuk semmit sem aludt, látták, milyen fáradt az arca. A konyhában a földön ült. Mit csinált ott egymagában? A fiúk most látták először apjukat a konyha kövén ülni.

– Éhesek vagytok?

– Nem.

Pedig éhesek voltak. Apjuk mellett egy vászontáskát láttak.

– Hát ez meg mi? – kérdezte Aziz. – A terepjárós emberek felejtették itt?

– Nem felejtették itt. – mondta Zohal.

Jelezte a fiainak, hogy üljenek melléje. Aztán elkezdett a géppuskáról beszélni.

Fontos ember, mondta a fiainak, a szomszéd faluból származik. A neve Szulayed. Szívéből szólt, amikor beszélt velem. Mindenképpen látni akarta a nagyszületek szétrombolt házát. Imádkozni fog a lelkükért. Vallásos ember. Tanult ember. Amikor megitta a teáját, megfogta a kezem. Így szólt apátokhoz: „Milyen békés a te házad. Behunyom a szemem és eláraszt a narancsfák illata. Apád, Mounir, egész életében ezen a kiszáradt földön dolgozott. Valaha itt sivatag volt. Isten segítségével apád valódi csodát művelt. Narancsfákat telepített oda, ahol korábban csak homok volt, meg kövek. Ne hidd, hogy azért, mert géppisztollyal jöttem ide, nincs szemem és fülem, akár egy költőnek. Hallom és látom, ami igaz és ami jó. Neked jó szíved van. A házad rendes. Minden dolognak megvan benne a helye. A feleséged készítette tea nagyszerű. Tudod, mit szokás mondani, vagy túl édes, vagy nem elég édes, a jó teát a kettő között iszod. A feleségedé pontosan a középen van. Zohal, a te apádat az egész környéken ismerték. Az igazság embere volt. Csak az igazság embere képes ezt az arcnélküli földet paradicsommá változtatni. A madarak sohasem tévednek a paradicsomot illetően. Gyorsan felismerik, akkor is, ha a hegyek árnyékában húzódnak meg. Mondd meg, Zohal, te ismered-e azoknak a madaraknak a nevét, amelyeket most hallunk énekelni? Biztosan nem ismered. Túl sokan vannak, és az énekük túlságosan kifinomult. Az ablakon keresztül látok párat, szárnyuk sáfrányszínű lángot vet. Ezek a madarak nagyon messziről jöttek. Élénk színük beleolvad a narancsültetvény színeibe, ahová szüleidet temetted. És a daluk visszhangzik, akár valami áldás. De e névtelen madarak vajon enyhíthetik-e fájdalmadat? Tudnak-e más nevet adni a gyászodnak? Nem. A te gyászodnak a neve: bosszú. Jól figyelj rám most, Zohal. Más házakat is leromboltak a szomszéd falvakban. Sokan meghaltak a rakéták és a bombák miatt. Ellenségeink meg akarják szerezni a földünket, hogy házait itt építsék fel, és asszonyaikat itt ejtsék teherbe. Amikor már a falvainkat elfoglalták, haladhatnak előre a nagyváros felé. Meg fogják ölni asszonyainkat. Gyermekeinkből rabszolgák lesznek. És mindez a mi országunk végét fogja jelenteni. Földünket beszennyezik lépteikkel és köpéseikkel. El tudod hinni, hogy Isten megengedné ezt a szentségtörést? Elhiszed, Zohal?”

– Hát ezt mondta el Szulayed apátoknak.

Amed és Aziz mozdulni sem mertek, egy szót sem szóltak. Soha apjuk még nem beszélt velük ilyen hosszan. Zohal felkelt. Néhány lépést tett a szobában. Amed sutogva mondta testvéreinek: „Gondolkodik. Ha így jár fel s alá, akkor mindig gondolkodik.”

Hosszú szünet után Zohal kinyitotta a táskát, amelyet a terepjárón érkező férfiak hagytak nála. Furcsa öv volt benne, kitekerte. Olyan nehéz volt, hogy csak két kézzel tudta felemelni.

– Szulayed hozta – mondta Zohal a fiúknak. – Először nem értettem, mit mutat. Halim felvette az övet. Akkor megértettem, miért jöttek el hozzám ezek az emberek. Anyátok belépett. Hozott megint teát. Megpillantotta Halimot, és felsikoltott. A tálca

felborult. A teáskanna a földre esett. Az egyik pohár eltört. Kértem anyátokat, szedjen össze mindent, és hozzon másik teát. Elnézést kértem Szulayedtől. Anyátoknak nem kellett volna sikoltoznia.

Aziz meg akarta fogni az övet. Apja eltolta a kezét. Visszatette az övet a táskába és kiment a szobából. Amed és Aziz figyelték az ablakból, amint eltűnik a narancsfák között.

Az apa elmeséli a fiúknak, hogy az ifjú Halim felrobbantotta magát, az iskola bezárt, a hegy másik oldalán nagy veszély leselkedik mindazokra, akik arrafelé merészkednek. Szulayed visszatér, elviszi a fiúkat a hegy közelébe, és arról beszél, tudja, hogy vége azoknak az időknak, amikor a gyerekek a hegyoldalban vígan eregethették papírsárkányaikat. A két fiút meggyőzi arról, hogy csakis nekik sikerült játszva felfedezni az utat, ami a hegy másik oldala felé vezet.

Mindhárman jó tíz percig gyalogoltak a napon, mielőtt elérték a hegy lábát.

– Gondolom, erre másztátok meg a hegyet, hogy visszaszerezdtek a sárkányt?

– Igen, erre, válaszolta Aziz.

– Éppen itt, tette hozzá a testvére.

– Hát én is így gondoltam.

Szulayed átkarolta a két fiút.

„Nem tudtátok, hogy minden lépésnél aknára léphettetek volna. Talán nem tudtátok?”

Szulayed megsimogatta a két fiú fejét.

„Csoda: valójában csoda történt azon a napon. Isten elszakította a sárkány köteleit, és Isten irányította lépteiteket a hegyen.”

Némán mentek vissza az útra. Aziznek hányingere volt a cigarettától, amit Szulayedtől kapott.

Amikor visszaértek a terepjáróhoz, Szulayed nagyot nevetett. Felvett egy üveg vizet, ami a lábánál ide-oda gurult. Félig még tele volt. Kinyitotta, és a fejére öntötte a tartalmát. A víz végigfolyt a haján, a szakállán és benedvesítette az ingét. Nevetése megijesztette a két fiút. Szép fehér fogai voltak, hiánytalanok. Elindította az autót. Amed nem mertte megmondani, hogy ő is szomjas. Figyelte, nem talál-e másik üveget. Nem volt másik. Szulayed még gyorsabban vezetett, mint jövet. Nagyon hangosan beszélt a terepjáró és a szél zajában: „Rájöttetek már, mit vittetek véghez? Megtaláltátok az utat, hogy eljuthassatok a fura városig. Egyedül ti tettétek ezt meg. Mindenki mást, aki megpróbálta, széttéptek az aknák. Néhány nap múlva egyikőtök visszatér oda. Vagy te, Aziz, vagy te Amed. Apátok fogja eldönteni. És akit kiválaszt, robbanóövet visel majd. Lemegy a furcsa városig és egyszer s mindenkorra eltünteti.”

Szulayed, mielőtt távozott, még ennyit mondott nekik: „Isten kiválasztott titeket. Isten megáldott titeket.”

Amed bemenekült a házba. Aziz hosszan nézte a porfelhőt, amit a terepjáró vert föl.

A két fiú közül az egyiknek fel kell áldoznia magát, végre kell hajtania az öngyilkos merényletet. A választás terhe a szülőkre hárul, az apa az egészséges fiút akarja választani, hiszen az ő szemében ez lenne az igazi áldozatvállalás, az anya viszont, tudván, hogy a másik fiú eleve halálraítélt, mivel gyógyíthatatlan betegségben szenved, nem akarja mindkét gyermekét elveszíteni. Titokban személycserére készülnek. A cse-re sikerül, az egészséges fiú lesz a túlélő. De az apa, amikor az életben maradt fiáról kiderül, hogy tulajdonképpen a másik, nem az, akinek hitték, elúzi otthonról. Ezért kell a fiúnak a túlélése érdekében elmenekülnie. Eljut Kanadába, ahol már mint majdnem felnőtt, szerepet vállal egy színésziskolában. De a múltjától nem szabadulhat, története, mint ahogyan minden háború szörnyűségeinek története, megjelenik a színház világában, mintegy a szerző ars poetica-jaként.

Zohal több napot töltött azzal, hogy rendet teremtsen szülei házában romjai körül. Megtisztította a földet. Összeszedte a fényképeket, a ruhákat, némi konyhadényt. De a bútorokat, amiket még lehetett volna használni, nem tartotta meg. Tamara segített neki, amennyire tudott. A fiúk is felajánlották segítségüket, de apjuk elzavarta őket. Férj és feleség csendben dolgozott. Kínos és súlyos csendben. Tamara többször is szólni akart, de mindannyiszor visszafogta mondandóját. Érezte, hogy Zohal ugyanúgy van a dologgal. Jött egy teherautó, összeszedték, ami a ház falából megmaradt. Már csak a padló volt ott, vérfoltokkal. Zohal kézen fogta feleségét. Az nem értette, mit akar. A férfi, látva idegességét, kérte, üljön le. Engedelmeskedett. A férfi melléült, a falak nélkül árválkodó, lakóit gyászoló padlóra. Tamara-nak nevetethetnéje támadt. Az volt az érzése, hogy apósa és anyósa házat a szél fújta el, és hogy ők ketten most már saját magukat is elszakítják a földtől, hogy örökre elhagyják azt.

Zohal törte meg a csendet. „Amed lesz az. Ő fogja viselni az övet.” Tamara szíve megállt.

– Tudom, mit gondolsz – folytatta nehezen Zohal. – Tudom, hogy mit akarsz mondani. Gondolkodtam, hosszan gondolkodtam. Nem Aziz lesz az. Szégyelleném magam, Tamara. Nem élném túl, ha azt kérném Aziztól, vegye fel ő az övet. Többet nem szólhatnék Istenhez. Igen, Tamara, sokat gondolkodtam mindezen. Forgattam ezerszer a kérdést a szívemben, és...

– De Aziz nemsokára... – próbálta mondani Tamara, de nem tudta befejezni a mondatot.

– Igen, Aziz meg fog halni, ezt éppúgy tudom, mint te. Elmondtam neked, amit az orvos magyarázott el nekem. Az nem lenne áldozat, ha ő viselné az övet. Sértés lenne. És az ellenünk fordulna. És Aziznek, amilyen állapotban van, nem is sikerülne. Túl gyenge. Nem, Tamara, nem lehet Aziz. Beteg gyereket nem küldünk háborúba. Nem áldozzuk fel, ami már feláldoztatott. Próbáld kimondani saját szavaiddal, Tamara, és ugyanoda következtetnél, mint én. Amed megy el.

Tamara sírt és a fejét rázta, nem tudott megszólalni.

„Mit gondolsz, miért Manahal társaságában jött Szulayed részvétet nyilvánítani. Figyelj ide, ez az ember elvesztette a feleségét egyetlen fia születésekor. És hajlandó volt feláldozni a fiát.”

Zohal felkelt. Tamara látta, amint eltűnik, görnyedt háttal, a narancsfák között. Nem csodálkozott. Tudta, hogy Zohal Amedet fogja választani. Alapjában véve, mindig is tudta. És ettől némult el fájdalmában.

Akkor este, a kertben, nézte a holdat, hagyta, hogy távoli fénye áthassa. Hirtelen egy dal jutott eszébe. Valaha anyja suttogetta fülébe, hogy elaltassa:

*Egy nap mi leszünk a fény
Mindig nyitott szemekben élünk tovább
De ma este, kislányom, csukd le szemhéjad.*

Hideget érzett a testében. Azt hitte, beteg. De a hideg, ami máskor leszállt benne, most feltört az ajkáig, a nyelvéig. És jeges szavak formálódtak szájában. Megértette, hogy mindenhez késő van. Már semmi sem olvaszthatja fel a szavakat és a bennük lévő gondolatot. Megvárta, hogy az éjszaka eluralkodjék a házon, aztán zajtalanul felment a fiúk szobájába. Hallotta lélegzésüket. Mélyen aludtak. Közeledett Amed ágyához, és homlokára tette kezét. Várta, hogy felébredjen. Amikor félig kinyitotta szemét, finoman megfogta a kezét.

„Ne mondj semmit, ne ébreszd fel a testvéredet, gyere velem.”

Kimentek a szobából, mint a tolvajok. Ameddel együtt visszatért a kertbe. Leültek a padra, a mályvarózsákkal szemben. A „holdas pad”, ahogyan Tamara titokban hívta. Amed nem látszott túl meglepettnek, hogy az éjszaka közepén felébresztették és kihívták a házból. Szeme még majd leragadt az álmoasságtól.

– Figyelj rám Amed. Hamarosan apád bemegy a szobádba, halkan, hogy fel ne ébressze a testvéredet, közeledik hozzád, és a fejedre teszi a kezét, ahogyan én tettem az imént. Te meg lassan felébredsz, és megérted a föléd hajló arc láttán, hogy téged választott. Vagy kézen fog, kivisz a narancsültetvénybe, leültet egy fa tövébe, hogy beszéljen veled. Voltaképp nem tudom, hogyan fogja apád bejelenteni, de te tudni fogod, mielőtt még kinyitná a száját. Tudod, hogy ez mit jelent? Nem jössz vissza a hegyről. Én nem tudom, mi mindent mesélt nektek Szulayed, neked és a testvérednek, de sejtem. Apád azt mondta, olyan ember ő, aki a jövőbe lát. Fontos ember, aki megvéd minket ellenségeinktől. Mindenki tiszteli, senki sem meri neki megtagadni az engedelmséget. Apád fél tőle. Nekem, amint megláttam, arrogánsnak tűnt. Apádnak nem kellett volna elfogadnia, hogy átlépje házunk küszöbét. Ki jogosította föl, hogy bemenjen az emberekhez és elvegye a gyerekeiket? Én sem vagyok ostoba. Tudom, hogy háború van, és áldozatot kell hoznunk. És tudom, hogy te és a testvéred bátrak vagytok. Megmondtátok apátoknak, hogy számotokra dicsőség és kötelesség felvenni azt az övet. Elmondta nekem. Készek vagytok Halim és a többiek példáját követni. Apátok magán kívül van. Büszke az eltökéltségetekre. Is-ten nekünk adta a világon a legjobb két fiút, de én, Amed, nem vagyok a világon a

legjobb anya. Emlékszel még Hajmira, az unokatestvéremre? Biztosan emlékszel. Beteg volt. Aziznak ugyanaz a betegsége. A csontjai fokozatosan eltűnnek. Mintha elolvadnának a testében. Meg fog halni a testvéred, Amed.

– Ezt nem hiszem el.

– Ne vádold anyádat hazugsággal. A nagyvárosban az orvos megmondta apádnak. Aziz talán nem is éri meg a legközelebbi szüretet. Ne sírj, drágám, ez nagyon nehéz, kérlek, ne sírj.

– Mama!

– Figyelj rám, Amed, jól figyelj. Én nem akarom, hogy te viseld azt az övet.

– Mit mondasz?

– Nem akarom mindkét fiamat elveszíteni. Beszélj a testvéreddel, vedd rá, hogy ő tegye meg helyetted.

– Soha!

– Mondd meg neki, hogy te nem akarsz felvenni az övet.

– Ez nem igaz.

– Mondd meg neki, hogy félsz.

– Nem!

– Oh, Amed, kicsim, Aziz boldogabb lesz, ha így hal meg. Tudod, hogy máskülönben mi vár rá? Ágyában hal meg, szörnyű fájdalmak közepette. Ne foszd meg a dicső haláltól, attól, hogy Isten fogadja be a mártíromság minden dicsőségével. Kérlek szépen, kérd meg Azizt, foglalja el a te helyed. Ne említsd senkinek, főleg apádnak ne, ez lesz a mi kettőnk halálig őrzött titka.

Amed úgy feküdt vissza, mint egy kis botladozó kísértet. Tamara ott maradt a holdas padon ülve. Megpróbálta lecsendesíteni dobogó szívét. Egy hosszú pillanat múlva kinyújtotta kezét a legközelebbi rózsza felé. Ujjhegyével megsimogatta szirmait. Tamara úgy érezte, látja a virág szívének lélegzését. „A virágok illata a vérük, mondta egyszer Shaanan. A virágok bátrak és nagylelkűek. Hullajtják vérüket, anélkül, hogy az életük érdekelné őket. Hát ezért hervadnak el olyan gyorsan, kimerülve attól, hogy szépségüket odaadták azoknak, akik látni akarják őket.” Shaanan ezt a rózsafát az ikrek születésekor ültette. Így ünnepelte unokái érkezését. Tamara hirtelen felállt a padról, és elkezdte kitépni a rózsákat. A keze vérzett, felsebezték a tövisek. Gyűlöletesnek érezte magát. Kimondta a szörnyű gondolatot: beteg gyermekét küldi meghalni.

Zohal, a gyerekek apja elmeséli, hogyan temette el szüleit a narancsfák között. Megmutatja nekik az övet, és közli Ameddel, hogy ő lesz a kiválasztott. Felpróbáltatja vele az övet, hogy hozzászokjon a viseléséhez. Mintegy látomásként megpillantja halott nagyapját, és most már valódi katonának érzi magát. Aziz megkeresi Amedet, a két fiú vitatkozik, melyikük vállalja a tettet. Amed bevallja, hogy fél, Aziz át akarja vállalni a feladatot. Az anya és Amed elkezd előkészíteni a személycserét. Amednek le kell fogynia. Megegyeznek abban is, hogyan tehetik még hihetőbbé kettejük hasonlóságát. Szulayed visszajön, pénzt ad a családnak, és tudatja velük, hogy két nap múlva

kerül sor az akcióra. Aziz távozása előtt egy levelet ad át testvérének, és megesketi, hogy csak a halála után fogja elolvasni.

AZIZ

A második rész jóval később játszódik, egyelőre nem tudni, pontosan hol. Párbeszéddel indul, Aziz és Mikael beszélgetnek. Megtudjuk, hogy Aziznak egy szerepet kellene eljátszania, abban a színdarabban, amelyet Mikael színésziskolai hallgatóinak írt. Az előadás a négyéves színésziskolai tanulmányok lezárását jelenti a hallgatók számára. Mikael jól tudja, hogy nem mindegyikük fog nagyszerű pályát befutni, csak a kivételeseknek sikerülhet, a többieknek meg kell elégedniük egy-egy tévésorozat apróbb szerepeivel, vagy le kell mondaniuk a színészi karrierről. Mikael darabjában Sony szerepét szánja Aziznak. Kegyetlen történetről van szó, amely a háború abszurditását hivatott bemutatni. Az ellenfelek felcserélhetőek, a kegyetlen tettek sora is. Sony képzeletbeli figurája gyermekként éli meg a borzalmakat, apja és anyja kivégzését, el kell játszania azt a pillanatot, amikor a kegyetlen katona vele is végezni akar. Aziz közli Mikaellel, hogy ezt a szerepet nem játszhatja el. Nem mondja meg miért, szó nélkül ott hagyja a színésziskolát. Pár nappal később Mikael kérésére mégis hajlandó vele találkozni. A városban sétálnak, amikor Aziz felteszi a kérdést: „Miért kell a gyerekek meghalnia?”

– Aziz, mi bajod van? – Mikaelnek harmadszor is fel kellett tennie a kérdést, mire Aziz végre ránézett és zavartan elmosolyodott.

– Semmi, uram.

– Ebben nem vagyok biztos.

Mikael választása Azizra esett, neki kellett eljátszania Sony, egy hétéves kisfiú történetét. Aziz tekintetében volt valami kisfiús, habozó. Hangja szokatlanul lágy volt, húsz éves fiatalember létére. Mikaelnek elég gyakran figyelmeztetnie kellett, hogy ne csak magának beszéljen, hanem eressze ki a hangját. Törekény megjelenése, hasonlóan egy figyelő vadhoz, jól illett a szerephez, amit neki szánt.

Mikael kifejezetten a végzős hallgatók számára írta a szöveget, amellyel mintegy betetőzték négyéves színésziskolai képzésüket. Néhány hónap múlva mindannyian hivatásos kezdő színészek lesznek, akik meghallgatásokra járnak, hogy megkezdhessék karrierjüket. Egy idő után Mikael majd összefut velük valami kocsmában vagy fodrászüzletben. Egyesek kis szerepeket kapnak majd valami tévésorozatban. De legtöbbjük éttermekben talál majd munkát felszolgálóként. De a legszerencsésebbeket és a legtehetségesebbeket majd észreveszik a legkiemelkedőbb rendezők, akik majd nem haboznak nagyobb szerepeket rájuk bízni, akár egy ifjú főszereplő, akár egy csinos naiva szerepét.

Mikael darabjában Sony egy ellenséges katona keze közé kerül. A gyerek tehetetlenül nézte végig szülei kegyetlen lemészárlását. A katona levágta apja kezét, majd golyóval kivégezte. Azután megerőszakolta az anyját, és holtan rádobta férje

megcsonkított holttestére. A katona, saját bűnétől megundorodva, tétovázott, hogyan szabaduljon meg Sonytól, aki, a színdarab vége felé saját fiára kezdte emlékeztetni. A színdarab úgy végződött, hogy a katona megkérdezte a gyerektől, tudna-e valami jó okot mondani arra nézve, hogy ne bánjon el vele ugyanúgy, mint a szüleivel. Sony néma maradt. A többi jelenet, amelyekben a két ellenséges felet egymással felcserélhetőnek állította be, a háború abszurditását volt hivatott bemutatni.

Mikael az osztályt három csoportra osztotta: az apa, az anya és a gyerek; az ellenséges katona; az ellenséges katonák kórusa. A munka elég jól haladt. A diákok pontosak voltak, koncentráltak. Nem arról volt szó, hogy az érzelmek összes skáláját eljártsszák, ez még túl korai volt az előadás kialakításához. Most a testüket kellett elhelyezni a térben, tekintetüket irányítani, gesztusaikat kontrollálni, a párbeszédet kivetíteni megfelelő ritmussal, semmit sem elszítve. Mikael tartott ugyan némi nehézségtől a megerőszkolás jelenetét illetően, de végül minden túlzott idegeség nélkül zajlott le. Szinte vallásos érzelem lett úrrá az egész osztályon, amikor az ellenséges katona a gyerek felé közeledett, szülei meggyilkolását követően. Csak a vak nem látta, hogy az érzelem Azizból árad, nem pedig Sonyból.

- Aziz, Mi bajod?
- Semmi, uram.
- Ebben nem vagyok biztos.
- Nem tudom eljátszani ezt a szerepet.
- Miért nem?

Aziz szó nélkül otthagyta az osztálytermet.

*

Másnap Aziz nem jelent meg az osztályban. Mikaelt ez nagyon zavarta. Két nappal később felhívta, és találkozót javasolt az Iskola mellett egy kávézóban. Korábban érkezett, türelmetlenül leste tanítványát. A telefonban Aziz bizonytalannak tűnt. Láthatóan zavarta valami. A találkozó időpontja után jó félórával észrevette a fiatalember sziluettjét a kávézó nagy ablaka mögött. Aziz arcát félig eltakarta egy nagy vörös sál és egy túl nagyméretű kalap, amint fel s alá járkált a kávéház előtt. Mikael kiment és odaszólt neki.

- Miért nem jössz be?
- Nem tudom.
- Akarsz egy kicsit sétálni?
- Rendben.

Hosszú ideig mentek hallgatva. Mikael zavarban volt és érezte, hogy Aziz is hasonlóan zavarban van. Kissé havazott, ez volt az első hó abban az évben. Mikael figyelte a könnyű hópelyheket, amint körülötte kavarognak. A Latin Negyed elég csendes volt, a legtöbben még a hivatalokban, a boltokban, a vendéglőkben kenyérkeresetükkel voltak elfoglalva. Mikael szerette ezeket az üres pillanokat, amikor a város szünetet tartott, mielőtt az emberek regimentjei elfoglalták volna, hogy sietve hazamenjenek.

– Miért kell a gyerekeknek meghalnia?

Mikhaelt meglepte Aziz kérdése, pár másodpercig nem is értette, mit akar ezzel mondani.

– A gyerekeknek?

– Igen, a gyerekeknek, a színdarabban.

– Azért mert... mert ilyen a háború, Aziz.

– Maga azt akarja bemutatni, milyen kegyetlen a háború?

– Igen, azt hiszem, ez lenne a darabom célja.

– Bocsásson meg, nem akarok udvariatlan lenni, de nem értek egyet.

– Mivel nem értesz egyet?

– Ennyi nem elég.

– Mi nem elég, kérlek, Aziz, mondd meg.

– Megmutatni mindezt, minden kegyetlen dolgot.

– Nem akarod, hogy a gyerek meghaljon a darabomban? Ez lenne a baj? De mit tehet a gyerek a zsoldossal szemben?

– Ez nem így van.

– Tudom, de a háború, az ilyen.

– Maga nem tudja, miről beszél!

Aziz határozott hangja, pedig máskor olyan visszafogott szokott lenni, ismét hallgatásra készítette mindkettőjüket. A diák gyorsabbra fogta lépteit, Mikael alig tudta követni. Megálltak egy utcasarkon, várva, hogy a lámpa zöldre váltson. Mikael ismét normálisan lélegzett, és a havazás ellenére azt ajánlotta, üljenek le a kis parkban az utca másik oldalán. Aziz nem szólt semmit, Mikael azt gondolta, egyetért vele. Lesöpörte a frissen hullott havat a padról, leültek egymás mellé, mellükön keresztbe font karral. Lélegzetük apró fehér felhőcskékké formálódott, amelyek gyorsan eltűntek a levegőben.

Mikael nem merte folytatni a vitát. Úgy érezte, megtámadták. Mint művésznek miért ne lenne joga a háborúról beszélni?

Odafordult a fiúhoz, megkérdezte, nem fázik-e. Mikael egy könnycseppet látott Aziz arcán, lassan lefolyt, majd megfagyott.

– Adja másnak a szerepemet.

– De miért, Aziz? Mondd meg miért?

– A dolgok nem így vannak. Már mondtam.

– Nyilvánvaló, hogy nem így vannak. A közönség is úgy fogja érezni, mint te, és én épp ezt akarom. Látom, hogy felkavar. Mondd meg, Aziz, mi történt az utolsó próbán?

– Aziz nem az igazi nevem.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Amed. Így hívtak azelőtt.

– Mikor azelőtt?

Lassan beesteledett, és félénken felgyúlt néhány neonfény. Amint elhagyták a kis parkot, Aziz egy lélegzetre elmondta Mikaelnek gyermekkorát, szavai felvették hosszú léptei ritmusát. Már jó ideje gyalogoltak a városban, nem is tudták merre mennek. Még mindig havazott, és Aziz elbeszélését a hó védőréteggel borította be, eltávolította a helytől és az időtől, törékeny álommá alakította, amely bármely pillanatban eltűnhetett.

Mi történt a személycsere után?

Megesküdtem a testvéremnek, hogy a levelet csak halála után olvasom el. Így tettem, és vártam. És mind ezt tettük, szüleim és én, vártuk a testvérem halálát, a rémülettől letaglózva, mintha az esőre vagy a virradatra váránk. Két nappal később úgy kellett tennünk, mintha örülnénk Szulayed érkezésének. Kiszállt a dzsipből, kezében egy nagy, újságpapírba burkolt csomaggal. Tudtuk, mi van benne. A ház legnagyobb helyiségében ültünk. Anyám teát készített, de csak Szulayed nyúlt érte, senki más. Vártuk, elszorult szívvel, hogy megszólaljon, és elmondja, mi történt a hegy túlsó oldalán.

„A házatok mártírt adott népünknek, kezdte Szulayed szertartásosan. Isten áldja meg! Amed már a Paradicsomban van. Még sosem volt ilyen boldog. Boldogsága örökké tart. Örvendjete! Igen, tudom, hogy fáj elveszteni a fiatokat, de örüljete, emeljéte fel a fejetéte, és legyete büszkéte. És te, mondtá, Szulayed felém fordulva, ne sírj, a testvéred veled van, nem érzed? Soha nem volt ilyen közel, soha nem volt ilyen közel. A hegy előtt, mikor eltávozott, még azt mondtá, mennyire szeret téged, és mennyire szereti a szüleite. Legyete boldogok és áldottak.”

Szulayed egy pillanatra elhallgatott, megitta a teáját. Nem mertük tovább kérdezni. Anyám újabb teát kínált neki. Úgy tett, mintha nem hallaná, és suttozva folytatta. „Azoktól az emberektől sohasem fogtok semmit megtudni Amed küldetéséről, ezt garantálhatom. Túlságosan szégyellik a vereségüket. Amednek példás dolgot sikerült véghezvinnie. Igen, megmondom nektek, ritka hatékonysággal hajtottá végre a rá bízott feladatot. Isten vezérelte, Isten vezérelte lépteite a hegyen. Isten világította meg az útját az éjszakában, hogy beosonjon a munícióval megrakott barakkok közé. Mindent felrobbantott.” Szulayed arcán széles mosoly jelent meg. Fogai fehéren világítottak fekete szakállá közepette. Testét hirtelen új energia járta át. Nagyobbnak, erősebbnek tűnt, amikor felállt, hogy kibontsa a magával hozott csomagot. Megmutatta apámnak az ajándékát: halott fia bekeretezett fényképét, azt a képet, amelyet a szerszamoskamrában készített. Úgy tartotta, mint egy győztes a trófeáját. Anyám könnyörgő pillantást vetett rám. Amikor magamra ismertem a képen, kirohantam a szobából. Pár perccel később hallottam, amint Szulayed elindítja a te-repjárót. Kihajoltam az ablakon, néztem, ahogyan távolodik, és azt reméltem, soha többé nem hallom ezt a zajt, amint rátelepszik a narancsültetvényünkre.

Aziz kigombolta a kabátját, belenyúlt a belső zsebébe is kivett egy összehajtogatott borítékot: „Itt van a testvérem levele”.

A boríték elsárgult és gyűrött volt. Amikor Mikael széthajtotta, észrevette rajta a barna foltot, ami Amed vére volt, mielőtt Azizé vált volna, aki most mellette ült. Az egész erős érzelmet váltott ki belőle, ami alaposan felkavarta. Az volt az érzése, részesévé vált a két testvér történetének, tapinthatóvá vált a történet, amikor a borítékot kézbe vette. Mintha múltjuk egy töredéke egy másik bolygón vált volna valóssággá. Kinyitotta. Rövid levél volt benne, feltehetően arabul íródott.

– Le tudnád fordítani?

Aziz felolvasta a levelet, folyamatosan fordította. Egy idő után Mikael észrevette, hogy már nem is olvassa. Tudta kívülről, és Mikael rájött, hogy Aziz biztosan már ezerszer is felmondta magában, akár egy imádságot.

Amed,

Amikor a nagyvárosi kórházban voltam, megismerkedtem egy velünk egyidős kislánnyal. Az enyémmel szomszédos ágyban feküdt. Neelannak hívták. Míg én aludtam, kihallgatott egy beszélgetést. Az orvos azt mondta apámnak, hogy sohasem fogok meggyógyulni. Valami rothadásnak indult bennem. Senki a világon nem tudja megállítani ezt a rothadást a testemben. Neelan mindent elmesélt nekem, mielőtt hazament a kórházból. Szerintem bátor volt. Ő is tudta, mi fog vele történni. Mert ő is súlyos beteg volt. Azt mondta, nekem ezt tudnom kell. Nekem meg fontos volt, hogy Te is tudd. De csak miután elmentem a hegyhez. Mert ha előbb tudta volna, nem engedte volna el. Én ismerlek Téged, nem fogadtad volna el a cserét. De Neked hála, dicsőséges halált fogok halni. Nem fogok szenvedni, és amikor a levelemet olvasod, én már a Paradicsomban leszek. Látod, nem vagyok olyan bátor, mint amilyennek hittél.

Aziz

Mikael megrendült. Az a gyerek, aki ezt a búcsúlevelet írta, kilenc éves volt. Akinek írta, egyidős volt vele. Mikael felismerte, hogy a háború mennyire elmosza a határokat a felnőttek és a gyerekek világa között. Szótlanul visszaadta a levelet Aziznek.

A két férfi folytatta útját a városban. A kis kínai negyed, amelyen éppen akkor mentek át, egészen megváltozott a hó alatt. A boltok vörös fényt szórtak rájuk.

„A testvérem mégsem ismert. Tévedett engem illetően. Még ha anyám nem is kért volna meg, akkor is belementem volna a cserébe. Mert gyáva voltam.”

Aziz megszaporázta lépteit, mintha menekült volna valami elől. Mikael meglepetésében nem tudta, hogyan reagáljon erre a vallomásra. Egy pillanatig nézte Azizt, amint eltűnt az egyre sűrűbb hóesésben. Az volt az érzése, hogy már egyszer átélte ezt a jelenetet: nézi, amint valaki eltűnik, titkával együtt.

– Aziz, várj meg! Semmit ne sajnálj. Mindaz, amit a gyerekkorodról meséltél... amit el kellett szenvedned... az a háború, amely már oly sok éve tombol arrafelé... anyád, aki nem akarta mindkét fiát elveszíteni...

– Maga ezt nem érti. Félttem az övtől, félttem Szulayedtől. Tehát hazudtam, megjajszoltam a bátrát. Nem akartam meghalni! Érti?

Aziz visszatért a színésziskolába. Mikael megkönnyebbült, de visszatérését egyszerre megnőtt felelősségnek is érezte. Megígérte neki, hogy Sony nem fog meghalni. Ezért most át kell írnia azt a jelenetet, amelyben a zsoldos katona arra kéri a gyereket, mondjon valamiféle elfogadható indokot, miért hagyja életben. Hogyan lehet ezt a befejezést megváltoztatni? Hol találja meg a szavakat, amelyek ezt a háború folytán lealacsonyodott, kétségbeesett, embertelen katonát meghatják? Hosszas habozás után Mikael vette a bátorságot, és azt kérte Aziztól, mesélje el gyerekkorát, mesélje el mindazt, amit pár nappal korábban az utcán mondott el. Nem látott ennél jobb megoldást. Aziz szavai, még ha rögtönözve is, igazabbnak, valódibbnak hangzanak majd annál, amit ő maga írhatna meg ebben a jelenetben. Erről meg volt győződve. Arra gondolt, ha ez a katona meghallja, hogy a beteg kisfiú vette föl a robbanóövet, a két ikerfiú történetét, akiket kicseréltek, a történet, ami nem színház, hiszen valóban megélték, majd saját fiára gondol, a fiára, aki annyira hasonlít arra a kisfiúra, aki elmesélte neki a történetét, kínzó emlékét, akkor talán lenne rá esély, hogy nem lövi le Sonyt, mint egy kutyát.

– Nem tudom megtenni – válaszolta sietve Aziz.

– Egyszerűen mondod el, saját szavaiddal. Csak a lényegét mondod. Pár perc az egész.

– Nem vagyok rá képes, uram.

– Talán gondolkodj még rajta.

– Semmi értelme.

– Segítenék.

– Nem tudom megtenni! – Most már kiabált, és végérvényesen lezárta a kérdést.

– Bocsáss meg, nem kellett volna ezt kérnem. Majd kitalálok valami mást. Nyugodj meg, találok megoldást. Sony nem fog meghalni. Viszlát Aziz.

Aziz köszönés nélkül otthagya.

Mikael aznap az Iskola előadótermében próbált, egy átalakítható teremben, ahová akár százfőnyi közönség is befért. A díszletekkel, a világítással és a jelmezekkel a színpadtechnikát tanuló diákok foglalkoztak, akiket Mikael kollégáival együtt felügyelt. Az osztály először próbálta el a darabot díszletekkel, és az egész nap eléggé vesződségesen alakult. Az énekkari részek túl lassúak voltak, és a világítást, amit Mikaelnek javasoltak, jó párszor újra be kellett állítani. Mindenki kiment a teremből, fáradtan és izgatottan, kivéve Azizt, akit Mikael arra kért, maradjon. Javaslat, Sony alakját illetően, alaposan megijesztette a fiatalembert. Mikael kétségbeesett. Amikor Aziz elment, Mikael még hosszan időzött a díszletek között. Az egész játékteret homokkal borították be, alatta plexiüvegből volt a padló. Vagy tizenöt fényszórót helyeztek el a padló alá. A fény letről jött, megvilágította a homokréteget, forrónak vagy hidegnek láttatva azt, a különböző jeleneteknek megfelelően. A hajnal vagy az esti szürkület ilyen sivatagi hangulatban kelt életre. A cselekmény során, a csoport mozgásának megfelelően, a fényekből utak rajzolódtak ki a homokon.

A padló tehát átalakult, fényes képpé vált, rávetítve a közönségre a kegyetlen misztérium avagy a remény jeleit.

Mikael a homokon ült, s miközben elnyelte a félhomály, azon a zsoldos katonán tűnődött, akit saját maga kreált. Egyszerűen csak szörnyeteg lenne? Mikael nem volt naiv. Nem pusztán azért írta ezt a darabot, hogy diákjait elgondolkodtassa. Saját magának is feltette a kérdést, valójában mi is a gonosz. Túl egyszerű lenne megvádolni azokat, akik háborús bűnöket követnek el, akik gyilkosok vagy vadállatok. Főleg akkor, ha az, aki ítélkezett fölöttük, messze él a körülményektől, amelyeknek eredetét már régen elnyelte a történelem örvénye. Vajon ő mit tett volna az ilyen helyzetekben? Képes lett volna ölni, akár sok millió másik ember, azért, hogy megvédjen egy eszmét, egy darab földet, egy határt, az olajforrásokat? Őt is rávehették volna, hogy ártatlanokat, nőket és gyerekeket öljön? Vagy elég bátor lett volna, akár élete kockáztatásával is, hogy ellenálljon a parancsnak, hogy védtelen embereket géppuskázzon le?

„Még nem meséltem el mindent, uram.”

Mikael felrezzent. Gondolataiba merülve nem vette észre, hogy Aziz visszatért a terembe. Észrevette alakját a széksorok között.

– Nem látlak jól. Gyűjtsd fel a lámpát a vezérlőpulton!

A próbák idejére a rendező vezérlőpultját a terem közepére helyezték. Egyszerűbb volt innen adni utasítást a világítás és a zene beállítására. Amikor Aziz felnyitotta a pultot, a padló fénye felvillant, és egy pillanatra elkápráztatta Mikaelt.

– Ez nagyon szép!

– Mi szép, Aziz?

– A díszlet. Ez a fény, ami átjárja a homokot. Olyan, mintha visszafelé esne az eső.

– Igen, fényeső, ami a földből emelkedik ki. Pontosan az.

– Nem mindent meséltem el magának, uram.

– Mivel kapcsolatban?

– Szulayeddal kapcsolatban.

– Mire célsz?

– Az a dolog, amit észrevettem a szájában, emlékszik még?

– Az előérzetedről akarsz valamit mondani?

– Igen, az a dolog... az egy nagy hazugság volt.

– Gyere közelebb. Gyere fel a színpadra, ide mellém.

Aziz odament, és leült a homokba. Arcát megváltoztatta a világítás, idősebbnek, keményebbnek látszott.

– Szulayed csak egy hazug ember volt, uram. Hazudott nekünk, amikor magával vitt minket, a testvéremmel, azzal a terepjáróval.

– Mit akarsz ezzel mondani?

– Azt mondta nekünk, hogy a hegyet aláaknázták. Azt mondta, hogy lépteinket Isten irányította azon a bizonyos napon. Ez hazugság volt. Soha nem voltak a he-

gyen akná. És Isten nem szakította el a papírsárkányunk zsinórját. Az csak a szél volt. És amit megláttunk a hegy túloldalán, azok nem katonai barakkok voltak. Menekülttábor volt. Szulayed manipulált minket. Manipulálta apánkat. Mindnyájunkat manipulált.

– Ez borzasztó.

– Igen, ez borzasztó.

– Le vagyok sújtva, Aziz.

– Szulayed nekünk csak hazudott, uram. Ő az oka, hogy a Paradicsom rommező, és a testvérem meg gyilkos.

– Ne mondd ezt, a testvéred még gyerek volt.

– Jogom van ezt mondani.

– Ne vádold azzal, hogy gyilkos volt. Vagy akkor én nem értek semmit. Mi bajod van, Aziz?

– Sok mindent megtudtam Dalil nagynéném férjétől. Apám megvetően mindig azt mondogatta, hogy a néném ellenséghez ment férjhez. Eleinte ez zavart engem. Nem tehettem róla. De nem volt más választásom, náluk kellett laknom. Meg szégyelltem is magam. Azért, mert ha én mentem volna el az övvel, akkor a családjának tagjait vagy a szomszédjait ölhettem volna meg. Annyi minden borzasztó dologra gondoltam. Idővel rájöttem, hogy nagybátyám nem egy kutya, ahogyan apám állította, hanem rendes ember és jó ember, aki azért menekült el hazájából, mert nem bírta a bombákat, a merényleteket, a mézárásokat és a hazugságokat. Amikor bejelentettem, hogy színész akarok lenni, néném elfogadta, de ő nem. Megpróbált eltéríteni a szándékomtól. Azt akarta, hogy mérnök legyek, mint ő. Azt mondta, hogy az akcentusom miatt nem fogok szerepet kapni. Hogy nem fogok tudni dolgozni új hazámban. Hogy nagyon más vagyok. Én meg erősködtem: „De Mani bácsi, ezt én a világon mindennél jobban szeretném. Nagyon komolyan fogok dolgozni, és meglátod, sikerülni fog. És senki, de senki nem fogja mondani, hogy akcentusom van, senki sem tudja majd megmondani, honnan jöttem, senki.” Nem akart meghallgatni. És akkor a hangokról és a csillagokról meséltem neki.

– Hangokról és csillagokról?

– Ne higgye, hogy megbolondultam. De esténként mindig az eget nézem, és a testvéremre gondolok. Őt keresem az égen.

– És rátaláltál?

– Nem. Testvérem eltűnt az égről. De kénytelen vagyok állandóan keresni.

Aziz felmarkolt egy kevés homokot, és nézte, ahogyan lassan leperreg felemelt kezéből. A homokszemek felragyogtak, amikor a fény rájuk vetődött.

– Megmondtam Mani bácsinak, ha nem lehetek színész, abba belehalok.

– Tényleg ezt mondtad neki?

– Igen.

– Talán túloztál egy kicsit. Hány éves voltál akkor?

– Épp betöltöttem a tizennégyet.

– És már akkor tudtad, hogy színész akarsz lenni?

– Igen.

– És a hangok? Beszéltél a nagybátyádnak a hangokról, amiket hallottál, Halim vagy a nagyapád hangját, ugye?

– Nem, ezek a hangok eltűntek, amikor ideérkeztem. Más hangok jöttek elő. Sok más hang. És én ezeket említettem a nagybátyámnak. Ezt mondtam neki: „Mani bácsi, ne mondd el Dalil néninek, de én hangokat hallok. Mintha aludnának az égen, és csak a tekintetem ébresztené fel őket. Suttognak, mormognak, betöltik a fejem a zűrzavarukkal. Olyan sokan vannak, akár a csillagok, amelyek átlyukasztják az eget. Ha becsukom a szemem, a hangok kigyulladnak a fejemben.” Nagybátyám szerint túl nagy a fantáziám. Mindez el fog tűnni, ha lesz rendes munkám, megtalálom életem szerelmét, és ha nekem is lesznek gyerekeim.

– És akkor?

– Én csak folytattam. Elmondtam neki, hogy érzésem szerint több tucat ember lakik a fejemben. „Mani bácsi, lehet, hogy neked igazad van, túl nagy a fantáziám, De hogy csináljam, hogy kisebb legyen? Mintha egy egész kisvárost cipelnék folyton magammal. Gyerekeket hallok, akik vidámak, énekelnek is olykor, aztán nem tudom miért, elkezdenek kiáltozni. És más hangokat is hallok, asszonyokat és férfiakat, akik annyi idősek, mint a szüleim, meg másokat, idősebbeket, és ezek a hangok mind rémüldöznek, siránkoznak, nyöszörögnek és kiabálnak haragjukban, mintha egyetlen üvöltő hanggá válnának. És tudod, hogy mit gondolok én, Mani bácsi? Hát, hogy ezek a hangok mind azt akarják, hogy meghallják őket. Valóban létezni akarnak. Nemcsak úgy, mint holmi fantomok a fejemben. Ha színész leszek, elő tudom őket hozni, meg tudom szólaltatni őket. Megszólaltatni, érted, Mani bácsi? Megszólaltatni, úgy, hogy mindenki hallja, igazi szavakkal, igazi mondatokkal. Másképp bennem pusztulnak el, és én leszek a fantom.”

– Aziz, neked tényleg túl jó a fantáziád. Tényleg ezt mondtad a nagybátyádnak?

– Persze. Nem tehettem mást.

– Miért?

– Mert ez volt az igazság.

– És mit mondott erre a nagybátyád?

– Egy másik igazsággal válaszolt. Mani bácsi ezt mondta: „Aziz, kisfiam, tudom, mire gondolsz. Most már értem. Sejttem már, honnan jönnek a hangok, amelyekről beszéltél. Sajnos, nem pusztán a te fejedből jönnek. Azt hiszem, itt az ideje, hogy elmondjam neked az igazságot a testvéredről. Én őt soha nem ismertem. Mindazt, amit róla tudok, Dalil nénéd vagy te magad mondtad el nekem. De akarom, hogy tudd, számomra te Amed is vagy és Aziz is vagy. Mindkettő. Ne keresd tovább a testvéredet, mert ő a szívedben van.” Azután megfogta a kezem, fogva tartotta, és így szólt: „Idefigyelj, Aziz, utána néztem mindannak, amit Szulayedről meséltél. Beszélttem komoly emberekkel, akikben megbízom. Másoknak meg írtam. Átböngésztem a korabeli újságokat. Még mindig elég sok kapcsolatom van arrafelé, főleg új-

ságírókkal. Egy dologról biztosíthatlak: soha nem voltak aknák a hegyen. Minden, amit Szulayed mesélt nektek, hazugság. Testvéred nem is a hegy túloldalára ment. Nem az volt a küldetése. Nem volt ott semmiféle felrobbantandó katonai tábor. A hegy túloldalán csak egy nyomorúságos menekülttábor volt. Aznap, amikor elvitték a testvéredet, déli irányba indultak, arrafelé, amerre Halimmal is mentek. Senki sem tudja, mit mondtak valójában a testvérednek, mielőtt sorsára hagyták. Valószínűleg egy titkos folyosón jutott át a határon. Ezt nem tudom biztosan. De ami biztos, és amit soha nem fognak kitörölni országaink történelméből, az a testvéred halála. Több száz gyerek között robbantotta fel magát. Gyerekek voltak ott, Aziz, vele egykorú gyerekek. Több tucat halott és legalább ugyanannyi súlyosan sérült gyerek. Ezek a gyerekek egy sárkányeregető versenyen vettek részt. Előtte meg egy iskolában gyülekeztek, ahol bábjátékokat néztek. Ezt már korábban is fel akartam táрни előtted. Dalil nénéddel gyakran szóba hoztuk. Mi tudtuk, hogy egyszer neked is meg kell tudnod. Én még csodálkoztam is, hogy nem értesültél róla, amikor még otthon voltál. Azt hiszem, nálatok mindent megtettek, hogy eltitkolják előled ezt az információt. Azért, hogy ők húzzanak hasznot belőle. Az imént, amikor a hangokról beszéltél, amiket hallasz, azokra a gyerekekre kellett gondolnom, akik áldozatul estek, és a szüleik fájdalmára. Azt hiszem, te a halott gyerekeket gyászolod. Azt hiszem, ezt hallod és ettől szenvedsz. Lehet, hogy ezt az utolsó üzenetet küldte neked a testvéred, amikor megnyomta a robbanószerkezet gombját. Nincs mindenre magyarázat. A háborúra sincs magyarázat, ha abban gyerekeket ölnek meg.” Hát erről magyarázott akkor nekem a nagybátyám.

Aziz felállt, és belerúgott a homokba. Por és fényfelhő szállt fel a padlóból, beborította a színpadot.

„Az én testvérem gyilkos. Nem mondhatom el a történetét, hiába kér rá. Semmi-re sem volna jó. Nem mentene meg senkit, főleg gyerekeket nem. Találjon ki egy másik jelenetet.”

Mikael nem tudta, mit válaszoljon. A szavak megakadtak a torkán.

„A testvérem gyerekek gyilkosa, uram.”

Ezt a mondatot ismételte meg. Mikael egy pillanatig figyelte. Aziz úgy állt előtte, mintha valamire várna. Teste körül a tér a felszálló portól átlátszó, tünékeny lett. Mikael is felállt, kedve lett volna átölelni, magához szorítani Azizt. Meg kellett volna tennie. Aziz csak azt szerette volna, ha megnyugtatóják. Mikael meg azon igyekezett, hogy Aziz megmásvá elhatározását. Hogy mégis mesélje el a történetét. Ez volt a legjobb megoldás. Testvére öngyilkos merénylete, akár egy zsúfolt iskolában történt, akár egy katonai táborban, mit sem változtatott a háború logikáján. Mindkét esetben az ellenség megsemmisítéséről volt szó, és a támadás illetve a védekezés eszközeiről. Mikael gyűlöletesnek találta saját magát, hogy ilyen szavakat formál magában. Nem volt képes világosan megfogalmazni gondolatait. Belezavarodott az érvelésbe, és minden érve hamisnak tűnt. Igenis volt különbség ártatlan gyerekek elpusztítása és katonai barakkok felrobbantása között. Ezt a különbséget bárki be-

láthatta. De anélkül, hogy tudatában lett volna, Mikael annak a zsoldosnak a helyébe képzelte magát, akit maga talált ki. Aziz elbeszélésében vajon *mi tudná meghatni?* Mi készíthetné arra, hogy megkímélje a gyereket? Egy olyan ember, akit ölésre képeztek ki, miért hallgatná meg az elcserélt ikrek történetét?

Sorjázta a kérdések, és Mikael attól tartott, minden egyes válasz csak újabb illúzió lenne. Most már a színdarabja is elbizakodottnak és hiábavalónak tűnt a szemében. Küzdött a félelme ellen, hogy színházi kísérlete kártyavárként omlik össze Aziz története és a felfoghatatlan tény miatt: testvére, kilenc éves gyerekként, vele egykorú gyerekek közepette robbantotta fel magát.

Mikael odament és lezárta a vezérlőpultot, felgyújtotta a terem mennyezetvilágítását. Nem bírta tovább a szétfroccsenő árnyak villódzását. Kérte Azizt, üljön mellé a nézőtéri székre. Hosszan nézték az üres teret, a színpad hatalmas száját, a hazugság és az igazság kimondásának hatalmát.

„Miért fogadta el egy ilyen felfoghatatlan cselekedet végrehajtását? Ezt a kérdést százszor is fel kellett tenned. Nincs igazam?”

Aziz mereven nézett maga elé. Mikael várt egy ideig, majd csak válaszol. Aziz mintha nem is ott lett volna.

– Nincs igazad, amikor a testvéredet gyilkossággal vádolod. Hogyan is tudhatnánk, mi játszódott le a szívében, amikor rájött, mit várnak el tőle. Becsapták, egészen az utolsó pillanatig. Mit tudom én, lehet, hogy kábítószert adtak neki...

– Maga nem tudja, mit beszél...

– Igazad van, nem tudok semmit. Volt bátorságom egy színdarabot írni a háborúról, anélkül, hogy a legcsekélyebb tudásom lenne arról, mit jelent, mit okoz a háború. Nekem ahhoz semmi közöm? Ugye?

– Nem akartam magát megsérteni, uram.

– De megtetted.

– Elnézést kérek, uram.

– Ne kérj elnézést. Néha van olyan az életünkben, hogy valami felráz, kirángat a mindennapok banalitásából.

– Nekem tetszik a maga szövege.

– Köszönöm, de nincs befejezve. Meg aztán engem nem érdekel, tetszik-e neked a szövegem, vagy nem. A lényeg másutt van.

– Maga haragszik, uram.

– Igen, haragszom.

Aziz felállt és lassan a kijárat felé indult. Mikael nem mozdult, hogy visszatartsa.

SONY

Aziz többé nem járt be a próbákra és sem Mikael, sem társai hívását nem fogadta. Ez nagy hiba volt. Veszélyeztette a képzését és akár ki is zárhatták az Iskolából. A bemutató előtt két nappal Mikael nem tehetett mást, felosztotta a szövegét három

diák között, hogy kevesebbet kelljen megtanulniuk a rövid idő alatt. Az utolsó jelenetben a zsoldos már nem Sonyhoz fordul, aki valóságosan nincs már a színpadon, hanem egyenesen a közönséghez. Így minden egyes néző a gyerek lesz. Mikael nem volt megelégedve ezzel a megoldással. A jelenetből nem derült ki egyértelműen, miről kell döntenie a zsoldosnak: megöli a gyereket, vagy életben hagyja? A válasz a nézők fejében, mint valami absztrakció járt ide-oda. De Mikael abban az ideges állapotban, amelybe került, nem talált jobb megoldást.

Aziz távolmaradása hatással volt a darab dinamizmusára. A rendezésben történő változások egyesek játékát elbizonytalanították. Mikael mindent megpróbált, hogy megőrizze nyugalma, hogy semmit se mutasson félelméből, és hogy még jobban bátorítsa őket. De azért meg volt rendülve. Nem cselekedett helyesen Azizzal. Alapjában véve a legcsekélyebb konkrét fogalma sem volt arról, amit Aziz a hazájában átélt, arról, ami felzaklatta, valahányszor a testvére utolsó pillanataira gondolt. Megértette-e, hogy mit kérnek tőle? Manipulálták-e az utolsó pillanatig? Kénytelen volt-e végrehajtani az elképzelhetlent? Ezek a megválaszolatlan kérdések megfosztották szövegét helytállóságától, tehetetlenségre kárhoztatták. Hatalmas lámpaláza volt. De még annál is nagyobb volt szomorúsága.

Egy órával az előadás előtt, legnagyobb meglepetésére, idegessége egy csapásra elmúlt. Talán mentesítette magát a fájdalomtól, önkéntelenül, hogy fölvértezzte magát az egyre növekvő félelmei ellen. A nézők közé ült, s nem a rendezői kabinban foglalt helyet, ahogyan tervezte. Az előadás pár perc késéssel kezdődött, de minden a legnagyobb rendben volt ahhoz képest, hogy ez volt a premier. Mégsem tudott arra koncentrálni, amit hallott és látott. Mintha a saját szövege megzavarná, és szégyent érezne. Igyekezett fejben jegyzeteket készíteni a játékra vonatkozóan, hogy majd az előadás után közölje azokat a színészekkel. Észben tartotta azt is, hogy pedagógiai gyakorlatról volt szó. De nem tudott figyelni az előadásra, figyelme elkalandozott, és azt vette észre, hogy Aziz testvére gondol. Elképzelte a kilencéves kislányt, hasára erősített, inge alá rejtett robbanóóvval. Ott látta a többi gyerek között, ő is nézte az előadást, nem valami háborús történetet, mint amit ő látott, hanem egy olyan történetet, amelytől boldogok voltak. Hallotta a nevetésüket. Aziz nagybátyja bábszínházról beszélt. Szerette volna tudni, hogy a robbanóanyaggal kitömött kislány vajon egy pillanatra ottelejtette-e a kezét a kioldógombon, mert rabul ejtette a bábok mozgása. Tudni, végül, hogy Aziz és testvére tragikus sorsának röp-pályáját el lehetett volna-e téríteni.

Minthogy menekülni akart a saját szövege elől, amikor az előadás már a végéhez közeledett, Mikael nem figyelt arra, ami a színpadon történt. Végül a színészek csodálkozásának csöndje ragadta ki belső világából. Aziz jelent meg a színpadon, akár egy varázslat. A nézőtér felőli jobb oldalon állt. Télikabátban, nyaka körül piros sáljával. Kintről jött, a válla még egy kicsit havas volt. Mikael érezte maga körül a közönség elbizonytalanodását. Látható volt, hogy a nézők nem tudták eldönteni, a já-belépése az előadáshoz tartozik-e. Öltözéke eltért a sivatagot idéző díszlettől. A já-

ték során a homokot teljesen lesöpörték. Most az egész padló már csak egy fényes, sík felület volt, ami a színészeknek, ahogy mozogtak, poétikus vagy kísérteties dimenziót kölcsönzött. Pillanatnyi habozás után az előadás folytatódott, de már minden más lett. Valami komolyság költözött oda, lassanként terjedt át a színészekre és a nézőkre.

Aziz egy lépést tett előre.

„Idehallgass, te katona. A nevem Sony, hét éves vagyok.”

Úgy szólt ahhoz a színészhez, aki szülei gyilkosának szerepét játszotta. Még egy lépést tett feléje.

„Idehallgass, te katona. A nevem Aziz, kilenc éves vagyok.

Még egy lépést tett.

„Idehallgass, te katona. A nevem Amed, húsz éves vagyok. A fejemben sok más név, sok más életkor nyüzsgög, nagyon sok. Aki hozzád szól, soha nincs egyedül. Fejében egy egész kicsi országot visz magával. Megölted a szüleimet. Nagy, fogazott késséddel levágtad apám kezét. Aztán elvágtad a torkát. Ahogy csináltad, pontos volt. Nagyszerű. Biztosan már sokszor begyakoroltad ezt a gesztust, és azt, hogyan add meg neki a végső döfést. És semmit sem vesztettél ügyességedből és összpontosításodból, amikor kivégezted anyámat a szép új géppisztolyoddal. Kitől kaptad? Ajándékba adták? Láthatóan nagyon szereted, és gondját viseled. De a ruházatot mocskos és szakadt. Hajad szürke a portól, kezed vörös a vértől. Beesett a vállad és a tekinteted megtört, mint egy kavics. Csodálkozom, hogy azt kéred, meséljek neked egy történetet. Fiatal vagyok, a te szemedben még gyerek. Miért van szükséged egy történetre, amit egy gyerek mesél? Talán nem a gyereket látod, amikor engem nézel? Vagy talán csak a sajátodat látod? Mert neked is van fiad. Egy fiú, aki rám hasonlít. Aki ránk hasonlít. Aki a testvéremre hasonlít.”

Aziz előrement, a színpad közepére. A padlóról jövő fény meghosszabbította körvonalait. Olyan volt, mint egy nagyon egyenes, ég felé törő láng. A közönséghez fordult:

„Hány éves vagy? Mi a neved? A neved az apádé, a korod az apádé. De van még más neved, van még más életkorod. Úgy szólhatok hozzád, mintha a testvérem lennél. A gépfegyver helyett, amit oly eltökélten fogsz a kezekben, viselhetnél a derekad körül egy nehéz robbanóövet is. A kezed a kioldón lenne, szíved a szívemen. És arra kérnél, meséljek neked egy történetet, nehogy elaludj, és véletlenül megnyomod a kioldót. És én beszélnék az idők végezetéig, ami olykor nagyon közel van.”

Aziz levette hosszú sálját, kabátját. Mikaelnek az volt az érzése, őt nézi, csak őt, az egész teremben. De tudta, hogy akkor este minden egyes nézőnek ez volt az érzése.

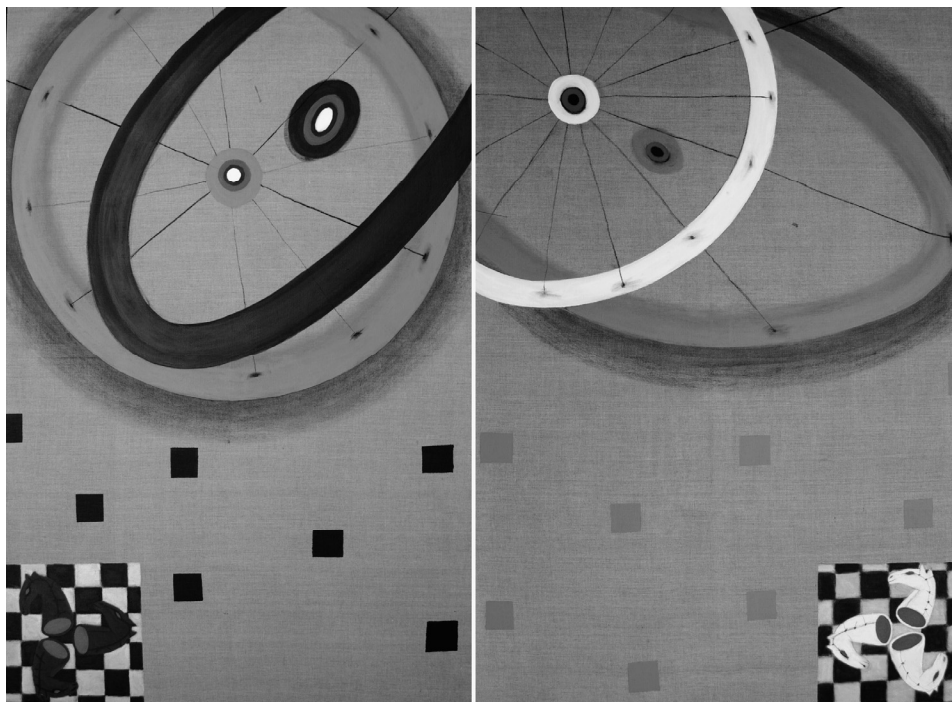
„Idehallgass, te katona, én még ebben a kínos helyzetemben is képes vagyok gondolkodni. Azt mondod, életben hagysz, ha mondok valami elfogadható indokot arra, hogy megkímélj. Ha megragadom a figyelmedet egy olyan történettel, amely kiragad a gyűlöletedből. Nem hiszek neked. Nincs arra szükséged, hogy meséljenek

neked egy történetet. És főleg arra nincs szükséged, hogy megtaláld az okát, miért ne ölj meg, akár egy kutyát. Tudod-e, hogy éppen most, amikor hozzád beszélek, mintha csak egy barátomhoz beszélnék, valójában mit csinálok? Siratom apámat, siratom anyámat meg az összes testvéremet. Van belőlük több ezer.”

Amed még egy utolsó lépést tett a közönség felé.

„Nem. Nincs szükséged, hogy megtaláld az okot, vagy egyszerűen csak igazolást nyerj, hogy megtedd, amiről úgy hiszed, meg kell tenned. Ne keresd másutt, ami már benned van. Ki vagyok én, hogy helyetted gondolkozzam? Az én öltözékem is mocskos és szakadozott. És a szívem kettéhasadt, akár egy kő. És sírok, könnyeim szétszaggatják arcomat. Mégis, ahogy te is hallod, a hangom nyugodt. Sőt, békés a hangom. A béke árad a számból. A béke szól hozzád a szavaimból, a mondataimból. Amikor beszélek, a hangom hétvévesé, kilencévesé, húszévesé, ezerévesé. Képes vagy-e meghallani?”

Fordította és a jegyzeteket írta MARTONYI ÉVA

KOVÁCS FRUZZSINA

Alice Munro magyarországi recepciója fordításszociológiai szemszögből

Háttér: a szerző és művei

Alice Munro 1950-ben még egyetemistaként publikálta első novelláját a University of Western Ontario *Folio* című irodalmi újságjában.¹ Néhány évvel később már számos irodalmi folyóiratban jelent meg írása, többek közt a *Myfair*, a *Tamarack Review*, valamint Montreal angol nyelvű, elsősorban női közönséget célzó *The Montrealer* című magazinjának hasábjain.² Első novelláskötetét, amellyel a kanadai irodalmi életben debütált, a torontói Ryerson Press adta ki *Dance of the Happy Shades* (Boldog árnyak tánca) címmel 1968-ban, s még ugyanebben az évben Kanada legmagasabb állami elismerésében, a Főkormányzói Díjban részesült érte. Rendszeresen megjelenő írásainak markáns, jellegzetesen egyéni stílusa, sallangoktól mentes nyelvezete, pontos mondatszerkesztése és jellemábrázolása idővel a történetmesélés mesterévé avatta.

Alice Munro számos rangos díjat és kitüntetést vehetett át alkotómunkájáért. Háromszor részesült Főkormányzói Díjban, szintén háromszor nyerte el a Trillium-díjat, kétszer vehette át a rangos Giller Prize-t. 1998-ban az Egyesült Államok Országos Könyvkritikusi Körének díját kapta meg, 2009-ben a Nemzetközi Man Booker-díjat, 2013-ban pedig életművét a Svéd Akadémia irodalmi Nobel-díjjal ismerte el. Művei sorába eddig tizennégy kötet tartozik: *Dance of the Happy Shades* 1968; *Lives of Girls and Women* 1971; *Something I've Been Meaning to Tell You* 1974; *Who Do You Think You Are* (külföldön: *The Beggar Maid*) 1978; *The Moons of Jupiter* 1982; *The Progress of Love* 1986; *Friend of my Youth* 1990; *Open Secrets* 1994; *The Love of a Good Woman* 1998; *Hateship, Friendship, Courtship, Loveship, Marriage* 2001; *Runaway* 2004; *The View from Castle Rock* 2006; *Too Much Happiness* 2009; *Dear Life* 2012.

Művei – a kanadai és az egyesült államokbeli könyvpiacra való megjelenés után – Angliában már az 1970-es években jelen voltak. Köteteit eddig több mint húsz nyelvre fordították, azonban a fordítások a kanadai publikációhoz és egymáshoz képest is igen nagy időbeli eltéréssel jelentek meg. Például az első német fordítás 1983-ban, az első szlovák fordítás 2000-ben, az első cseh kötet 2003-ban került piacra. Szlovéniában az első Munro-kötet 2010-ben, Romániában pedig 2011-ben került az olvasók elé³, ezekben az országokban tehát csak a Booker-díj után fedezték fel Munrot. Bár Magyarországon egy-egy Munro-fordítás már az 1980-as évek második felétől megjelent irodalmi folyóiratokban Czine Erzsébet, Elek Judit

¹ Sadie STEIN, *Alice Munro's First Story. Rediscovered*, The Paris Review, 2012.05.10.

² Robert THACKER, *Alice Munro: Writing Her Lives. A Biography*, Toronto, Ont. McClelland & Stewart, 2005.

³ Forrás: A Central European Association for Canadian Studies 2013-ban végzett statisztikai felmérése. <http://korel.savana-hosting.cz/cecanstud/www/sign/in?backlink=lmznb>

Márta, Szilágyi Mihály, illetve Tárnok Attila fordításában, kötetben először csak 2006-ban jelentek meg Munro novellái a Park Kiadó gondozásában. Alice Munro kötetének recepciója tehát időben, nemzetközi viszonylatban igen eltérő. A magyar recepcióhoz hozzátartozik, hogy az olvasók az eredeti művek létrejöttéhez képest jóval később, akár negyven év elteltével vehették kezükbe a szövegeket. Egyértelmű tehát, hogy a fordításszociológiai szempont különösen hasznos ebben az esetben, hiszen a kulturális átadásban résztvevők – akár intézmények, akár egyéni cselekvők – eltérő hangoltságát, a fordítók eltérő stratégiáinak következményeit, az alkotók szimbolikus tőkéjének hatását, a recepciót befolyásoló pozíciók ágenseinek reakcióit és válaszait ez az elméleti háttér vizsgálja.

Magyar fordításban ez idáig megjelent kötetek címei és fordítói:

A magyar fordítás címe, a kiadás dátuma	Fordító	Az eredeti kötet címe, a kiadás dátuma	A forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg kiadása között eltelt évek száma
<i>Szeret, nem szeret...</i> 2006.	Borbás Mária	<i>Hateship, Friendship, Courtship, Loveship, Marriage</i> 2001.	5
<i>Csend, vétek, szenvedély</i> 2007.	Mesterházi Mónika	<i>Runaway</i> 2004.	3
<i>Egy jóra való nő szerelme</i> 2008.	Mesterházi Mónika	<i>The Love of a Good Woman</i> 1998.	10
<i>Mennyi boldogság!</i> 2011.	Mesterházi Mónika	<i>Too Much Happiness</i> 2009.	2
<i>Asszonyok, lányok élete</i> 2013.	Mesterházi Mónika	<i>Lives of Girls and Women</i> 1971.	42
<i>Drága élet</i> 2014.	Mesterházi Mónika	<i>Dear Life</i> 2012.	2
<i>Boldog árnyak tánca</i> 2015.	Rakovszky Zsuzsa	<i>Dance of the Happy Shades</i> 1968	47
<i>Nyílt titkok</i> 2016.	Rakovszky Zsuzsa	<i>Open Secrets</i> 1994.	22

Elméleti és módszertani megközelítések

Andrew Chesterman a fordítások vizsgálatának négyféle megközelítését különbözteti el.⁴ Az első a szövegközpontú nyelvészeti megközelítés, melynek tárgya a forrásnyelvi szöveg és párhuzamos célnyelvi szöveg, valamint a szövegek közötti kapcsolat. Ez a megközelítés szembe került az 1980-as évek kulturális szemszögével, mely az irodalmi többszerepekben létrejövő kulturális elemek transzferére, a periféria és a középpont közötti hatalmi és etikai kérdésekre fókuszált. Az 1990-es évek kutatóit a fordítás és tolmácsolás folyamatának aspektusai fog-

⁴ Andrew CHESTERMAN, *Bridge concepts in translation sociology* = Michaela WOLF-Alexandra FUKARI (szerk.), *Constructing a Sociology of Translation*. Amsterdam [etc.], Benjamins, cop. 2007, 171.

lalkoztatták, alapvetően a kognitív, döntéshozási folyamatokat vizsgálták, és nem a létrejött terméket. A negyedik megközelítés, melyet Chesterman kiemel, az a folyamatközpontú szociológiai szempont, mely lehetőséget ad arra, hogy a fordításvizsgálat rákérdezzen a fordítói szakma társadalmi státuszára, a fordítás társadalomban betöltött szerepére és a folyamat szereplőire. (Chesterman, 2007) A fordítás társadalmi vetületének vizsgálata azonban korántsem új keletű megközelítés. Gideon Toury (1980, 1995) által bevezetett leíró fordítástudományi megközelítés korábban szintén vizsgálta a fordítás kontextusát. Toury kifejezésével élve magát a fordítási eseményt analizálta. „A fordítási eseményt úgy definiálhatjuk, hogy a megbízó fordításmegrendelésével indul és a különböző szinteken lévő szereplők recepciójával zárul. A két végpont között sok közbülső, mind emberi, mind gépi erőforrások interakciójával együtt járó munkafázis található (ld. pl. Mossop 2000, 2001). A szociológiai nézőpont ezért főleg az emberekre és megfigyelhető cselekedeteikre koncentrál. A fordítás társadalmi vetületeit vizsgálták már korábban fordítástudósok (ld. pl. Lefevere 1992; Hermans 1999; Wolf 2002), és szociológusok is (ld. pl. Heilbron és Sapiro, 2002).”⁵ A szerző kiemeli ugyanakkor azt is, hogy bár a fordítások vizsgálatának négyféle megközelítése szétválasztható, azonban vannak köztük átfedések, számos kutatás csupán egy megközelítés alapján nem végezhető el.

A fordításszociológiai szemlélet kialakítására termékenyen hatott Pierre Bourdieu mező-elmélete.⁶ Bourdieu a kulturális termelési mezőt, ezen belül az irodalmi mezőt, egy hatalmas mezőben helyezte el, melyben az egyes pozíciókat elfoglaló ágensek szimbolikus tőkét felhalmozva, a mező normái szerint működnek a társadalmon belül, és interakcióba lépnek egymással azért, hogy érdeküket érvényesítsék.⁷ A fordítás folyamatában elhelyezkedő ágens lehet például a fordító, lektor, szerkesztő, kontrollszerkesztő, főszerkesztő, megbízó (pl. kiadó, mecénás, kulturális rendezvények szervezői, politikusok, a média képviselői, intézmények stb.), kritikus, olvasó stb. A fordításszociológiai kutatás a fordításoknak a társadalomban való működésére kérdez rá. Az alábbiakban megvizsgálom a fordítási eseményben résztvevő, a recepcióra hatást gyakorló ágenseket, akik a folyamat három fázisában: a szöveg létrehozásában, annak terjesztésében és fogadtatásában érintettek.

A szöveg létrehozása

A fordítás létrehozásának tágabb kontextusában az irodalmi többrendszerek működését feltételezhetjük. Az irodalmi művek áramlásának irányát és a fordítások helyét Itamar Even-Zohar a dinamikusán változó irodalmi többrendszerben modellálta.⁸ Even-Zohar szerint a kulturális termékek áramlásának iránya elsősorban a nagy irodalmi rendszerekből a kis irodalmi rendszerek felé tart. Az irodalmi rendszerek perifériáján, a kapcsolódási pontokon a fordítás segítségével történik az átadás, majd az új kulturális elem a befogadó társadalomban irodalmi rendszerének centrális része felé mozdul el, és egyre elfogadottabbá lesz. Az új tar-

⁵ CHESTERMAN *i.m.*, 174. saját fordítás

⁶ Johan HEILBRON-Gisèle SAPIRO, *Outline for a sociology of translation. Current issues and future prospects* = Michaela WOLF-Alexandra FUKARI (szerk.), *Constructing a Sociology of Translation*, 2007, 92.

⁷ Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai az irodalmi mező genezise és struktúrája*, fordította SEREGI Tamás, Budapest, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013.

⁸ Itamar EVEN-ZOHAR, *Polysystem Theory, Poetics Today*, 1979 I, 1–2:287–310.

talom az adott ország „sajátjává” válik, ahogy befogadják, reflektálnak rá, és felhasználják új kulturális javak létrehozásakor. Pierre Bourdieu a szociológia szemszögéből közelíti meg a világirodalom dinamikáit. Kritizálja Even-Zohar többirodalmi rendszerét, amiből hiányolja az egyes irodalmi rendszerek, valamint azok alkotórészei között működő hatalmi folyamatok figyelembevételét.⁹ Bourdieu szerint a társadalmi térben létrejövő irodalmi mező egyes pozícióiban lévő egyedi cselekvők összjátéka hatalmi érdekek mentén zajlik.

Az 1960-as és 1970-es évek magyar politikai és kulturális légköre nem tette lehetővé, Even-Zohar terminusával élve, hogy Alice Munro markánsan új kulturális termékei a fordítás által bekerüljenek a magyar irodalmi rendszerbe, még a perifériára sem. Bár a legelső Munro-fordításokat már 1985-től kezdve publikálták irodalmi folyóiratok, köztük a *Nagyvilág*, a *Holmi*, a *2000* és a *Jelenkor*, csak a 2006-os év hozta a fordulatot, amikortól a Park Kiadó intézményi szereplőként, Alice Munro kötetének kiadójaként tűnt fel. Kiadói stratégiája az évek során változott, portfóliójában az ismeretterjesztő művek mellett egyre markánsabban van jelen szépirodalom is, és mára már olyan Nobel-díjas szerzők műveit publikálja, mint Saul Bellow vagy Toni Morrison. Ennek a kiadói stratégiának meghatározó szereplője Tönkö Vera főszerkesztő, aki a magyar nyelven megjelent Munro-kötetek többségének szerkesztője. Bár a kanadai irodalmat publikáló kiadók között megtalálható az Európa Könyvkiadó, az Ulpius-Ház, és a *Jelenkor* is, Alice Munro magyarul kiadott kötetei mind a Park Kiadó gondozásában jelentek meg. A Kanada és Magyarország között fennálló kulturális diplomáciai kapcsolatok egyik szereplője az állami finanszírozású Canada Council, melynek feladata, hogy nemzetközi szinten támogassa fordítások elkészülését. Bár nincs tudomásom arról, hogy Alice Munro kötetének megjelenését állami támogatás segítette volna, mégis figyelembe veendő, hogy a kanadai kulturális diplomácia kiemelten figyel a kanadai irodalmi művek nemzetközi jelenlétére.

Alice Munro kötetének három magyar fordítója Borbás Mária, József Attila-díjas műfordító, Mesterházi Mónika számos angol nyelvű klasszikus magyar hangja, József Attila és Artisjus-díjas költő, műfordító, valamint Rakovszky Zsuzsa író, műfordító, aki számos irodalmi és állami díj kitüntetéttel, megtalálható köztük a Kossuth-díj, az Artisjus Irodalmi-díj, és a Príma-díj. Bourdieu szimbolikus tőkének nevezi azt a társadalmi rangot, amivel az alkotók az elismerések birtokában rendelkeznek, mely javak arra hangolják a cselekvőket, hogy az irodalmi mezőben különböző pozíciókat foglaljanak el. Bár mindhárom fordító igen rangos írói és műfordítói elismerésekkel rendelkezik, ennek ellenére Mesterházi Mónika a HVG-nek adott interjújában¹⁰ rámutat arra, hogy a műfordítók helyzete korántsem megbecsült. Gyakran kiszolgáltatott körülmények között kötnek szerződést, honoráriumuk pedig messze nem tükrözi azt a széleskörű kutatómunkát, amely egy-egy fordítás elkészítéséhez szükséges. A magyar irodalmi mező működéséről, bár ez nagyban függ a műfordítók, azaz a szöveg létrehozóinak munkájától, általánosságban mégsem mondható el, hogy benne a műfordítók – Bourdieu szavaival élve –, hatalmi pozícióval rendelkeznek.

⁹ Pierre BOURDIEU, *i. m.* 223.

¹⁰ MÁTRAHÁZI Zsuzsa, *Modern Jane Eyre: Mesterházi Mónika költő a Nobel-díjas Munnóról, műfordításról, megbecsülésről*, *Heti Világgazdaság* 35. évf. 42. sz. 2013. okt. 19., 30–31.

A terjesztést befolyásoló tényezők

Hozzájárul-e az adott irodalmi termék külleme az irodalmi mezőben betöltött funkciójához? Kétségtelenül igen. Bizonyítja ezt az is, hogy a Munro-kötetek kritikussai is többször megemlítik a kötetek címlapját. „A borító alapján azt gondolná az ember, hogy szentimentális történetek” írja Papp Lídia az Élet és Irodalom Ex Libris hasábján. Ezen kívül további öt kritika említi meg a kötet küllemét és kötését. Ruff Borbála a már említett recenziójában a *Szeret, nem szeret...* című kötet 2006-os borítóját szintén megemlíti: „A puhakötésű borító nem éppen a finom igényesség mintája, látványa engem cseppet sem motiválna, hogy leemeljem a könyvesbolt polcáról.” A Park Kiadó Munro-kötetei tükröznek egyfajta arculati folyamatosságot, azonban korántsem egységesek; igaz, a külföldi kiadók Munro-fordításainak borítói is számos szembetűnő különbséget mutatnak. A magyar fordítások borítóit hat különböző grafikus készítette, a nyolc kötet már eddig is több kiadást ért meg, többféle borítóval, többnyire képménytáblás kiadásban. Kiemelhető azonban az, hogy a forrásnyelvi kiadások borítói általában sötétebb tónusúak, megjelenik rajtuk a kanadai olvasók számára ismerős zord, esetleg havas táj, vagy a borító egy-egy talányos fotórészletet ábrázol, mely mintegy intellektuális párbeszédre invitálja a szemlélődőt. Az olvasók által adott értékelések, bejegyzések¹¹ motívumai között szerepel, hogy a magyar kötetek borítói alapján könnyed olvasmányra számítottak, azonban a belső tartalom sokszor a vizuális elem újraértelmezését tette szükségessé.

A kulturális termékek széleskörű terjesztését a küllemük mellett számos tényező befolyásolja. Ezek közül hármat szeretnék kiemelni: a terjesztésben egyre nagyobb szerepet játszó kulturális rendezvényeket, az alkotóhoz kapcsolódó szimbolikus tőke szerepét, valamint a novellák egyéb megjelenési formáit.

Kanada 2007-ben a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál díszvendége volt. Azzal, hogy a kanadai irodalom egy elismert fórumon mutatkozott be a magyar közönség előtt, a magyar irodalmi mezőben egy magas presztízzsel járó pozíciót foglalt el. Az esemény állami támogatást, kulturális diplomáciai együttműködést jelentett, melyben részt vett a könyvpiac minden érintett résztvevője. A kulturális termékek terjesztésében további meghatározó tényező az alkotóhoz kapcsolódó szimbolikus tőke. Bár Alice Munro számos nemzetközi elismeréssel, díjjal rendelkezik, mégis az író nő irodalmi Nobel-díja volt az, amely a részben állami támogatású *BookNet Canada* és a *Nielsen Book* tíz országban végzett felmérése szerint a nemzetközi könyvterjesztésben a legnagyobb hatást mutatja a Munro-kötetek eladásában.¹² A Nobel-díj kihirdetésének napján, 2013. október 10-én a magyar médiaorgánumok is hírt adtak a Svéd Akadémia döntéséről, valamint az ezt követő hetekben, hónapban a Nobel-díj kapcsán rádiós interjúk, kulturális események, irodalmi beszélgetések, filmvetítések foglalkoztak a Munro-életművel. A kötetek borítói megkülönböztető címkét kaptak, mely felhívta a figyelmet az irodalmi elismerésre, és amely által kiemelt helyre kerültek a könyvesboltok kínálatában. Az irodalmi beszélgetések sorából az Írók Boltjának 2013. december 4-i rendezvényét emelem ki, melyen az irodalmi mező három részvevője működött együtt, az irodalmi Nobel-díjat követően Munro műveiről és a fordítás kihívásairól beszélgetett Tönkö Vera főszerkesztő, Mes-

¹¹ <https://moly.hu/alkotok/alice-munro/konyvek> [letöltve: 2017. augusztus 31.]

¹² *BookNet Canada*, 2013.12. https://static1.squarespace.com/static/550334cbe4b0e08b6885e88f/55a3f2b1e4b0d44eb7d70455/55a3f2b4e4b0d44eb7d70e15/1386604328463/BNC_Alice_Munro_Nobel_Study.pdf [letöltve: 2017. augusztus 31.]

terházi Mónika műfordító és Orosz Ildikó újságíró. Alice Munro novellái elsősorban a nyomtatásban kiadott kötetekből ismertek, azonban más formátum is hordozza az irodalmi tartalmat. 2006-ban Munro *Oda-vissza* című novellájából filmadaptáció készült *Egyre távolabb* címmel, Sarah Polley rendezésében. 2016-ban pedig Pedro Almodóvar rendezett spanyol nyelvű filmet Munro három története, az *Esély*, a *Hamarosan*, és a *Csend* című novellák alapján. A filmet Magyarországon 2017 májusában mutatták be. Végül szeretném megemlíteni a Kossuth Kiadói Csoport által kiadott *Anyám álma* című hangoskönyvet, mely válogatás Alice Munro novelláiból, s ezek a válogatott novellák Mesterházi Mónika fordításában, Für Anikó előadásában hallhatók. A hangoskönyv azon olvasókat éri el, akik az olvasásban akadályoztatva vannak, így tehát a piac szélesebb szegmense felé nyit. Bár nehéz a filmadaptációk és a hangoskönyv Munro-recepcióra vonatkozó hatását mérni, a rendezői és színészi munka méltatása mellett a kritikusok gyakran megemlítik a film alapjául szolgáló történetek Nobel-díjas íróját, összekapcsolva ezzel az adott alkotást Alice Munro által birtokolt szimbolikus tőkével.¹³

A fordítások recepciója

Chesterman rámutat, hogy a fordításokra a társadalom valamilyen formában reagál, a fordítások egyéni szinten mentális vagy érzelmi *reakciót* válthatnak ki az olvasókból, akik arra a viselkedés szintjén is megnyilvánuló *választ* adhatnak. „De még ha az emberek nincsenek is tudatában annak, hogy egy szöveg fordítás, akkor is reagálnak magára a szövegre, és ezek a reagálások (*reactions*) is lényegesek a fordításkutatás számára.” jegyzi meg Chesterma.¹⁴ A válaszok (*responses*) összessége adja a visszacsatolást (*feedback*), melyet a fordítások, illetve bármely szöveg esetében vizsgálhatunk. „A fordítás kulturális szinten megjelenő hatásainak leírása kapcsán beszélhetünk a *fordítás következményeiről*. [...] A fordítás következményeire lehet példa egy irodalmi mű kanonizációja, változás a célnyelv evolúciójában, változás a normák és a gyakorlat terén, változás a kulturális sztereotípiák megítélésében.”¹⁵

A fordítás recepcióját ezért háromféle olvasói szemszögből adott *válaszok* alapján vizsgálom. Szövegtipológiai szempontból elkülönítem az irodalmi folyóiratok szövegeit, a szakember–szakember közti kommunikációt, a szakember–általános olvasó közti kommunikációt, illetve megkülönböztetem az olvasók informális fórumait, véleménynyilvánítását.

Az irodalom szakértői közötti kommunikáció terei vizsgálatomban a *Korunk*, az *Élet és Irodalom*, *Műút*, *Látó*, *Holmi*, *Jelenkor*, *Árgus*, *Nagyvilág* és a *Szépirodalmi Figyelő*. Az általános olvasóközönséget célzó cikkek forrása a *Magyar Napló*, a *168 óra*, a *Magyar Nemzet*, a *HVG*, a *Magyar Narancs*, a *Népszabadság*, valamint a *Litera.hu*. Az olvasók közti informális kommunikáció fóruma a www.moly.hu. Vizsgálatomban 40 kritikai írást és 170 fórumbejegyzést elemeztem abból a szempontból, hogy az adott *válasz* Munro irodalmi Nobel-díjához kapcsolódóan jelent-e meg, valamint azt, hogy reflektál-e az irodalmi mező cselekvőire, a fordítás tevékenységére és a fordítóra.

Talán nem meglepő, hogy Alice Munro életművével kapcsolatos, általános olvasóközönségnek szánt cikkek 84%-a 2013 októbere után jelent meg a vizsgált média felületein. Ezek

¹³ Pierre BOURDIEU, *i. m.*, 253.

¹⁴ CHESTERMAN, *i. m.*, 179. saját fordítás

¹⁵ CHESTERMAN, *i. m.*, 180. saját fordítás

nek a híradásoknak 75%-a, azaz 12 cikk, 2013. október 10-e és 2014. február 28-a között, az irodalmi Nobel-díjhoz kapcsolódva jelent meg. Az irodalmi szakfolyóiratok ebben az időszakban 7 publikációt közöltek, mely a szakmai közönségnek szánt cikkek 33%-a, tehát a szakmai kommunikáció felületein időben sokkal elosztottabb a recepció, inkább a publikált kötetekre reagál, és csak részben köthető az irodalmi Nobel-díjhoz. Az, hogy az általános olvasóközönséget célzó média 2013 októbere után néhány hónap alatt felfigyel Munróra, magyarázható szemszögünkből azzal, hogy a nemzetközi irodalmi mezőben presztízzsel, hatalmi pozícióval bíró Nobel-díj szimbolikus tőkájéhez viszonylag rövid idő alatt kapcsolódni szeretnének a kulturális mező ágensei¹⁶.

A vizsgált irodalmi szakfolyóiratokban megjelent Munróval kapcsolatos 21 cikk közel felét (48%-át) az *Élet és Irodalom* publikálta, ahol 2007-től, tehát a magyar fordítások kiadásától kezdve, rendszeresen jelennek meg recenziók Munro-kötetéről. A *Csend, vétkes, szenvedély* című kötet Mesterházi Mónika fordításában, mely a magyar fordítások között a második, már 2007-ben elismerő kritikát kapott, s ezt az irodalmi mező elismert szakfolyóirata adta közre (ÉI, 2007. 24. és 26. sz.). A szintén 2007-ben megjelent általános olvasóközönségnek szánt cikkek közül Orosz Ildikó Magyar Narancsban megjelent írását érdemes kiemelni. A publikáció egyrészt hírt ad a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál kiemelt vendégéről, Kanadáról, és a Nobel-várományos Munro addig magyarul megjelent két kötetéről, másrészt megkülönbözteti a fordítók, Borbás Mária és Mesterházi Mónika munkáját. Borbás Mária munkáját „korrekt” fordításnak tartja, míg Mesterházi Mónikára úgy utal, mint Munro „magyar hangja”, „...pontos, az eredetihez híven dísztelen mondatok Mesterházi Mónika munkáját dicsérik”¹⁷.

A fordítók egyéni hangjának különbségére mutat rá Ruff Borbála cikke is az *Élet és Irodalom* 2014. február 28-i számában, melyben Munro négy kötetét recenzálja. Többek között felhívja az olvasók figyelmét a két fordítás közti stílusbeli különbségekre. „A kötet fordítása során érzésem szerint Borbás Mária nem találta meg azt, amit később Mesterházi Mónika ösztönösen fedezett fel, és a Munro-szövegek legértékesebb tulajdonságává nemesített.” Bár Ruff nem tudja nevével nevezni a Munro-szövegek „legértékesebb tulajdonságát”, mely az egyik fordításban észlelhető, a másikban nem, kiemeli Munro választékos, kristálytisza stílusát és egy olyan ösztönös fordítói attitűdöt, mely ezen tulajdonságokat megteremti a célnyelven is. Ez a Munro-recepcióban megjelenő, a fordításokra adott *válasz* itt a három eltérő fordítói habitusra utal. Borbás Mária domesztikáló, honosító stratégiákat használ¹⁸, Mesterházi Mónika a kanadai realitásokat és a forrásnyelvi szöveg tömör, sallangoktól mentes stílusát kívánja lehetőleg pontosabban visszaadni, Rakovszky Zsuzsa a szövegkoherencia megteremtését, a gördülékeny szövegformálást helyezi előtérbe. Munro recepciója ugyan csekély mértékben (5%-ban), de reflektál arra, hogy a kötetek fordítását az irodalmi mező több ágense végezte, és rámutat habitusbeli különbségekre.

¹⁶ Gisèle SAPIRO, *Translation and Symbolic Capital in the Era of Globalization: French Literature in the United States*, Cultural Sociology, Vol. 9(3), 2015, 320–346.

¹⁷ OROSZ Ildikó: Fátumot elégiával, *Magyar Narancs* 19. évf. 22. sz. 2007. máj. 31. melléklet VIII–IX.

¹⁸ BÁNHEGYI Máttyás: Fordítási etolódások és fordítói stratégiák egy kanadai irodalmi mű magyar fordításában (Translation Shifts and Translation Strategies in the Hungarian Translation of a Canadian Short Story), in Károly Krisztina – Fóris Ágota (szerk.): *A fordítás titkos ösvényein, Doktori kutatások Klauy Kinga tiszteletére II.*, 2015. 113–131.

A nyomtatott és elektronikus média felületein megjelent, Munro kötetekhez kapcsolódó s itt vizsgált cikkek többsége, 63%-a foglalkozik, legalább említés szintjén, a kötet fordítójával. A kritikusok többnyire olyan kifejezésekkel jellemzik a szöveget, mint „kiváló fordítás”, „érzékeny fordítása méltó az angol szöveghez”, „remek fordítás”, „tisztá, szövegű fordítás”, „remekül megküzd vele”, „kiválóan adja vissza”, „sokkal sikerültebb munka”, „érzékeny tolmácsolásában”, egy esetben „félfordítás”, és szintén egy esetben használt kifejezés „nem passzol Munro stílusához”. A vizsgált cikkek öt alkalommal tesznek kritikai megjegyzést a fordításra, kettő kanadai reáliák magyar fordítására, egy tulajdonnév fordításra vonatkozik, egy stílusbeli különbségre mutat rá, és szintén egy értelmezési szempontból vet fel más megformálást. A fordításszociológiai vizsgálat szempontjából fontos adat, hogy a fordítások publikálásával szinte egyidejűleg reagáltak az irodalmi mező cselekvői a megjelenő új termékekre szakfolyóiratok tanulmányaival, általános cikkekkkel és fordítói kommentárral. Ezek a *válaszok* Venuti kifejezésével élve „láthatóvá” teszik a fordítót¹⁹.

Munro magyarországi recepciójához szorosan hozzátartozik a fordításról és a fordítóról való diskurzus. A vizsgált cikkek között szerepel négy interjú, valamint egy fordítói kommentár, melyet 2007-ben publikált a Holmi irodalmi folyóirat Mesterházi Mónika fordításához kapcsolódóan. Az interjúkból három a fordítókkal – ebből kettő Mesterházi Mónikával és egy Rakovszky Zsuzsával –, egy pedig Tönkö Vera főszerkesztővel készült. Az interjúk mindegyike az általános olvasóközönség számára írt cikkek között jelent meg, publikálói a *Heti Világgazdaság*, a *Magyar Narancs* és a *Litera.hu* portál. Mesterházi Mónika válaszaiban témaként jelenik meg a kanadai reáliák és a nyelvi játékok fordításának nehézsége, a kutatómunka fontossága, és Munro szövegeinek stílusselemei, emellett kiemeli a fordítás folyamatában részt vevő ágensok, lektorok, olvasószerkesztők – sokszor el nem ismert – munkáját. A fordító munkájához kötődő, Rakovszky Zsuzsa által említett témák: a szleng használata a célnyelvi szövegben, egységesség a korábbi fordítók munkájával, valamint a rövidpróza műfajának sajátosságai. A Tönkö Verával, a Park Kiadó főszerkesztőjével készült interjú betekintést enged az irodalmi mező cselekvőinek összjátékába. A főszerkesztő beszámolójából kiderül, hogy a Kiadó vezetőjének, Rochlitz Andrásnak egy kanadai barátja hívta fel figyelmét Munro 2001-ben kiadott kötetére, melyet magyarul *Szeret, nem szeret...* címmel jelentetett meg a Park Kiadó 2006-ban. Az interjúban elhangzik az is, hogy az írónővel az ügynökségén keresztül tartják a kapcsolatot. A fentiekben Bourdieu által definiált cselekvőkkel készült interjúkból kiderül, hogy az irodalmi mező ágensei nemcsak hatalmi pozícióik szerint versengenek, hanem közös célok érdekében együttműködésük is jellemző.

Szeretnék végül kitérni az irodalmi mezőben szintén jelenlévő olvasóra, akinek az olvasott irodalmi művel kapcsolatban, így a fordításokkal kapcsolatban is számos *válaszadási* lehetősége van. Az informális olvasói válaszok egyik meghatározó közösségi tere Magyarországon a www.moly.hu internetes fórum. A könyves közösségi fórumon a Munro-kötetekre vonatkozó, vizsgált 170 bejegyzés az eddig megjelent nyolc kötetre reflektál, a bejegyzések száma ugyan kötetenként változó. Bár a bejegyzések száma és a közösségi portál működésének természete miatt nem beszélhetünk reprezentatív olvasói véleményfelmérésről (pl. a legutóbb megjelent *Nyílt titkok* című könyv eddig két bejegyzést kapott), vizsgálható ugyanak-

¹⁹ Lawrence VENUTI, *The Translator's Invisibility. A History of Translation*, London, New York, Routledge, 2009.

kor az, hogy a 2008 decembere és 2017 augusztusa közötti bejegyzésekben bármely olvasó reagál-e az irodalmi mező cselekvőire, dinamikáira Munro kötetivel kapcsolatban.

A közösségi felület 2008-ban indult el, jelenleg 207.577 tagja van. Tóth Máté 2011-ben készült kutatása²⁰ a Moly.hu és egy norvég olvasói portál, a Boekelskere.no vonatkozásában vizsgálta a web 2.0 környezetben létrejövő virtuális könyves közösségi oldalak látogatóinak összetételét, a közösségi részvétel attitűdjeit, és az olvasók ízlésvilágának változatosságát, valamint az olvasók motivációját. Tóth kérdőíves kutatása rámutat, hogy „a Moly.hu használóinak többsége (83,5%-a) nő, az életkort tekintve pedig jellemzően fiatal. A női átlagéletkor 27,5, a férfi 27 év volt, az átlag 27,4. [] A válaszadóink többsége az életkorának megfelelő legmagasabban kvalifikált réteghez tartozik. [] ...többsége diplomás vagy egyetemista.”²¹ Tóth rámutat, hogy „egy viszonylag homogén réteg használja a virtuális könyves közösségi oldalakat, így nincs lehetőség arra, hogy nagyon különböző társadalmi, etnikai háttérű emberek ütköztessék véleményüket, folytassanak eszmecserét ebben a közegben.”²² Hozzáteszi, hogy bár a Moly.hu felhasználóinak egyes társadalmi rétegekhez való tartozásában nincs nagy különbség, ugyanakkor a felhasználók ízlésvilágában igen nagy változatosság tapasztalható, ezért a véleménynyilvánításnak és a párbeszédnek van funkciója a közösségi oldal felületén.

Alice Munro novelláira adott olvasói *válaszok* a Moly.hu oldalán valóban nagyon széles ízlésvilágot tükröznek, ezáltal a megjegyzések igen szubjektívek, ugyanakkor jellemző, hogy az olvasók legtöbbször az olvasási élményt követően rövid időn belül véleményezik a művet. A tetszésnyilvánítás mellett, az olvasói válaszok mintáiban megjelenik a borítóra, az irodalmi Nobel-díjra, a cím fordítására, és a fordítóra vonatkozó megjegyzések. A *Csend, vétekek, szenvedély* című kötet bejegyzései között kiemelkedő azon megjegyzéseknek a száma, melyek a küllemre, a borítóra vonatkoznak. Pl. „Ha csak a borítót, meg a címet látom, a könyvet soha el nem olvasom...” (langimari, 2013. november 19.). Az irodalmi Nobel-díj hét kötethez, tehát majdnem minden Munro-műhöz kapcsolódó véleményfolyamban megtalálható témaként, vagy magát a díj jogosságát vitatva, vagy úgy, hogy az olvasók a Nobelpre mint minőségjelző címkére utalnak. A *Drága élet* című kötetrel kapcsolatban írja egy olvasó, hogy „Munronál a Nobel-díjat is kicsit garanciának gondoltam.” (renta, 2014. december 21.) A fordítói munkát csekély számú bejegyzés, csupán három kötetre vonatkozóan öt olvasó említi meg (3%). Egy közülük elismerően ír a fordításról, a többi négy bejegyzés hibás fordítást vélelmez és kapcsolja azt negatív olvasói élményhez, ugyanakkor a fordítási hibára nem ad példát.

Bár a Moly.hu portálon megjelenő vélemények a tetszésnyilvánítás széles spektrumát ölelik fel, maga a közösségi véleményformálás lehetősége fontos tulajdonsága a magyar irodalmi mezőnek. Az egyes bejegyzések alatt létrejövő véleményfolyam azt mutatja, hogy az olvasók aktívan reagálnak az általuk olvasott művekre, a regisztrált tagok véleményére, a fórumon megjelenő információkra, ugyanakkor a fenti adatok alapján legtöbbször nem tudatosul a válaszadóknak, hogy fordítást olvastak, *válaszokban* többnyire nem jelenik meg témaként a fordítás vagy a fordító.

²⁰ TÓTH Máté, *A Moly.hu mint virtuális találkozóhely*, Tudományos és műszaki tájékoztatás, Könyvtár- és információtudományi szakfolyóirat, 58. évf. 8. sz. 2011.

²¹ Uo.

²² Uo.

A fordítás következményei

Chesterman terminológiájának megfelelően nemcsak a fordításra adott *reagálásról* és *válaszról*, illetve *visszacsatolásról* beszélhetünk, hanem a fordítás *következményéről* is, mely vizsgálható módon jelen van a társadalomban. A tanulmányomban szereplő 40 publikáció és 170 fórumbejegyzés tematikus vizsgálata arra enged következtetni, hogy a magyar irodalmi rendszerbe az elmúlt tíz év során fordítás által bekerülő Alice Munro-novellákkal kapcsolatban már beszélhetünk következményekről is. A kötetek megjelenésének első szembetűnő következménye talán az, hogy az irodalmi mező ágensei egyre kevésbé tekintenek a novella műfajára a regényhez vezető kispóráként.²³ Alice Munro az irodalmi Nobel-díjjal kapcsolatban adott egyik nyilatkozatában ezt mondja „őszintén remélem, hogy ez ráébreszti az embereket arra, hogy a novella egy fontos művészet és nem pusztán valami, amivel eljátszadozik az ember addig, amíg regényt ír.”²⁴ A megjelenő kötetek egy hiányra is felhívják a figyelmet, ugyanis felmerül a kérdés, vajon a magyar olvasók számára miért ismeretlen még számos kanadai író, mint például Robertson Davies vagy Mordecai Richler?²⁵ Munro fordítói szintén beszámolnak hatásról, bár ez a hatás közvetlenül nem nyomon követhető. Rakovszky Zsuzsa a Litera.hu portálon G. István Lászlónak adott interjújában elmondja: „Éppen egyik regénybe készültem belevágni, de sok mindenféle téma járt a fejemben, amelyeket nem lehetett belegyömöszölni egyetlen történetbe, és akkor került a kezembe az első Munro-kötet, és vele együtt jött a megvilágosodás: hát hiszen novellát is lehet írni. Hogy hatott-e rám, azt nem tudom, általában nehéz megmondani, mi hat az emberre.”²⁶ Tönkő Vera főszerkesztő a Litera.hu portálnak 2013-ban adott interjút azzal zárja, hogy az író irodalmi elismerését a kiadó egy újabb kötet, a *Drága élet* című kötet megjelentetésével, azaz egy újabb fordítás piacra bocsátásával ünnepli. Végül következménynek tekinthető az is, hogy a Munro-kötetek kapcsán megjelenő, a fordítókat megszólaltató interjúk részét képezik a fordításról szóló diskurzusnak, és formálják azt a képet, mely a társadalomban a fordítókról eddig kialakult.

A vizsgált recepció alapján elmondhatjuk, hogy a Munro-életmű a magyar nyelvű fordítások segítségével az irodalmi folyóiratokban való publikációtól a kötetben való megjelenésig, a magyar irodalmi rendszer perifériájáról centrális irányba mozdult, egyre ismertebbé vált, az irodalmi mező cselekvőit versengésre, együttműködésre és a megjelent művekre adott *válaszra* indította. Látható, hogy a fordítások következményei a Munro-kötetek esetében 2013-tól nagy mértékben összefüggnek az író által felhalmozott szimbolikus tőkével. Az irodalmi mezőben a Nobel-díj hatása meghatározó, de a Munro-életmű tekintetében a magyar irodalmi mező ágenseinek viszonyulásaiban és válaszaiban nem kizárólagos.

²³ BÁN Zsófia: Alice Munro, Nobel-díj, 2013, *Élet és Irodalom*, 57. évf. 42. sz. 2013. okt. 18., 5.; PAPP Sándor Zsigmond: Anya, te nyertél! A kanadai író, Alice Munro kapta a legrangosabb irodalmi díjat, *Népszabadság*, 71. évf. 238. sz. 2013. okt. 11., 15.; PAPP Lídia: Ex libris. Alice Munro: Drága élet, *Élet és Irodalom*, 59. évf. 7. sz. 2015. febr. 13., 19.

²⁴ Alice Munro az Irodalmi Nobel-díjas, *Litera.hu*, 2013. október 10. <http://www.litera.hu/hirek/az-irodalmi-nobel-dijas> [letöltve: 2017. augusztus 31].

²⁵ M. NAGY Miklós: Félrevezetve: Alice Munro prózájáról, *Jelenkor*, 53. évf. 9. sz. 2010. szept., 1035–1039.

²⁶ G. ISTVÁN László: Éppen a bölcsessége miatt – Rakovszky Zsuzsa Alice Munróról, *Litera.hu*, 2014. október 9. <http://www.litera.hu/hirek/eppen-a-bolcsessege-miatt-rakovszky-zsuzsa-alice-munrorol> [letöltve: 2017. augusztus 31].

MOLNÁR JUDIT

A kortárs québeci angol nyelvű irodalom sajátosságai

A kortárs angol nyelvű québeci irodalom különleges és egyedi helyet foglal el Kanada, illetve Québec irodalmi térképén, bár ez az időszak kevésbé ismert mint a korábbi korszakok. Ez a megállapítás érvényes Kanada egészére és Québec tartományra egyaránt. E sajnálatos tény könnyebb megértéséhez egy rövid történelmi áttekintésre van szükségünk.

A Québec tartományban angol nyelven írott művek a kezdetektől fogva szerves részét alkották a kanadai irodalomnak. Frances Brooke regénye, a *The History of Emily Montague* (Emily Montague története)¹ 1769-ben jelent meg, melyről többen (köztük Douglas Daymond és Leslie Monkman²) azt vélik, hogy a québeci angol nyelvű irodalom első alkotása, de valójában az első észak-amerikai regénynek is tekinthető. Az élénk angol nyelvű irodalmi élet Québecben állandó jelleggel jelen volt és van; az 1940-es években Montreal Kanada egészének volt irodalmi központja. Ez alkalommal, a teljesség igénye nélkül,³ csak néhány korábbi írónak, költőnek a nevét említtem meg, melyek közül jó pár a magyar olvasók előtt sem ismeretlen. A montreali F. R. Scott (1899–1985), A. M. Klein (1909–1972), Irving Layton (1912–2006), Leonard Cohen (1934–2016) költők verseit lefordították számos nyelvre, köztük magyarra is. Leonard Cohen dalai⁴ és regényei⁵ világszerte ismertek és híresek. Mordecai Richler regényei közül is olvashatunk magyarul: a *Légy bátor és erős*-t⁶ és az *Így látta Barney*-t⁷. A korábbi időszakból mindenképpen meg kell említenünk Hugh MacLennant (1907–1990), aki a *Two Solitudes* (Két magányosság) című immár klasszikussá vált regényében⁸ a korabeli québeci angol-francia kapcsolatokat ábrázolja. Később sajátos szerepet játszottak az 1971-ben alakult *The Montreal Story Tellers* csoport (Montreali történetmondók) tagjai (Hugh Hood, John Metcalf, Ray Smith, Clark Blaise, Raymond Fraser), akik a versfelolvasások mintájára, rövidebb prózai alkotásaikból nagy sikerrel mutattak be részleteket montreali középiskolákban, főiskolákon, egyetemeken. Idővel John Metcalf, Clark Blaise és Ray Smith elhagyták Montrealt. Több író is hasonlóképpen cselekedett, köztük Bharati Mukherjee, Eliza

¹ A szövegben megjelenő fordítások sajátjaim, amennyiben nem jelölöm a megjelenési adatokban.

² DAYMOND, Douglas és LESLIE MONKMAN, *Introduction*. = *Stories of Quebec*. Szerk. DAYMOND és MONKMAN. Ottawa, Oberon, 1980. 5–10

³ Oly gazdag irodalmi hagyománnyal (québeci angol nyelvű irodalom) állunk szemben, melynek bemutatása külön monográfiát igényelne.

⁴ Leonard Cohen 2009-es budapesti koncertje fergeteges sikert aratott, minden korosztályt elbűvölt.

⁵ COHEN, Leonard. *A kedvenc játék*. Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó, 2003. Ford. SZŰR-SZABÓ Katalin, valamint *Szépséges lúzerek*. Budapest: Cartaphilius Kiadó, 2006. Ford. KÖRÖS László.

⁶ Budapest, Európa Kiadó, 1986. Ford. SÁRKÖZI Elga.

⁷ Budapest, Európa Kiadó, 1998. Ford. SZÁSZ Imre.

⁸ MACLENNAN, Hugh. *Two Solitudes*, Toronto, Macmillan of Canada, 1945.

beth Spencer, Scott Symons, Constance Beresford-Howe. A következőkben e jelenség lehetséges okaira fogunk röviden rávilágítani.

Québec az ún. Csendes forradalom ideje alatt, mely nagyjából az 1960-as éveket jelenti, komoly politikai, társadalmi és kulturális változásokon ment át. A társadalom szekularizációjával együtt egy új québeci nemzeti identitás volt kialakulóban. A liberálisok jelmondatai: *Il faut que ça change* (Változásra van szükség.), *Maître chez nous* (Saját otthonunkban mi legyünk az urak.) sok mindent elárulnak megvalósítandó terveikről, célkitűzéseikről. Megjelentek a federalista és a szeparatista frakciók a politikában, a függetlenségi mozgalom napról napra erősödött. Magyarországon is ismertté vált Charles de Gaulle, francia elnök híres mondata *Vive le Québec libre* (Éljen a szabad Québec!), mely a montreali városháza balkonján tartott beszédében hangzott el. Az elnök az Expo 1967 vilákiállításra érkezett. Már korábban, 1963-ban megalakult a *Front de libération du Québec, FLQ*⁹ (Québeci felszabadítási front), mely egy marxista, szeparatista csoport, nevükhöz több terrorista akció is fűződik. 1970 októberében elrabolták James Cross angol diplomatát, valamint Pierre Laporte-ot, aki tartományi munkaügyi miniszter volt, utóbbit meg is ölték, saját nyakláncával fojtották meg. Ezekre az eseményekre az *October crisis* (Októberi válság) kifejezéssel szoktak utalni. 1976-ban René Lévesque megalapította a nacionalista-szeparatista *Parti Québécois*-t (Québeci párt), és egy évvel később életbe lépett a 101-es törvény, mely szerint Québec egyetlen hivatalos nyelve a francia lett. (A törvény bonyolult, mert bizonyos feltételek mellett, és bizonyos körülmények között engedélyezi az angol nyelv használatát.) Két népszavazás igazolja azt, hogy kísérletek történtek Québec tartományban a Kanada más részeitől való elszakadásra is. Az elsőre 1980-ban került sor, melynek tétje Québec politikai autonómiája volt a gazdasági unió megtartásával. Ekkor 40% szavazott „igen”-nel, míg a második referendum teljes függetlenséget javasolt, ezt 49,4% támogatta. Mindkét szavazás után nagyon sok angol nyelvű québeci hagyta el a tartományt, hiszen nem érezték magukat sem anyagi, sem kulturális, sem nyelvi biztonságban. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a társadalmi változások erősen befolyásolták az irodalmi életet is. Sokan távoztak, de sokan maradtak, és az új körülményekhez igazodva folytatták tevékenységüket.

Az 1980-as években a korábban virágzó angol nyelvű irodalom Québecben marginális szerepet kapott; a kisebbség a kisebbségben helyzet alakult ki, amellyel az íróközletnek is szembe kellett néznie. Linda Leith hosszasan elemzi azt, hogy a megváltozott körülmények miként hatottak az irodalmi életre.¹⁰ Kanadában sehol máshol nem kell olyan helyzettel megküzdeniük az íróknak, mint azoknak, akik az alapvetően francia nyelvű Québecben írnak angolul. Ezek az írók sok esetben érzik magukat elszigetelve, hiszen a québeciek kevés figyelmet fordítanak rájuk a nyelvi különbözőség miatt, az ország más részein élők pedig (angol)québeci voltak miatt szentelnek kevesebb figyelmet ezeknek a szerzőknek, akik sajátos körülmények és lehetőségek között alkotnak. A Québecben maradtak többsége nyitottá vált a megváltozott állapotokra, alkalmazkodott a francia dominancia következtében kialakult új feltételekkel való együttélés „szabályaihoz”, és önként vállalta azt, hogy aktívan vegyen részt

⁹ Számos tagja még ma is él, és továbbra is vallja radikális nézeteit.

¹⁰ LEITH, Linda, *Quebec Fiction in English during the 1980s: A Case Study in Marginality* (Québec próza-irodalma angol nyelven az 1980-as években: esettanulmány a marginalitásról), *Québec Studies* 9 (1989/90): 95–110.

abban a folyamatban, mely egy új angol-québeci identitás létrejöttét eredményezte.¹¹ Bruce Whiteman szerint a québeci angol nyelven írt irodalom az 1980-as és az 1990-es években „hullámzott” a politikai eseményektől függően, és természetesen az egyéni tehetségek sem voltak azonos szinten¹². Az aktív, de csendesebb '80-as éveket követte egy új időszak, mely az 1990-es évekkel indult el, és amelyet Leith „Anglo Literary Revival”-nak (Angol irodalmi újjászületés) nevezett el.¹³

Négy regény alapján fogom jellemezni ennek az irodalmi korszaknak a prózairodalmát; ezek a művek szorosan kapcsolódnak Montrealhoz. Természetesen születtek olyan alkotások is, melyeknek központi témája eltérő, nem kötődik Montrealhoz, illetve Québechez. A regényeket esettanulmányokként elemzem.

Gail Scott 1987-ben megjelent *Heroine* (Hősnő) című regényét¹⁴ több szempontból tekinthetjük az „angol irodalmi újjászületés” egyik fontos előfutárának. Scott (1945–) Ontarióból származik, és csak 1967-ben költözött Montrealba, éppen a csendes forradalom idején. Scott újságírói háttérrel rendelkezik, kétnyelvű (angol, francia), akinek sikerült teljesen beilleszkednie Québec kulturális miliójébe. Fordítással és irodalomelméleti kérdésekkel is foglalkozik. A *Heroine*, az 1993-ban megjelent *Main Brides* (Main fiatalasszonyai)¹⁵, és majd 2010-ben az *Obituary* (Gyászjelentés) is Montrealban játszódik. A város szinte önálló szereplővé válik mindhárom esetben. Közös a regényekben az is, hogy a főszereplők angol anyanyelvű nők, akik önként választották Montreal lakóhelyüknek. Ez alkalommal csak az első regényre koncentrálunk. A *Heroine* „hősnője” egy zománcozott fürdőkádban¹⁶ mondja el monológiáját, melyben/ből visszaemlékezik azokra az eseményekre, melyek az Októberi krízis alatt történtek, az emberrablásokra, a gyilkosságokra. A történelmi események 10 éves évfordulója adja erre az alkalmat. A narrátor bezárt állapota nem akadályozza meg abban, hogy monológiájába szervesen beleszöje mindazt, amit lát, elképzeli, és ilyen módon megjelenítse Montreal dinamikus városképét. Szemünk előtt haladnak el a koldusok, hajléktalanok, prostituáltak, művészek, forradalmárok. Az olvasó szinte együtt mozog, siet a járókelőkkel. Köztük van egy amerikai turista is, aki egy távcső segítségével szemléli a várost a Mount Royal¹⁷ kilátójából. Ahogy mozdul a távcső, úgy tárulnak fel előttünk a városnak különböző részei. A távcső többek között követi egy indián nő városi sétáit, és egy férfit is, aki a hősnőnek korábbi

¹¹ 1981-ben az angol ajkúak 53%-a volt kétnyelvű Québecben, 2011-re 88%-ra nőtt a számuk. Létrejötték szervezetek, melyek támogatják a művészeteket köztük: Quebec Drama Federation (Québeci dráma szövetség), a Québec Writers' Federation (Québeci írók szövetsége) és az Association of English-language Publishers of Quebec (Angol nyelvű kiadók egyesülete). (LAYTON, Jack, *English-Speaking Quebecers = The Canadian Encyclopedia*. n. p. [Internetes elérés: 2016. május 3.]

¹² WHITEMAN, Bruce, *Quebec, Writing in English* (Quebec angol nyelvű irodalma) = *The Oxford Companion to Canadian Literature*. Toronto, Oxford UP, 1997. 981.

¹³ Ld. LEITH, Linda, *Writing in Time of Nationalism: From Two Solitudes to Blue Metropolis* (Írás a nacionalizmus idejében: A két magánytól a kék metropoliszig), Winnipeg, Signature, 2010.

¹⁴ SCOTT, Gail. *Heroine*. Toronto, Coach House Press, 1987.

¹⁵ A „Main” szó itt Montreal St. Laurent bulvárára utal, a hétköznapiakban gyakran emlegetik így a város egyik ütőerét.

¹⁶ Hasonlóképpen egy-egy zárt térből tekintenek ki a másik két regény narrátorai is; a *Main Brides*-ban az elbeszélő egy bárban ül, míg az *Obituary*-ban az újonnan érkező, de a „québeci nővé” válni akaró szereplő egy Montrealra jellemző „triplex”-nek elnevezett ház egyik lakásában renanzi gondolatait.

¹⁷ A Mount Royal Montreal tulajdonképpeni „hegye”, 233 méter magas, és fontos tájékozási pont.

szerelem volt: a férfi éppen felvételeket készít a városról. Az egyidejűség által a panoráma több szinten, több szempontból teljesebbé válik. A mondat – „Ez a város.” – többször ismétlődik a szövegben, mely bővelkedik konkrét utcanevekben: Esplanade, St. Denis, the Main, rue Notre Dame, St-Dominique, Sherbrooke, Dorchester, Ste-Catherine, St-André, St-Joseph Boulevard, stb. Időnként betekinthezünk bárokba, éttermekbe, üzletekbe köztük: Figaro’s Café, Place Ville Marie,¹⁸ Dépanneur on St. Henri,¹⁹ Bistro, Blue Café, Cracow bar stb. A város horizontális és vertikális ábrázolása egymást kiegészítik. Barbara Godard írja: „[...] azok, akik stabilitásra vágnak [Montrealban], azok a hegyhez ragaszkodnak, menedéket találva a kereszt²⁰ alatt, akik változatosságra vágnak, azok a folyó [Szent Lőrinc] felé tartanak”²¹. G. S.²², a hősnő megjegyzi: „Kisebb betűkkel és gyorsabban írok, úgy mint amikor a Harbour Restaurant-ban [Kikötő Étterem] írtam, szerelmem, amíg veled együtt hallgattuk ahogy a hajók jöttek-mentek a folyón” (64). Később ezt írja: „Tudom, felmegyek a hegyre. A szabadba. Keresztül a parkon. A lépcső segít lazítani a fojtogató tüdőmön. ... Felmegyek a lépcsőkön a csúcsra lévő faházig.” (74) G. S. monológja, mint ahogy arra a fenti idézetből következtethetünk, valójában az írás folyamatát szimbolizálja – miközben beszél illetve ír, folyamatosan hallgatja a rádiót, ahol a hírekben a 10 évvel ezelőtti eseményekre emlékeznek, és ezeket az információkat beilleszti a beszédébe/ szövegébe.²³ A történetekkel tud azonosulni, mindamellett, hogy ő Canada és Québec hivatalos politikája között foglal állást, őt a köztesség jellemzi. Ez megnyilvánul abban is, hogy a regényben az író igen sok francia kifejezést, mondatot használ kontextustól függően. Az ellentmondásoktól nem mentes élethelyzete ellenére G. S. meggyőzően állítja, hogy leendő regényének hősnője akkor, amikor először megy majd fel új montreali otthonába, biztos lesz abban, hogy a megfelelő helyre érkezett (22). Az író implicit módon utal saját döntésére, arra hogy Montrealban telepedett le, és ez az elhatározás egyértelműen helyes volt. A regény végére G. S. írónővé válik;²⁴ ezt a folyamatot kísérjük végig, miközben Montreal városképe tárul fel a szemünk előtt egy adott korszak politikai, kulturális eseményeivel együtt.

Robert Majzels (1950–) *City of Forgetting* (A feledés városa) című regényének²⁵ középpontjában is maga a város, Montreal áll. Majzels itt született, itt végezte egyetemi tanulmá-

¹⁸ A Place Ville Marie egy hatalmas bevásárló központ Montrealban, melyben sok iroda és hivatal is található, a föld felszínén és a föld alatt.

¹⁹ A dépanneur „vegyesbolt”-ot jelent franciául; ezt a szót az angol ajkúak is előszeretettel használják Québecben.

²⁰ A 31 méter magas fémből készült keresztet 1924-ben emelték fel a Mount Royal hegy tetejére.

²¹ GODARD, Barbara, *La Ville en vol/City in Flight. Tracing Lesbian E-Motion through Montreal*, Tessera 16 (1994 Summer), 51.

²² G. S. természetesen Gail Scottra, magára az íróra utal.

²³ Hasonló módon a *Main Brides* narrátorára felidézi azokat az eseményeket, melyek 1990-ben történtek Oka-nál, nem messze Montrealtól, ahol Mohawk indiánok lázadtak fel, mert területükön, szent földjükön golfpályát és társasházakat akartak építeni. A lázadás két hónapig tartott, a szövetségi kormány a hadsereget is bevetette. A *The Obituary* lábjegyzeteiben Rosine/I régmúlt történelmi eseményekre is visszaemlékszik, köztük a XIX. századi mesztic ellenállásokra, ily módon tudatosítva saját mesztic származását. Megjegyzendő, hogy Gail Scott felmenő rokonságában is találhatóak meszticetek.

²⁴ A mű gazdag metafikciós elemekben.

²⁵ MAJZELS, Robert, *The City of Forgetting*, Toronto, The Mercury Press, 1997.

nyait a Concordia egyetemen; költő, drámaíró, fordító. Több évet élt Kínában, jelenleg Calgaryban tanít az egyetemen. Az irodalomelmélet iránti mély elkötelezettségéről is ismert, formabontó, kísérletező író. Szülővárosának bemutatása különleges és merész módon történik. Majzels ugyanis megkérdőjelezi azokat a hagyományosan elfogadott nézeteket, melyek a metropolis²⁶ történetéhez kapcsolódnak. Sherry Simon felhívja a figyelmet annak az irodalmi reprezentációnak sokszínűségére, mely jellemzi Québec kulturális és [urbánus] tereinek megjelenítését²⁷; e jelenség bravúros példája²⁸ a *City of Forgetting*. A regény toposzának tekinthető az ismétlődő kereszt alak, illetve alakzat. A regény legelején utalás történik a Mount Royal csúcsán lévő keresztre, melyet az író egy Tatlin-féle²⁹ emlékműhöz hasonlít. Simon szerint³⁰ ez az utalás Vladimir Tatlin elképzelt tornyára vonatkozik, melyet a Harmadik Internacionálé megdicsőítésére készített volna, de terve meghiúsult. Ezáltal, tehát a kereszt, egy vallási szimbólum, elveszti eredeti jelentését, sőt maga a keresztény hit/ideológia válik megkérdőjelezhetővé. A regény meglehetősen furcsa szereplőinek többsége a kereszt lábánál talál menedéket, ők a városi élet elől itt húzódnak meg a saját maguk által épített kunyhókban, sátrakban. Többségükben hajléktalanok, a társadalomból kirekesztett alakok; köztük van Lady Macbeth, Che Guevara és Clytemnestra³¹ is. Felülről egy helikopter figyeli őket, mindennapjaikhoz hozzátartozik az is, hogy lemenni a városba, ahol céltalanul kószálnak, esetleg lopnak, szemetet gyűjtenek, koldulnak, hangszeren játszanak azért, hogy valamennyi pénzhez jussanak. Igazi „flâneurok/flâneuse”-ok (ógyelgő járókelők). Néha megismerik egymást, máskor elmennek egymás mellett, ami érthető, hiszen ők a „feledés városában” tengetik életüket. Az ő szemük által ismerjük meg a várost. Scott regényéhez hasonlóan itt is meg-elevenül Montreal helyszínrajza; a könyv nyitólapjára elhelyezett térkép segít a tájékozódásban, melyen Montrealnak azt a részét ábrázolja, ahol a nem túl eseménydús cselekmény játszódik. Ebben a regényben is jelen van a város két meghatározó pontja: a Mount Royal (a hegy) és a kikötő, akárcsak a *Heroine*-ban. Itt a két helyszín között nem feszül szoros ellentét, hiszen a kikötőben is két magára maradt embert ismerünk meg, akiknek sorsa sokban közös a „hegylakókéval”. Egyikük, Le Corbusier a híres francia építész, várostervező, másikuk Paul Chomedey de Maisonneuve, Montreal első kormányzója, közel laknak egymáshoz, szinte szomszédok a város régi részében. Le Corbusier tárgyakat gyűjt, különösen olyanok után kutat, melyek egyértelmű, félreérthetetlen geometriai formával rendelkeznek. Úgy véli, hogy

²⁶ Kanadában a „metropolis” szó egyértelműen Montrealra utal.

²⁷ SIMON, Sherry, *Culture and Its Values: Critical Revisionism in Quebec in the 1980s* (Kultúra és az értékei: kritikai revizionizmus Quebecben az 1980-as években), = Robert LECKER (szerk.) *The Canadian Canon*. Toronto: University of Toronto Press, 1991.

²⁸ A 159 oldal hosszúságú regényben 155 lábjegyzet található.

²⁹ Tatlin (1885-1953) festő, szobrász, építész, az orosz avantgarde jelentős képviselője.

³⁰ *Translating Montreal: Episodes in the Life of a Divided City* (Montreal fordításban: epizódok egy megszott városban), Montreal, McGill Queen's UP, 2006, 195–6.

³¹ Majzels azt mondja, hogy azért használt „valódi” karaktereket a regényben, hogy a hajléktalanság tényét ily módon hitelessé tegye – a rá jellemző valamelyest abszurd módon. (Interjú Lianne Moyes-szel „This could be what a conversation is – simply the outline of a becoming.” (Ez az is lehetne, ami egy beszélgetés, – egyszerűen a valamivé válás körvonala). Szerk. Allen, Robert és Angela Carr. *Moosehead Anthology 8 The Matrix Interviews*. Montreal: Dc Books. 2001. 127–45.)

„Az ember egy geometriai állat” (24), ez a gondolat inspirálja munkájában.³² Az általa kitalált ún. modulator, mely az emberi test arányaira épült, félreérthetetlen elutasításra talál társai körében. Ezt a mintát használta volna föl az elképzelt Radiant City („Tündöklő város”) város felépítéséhez is, melyet kereszt alakúnak tervezett; megbukott a modern építészet és a keresztény hit is, az utóbbi immár másodízben a regény folyamán. Le Corbusier egy alkalommal eltéved a szintén kereszt alaprajzú Place Ville Marie³³ bevásárló központban, akárcsak később Paul de Maisonneuve, amikor nehéz keresztjét próbálja felvinni a Mount Royal csúcsára, és hosszú útja során többek között ott is megpihen. Keresztje³⁴ nemcsak nehéz, hanem ráadásul egy düledező alkotmány is, mely fémből, fából, üvegből van összeeszkábálva, és drót és madzag darabokkal van összekötve, jelezve a kereszt által sugallt hit érvényességének megkérdőjelezését, jelentőségének megszűnését. Miközben Paul de Maisonneuve keresztül-kasul megy a városon, mindvégig hallani véli a Mohawk indiánok imáit, melyek zavarba ejtik, megdöbbennek, sőt meg is ijesztik. Jean Mance-hoz³⁵ fordul segítségért, őhöz a fohászkodik. Óslakos és keresztény spiritualitás járja át a testét és a lelkét. Szinte rémülten veszi tudomásul, hogy a Place D’Armes³⁶ téren felállított szobor nem misszionáriusként ábrázolja őt, aminek magát valójában tartja, hanem egy „hiú” kormányzóként. A Notre-Dame bazilika előtt összegyűlt bámuló turisták csoportja gúnyosan tekint rá és meghökkenő keresztjére. Kétséges az is, hogy képes lesz-e majd felvinni a hegytetőre. Paul de Maisonneuve missziója megghiúsul, akárcsak korábban Le Corbusier-é. Azt sem tudjuk, hogy Clytemnestra milyen sikerrel jár, amikor rendszeresen koldul a Berri-de-Montigny metróállomásnál, melynek formája szintén a kereszt alakját idézi fel. A metróállomás speciális formájára külön felhívja a figyelmet az író. A kör bezárul: kereszt a hegyen, kereszt a föld felszínén, kereszt a föld alatt, bárhol is mutatkozzék mindaz, amit sejtet, az már a múlté. Vagy mégsem? A regény egy erős földrengés megelevenítésével zárul, mely Montrealt nagyjából elpusztítja; van azonban túlélő is, mint például Suzee, aki egy könyvtárban talál menedéket, és a *Relations*-t (Elbeszélések) olvassa, mely az „ő városáról szól” (159), tehát Montrealról. Minden bizonnyal a *Jesuit Relations*-t (Jezsuiták elbeszélései) tartja a kezében, mely 1632–73 között íródott. A misszionáriusok tevékenységeit foglalja össze, leírásokat ad az indián óslakosokról, fontos történelmi forrásnak tekinthető mű. Nem tudjuk, hogy milyen mondanivalót rejtett Suzee számára, milyen misszióra biztatja, vagy éppen riasztja el. A csapongó, kalandozó stílusban írt regény lezáratlan marad, és a város jövőét illetően kétségek között hagyja az olvasót.

Ahogy látni fogjuk John Brooke regénye, a *Last Days of Montreal* (Montreal utolsó napjai)³⁷ is hasonlóképpen zárul, kétségeket hagyva maga után. John Brooke 1951-ben született Torontóban. Montrealban él, gyakran látogat az ontariói Dunedin nevű kis falucskába. Az első referendum (1980) után költözött Montrealba, éppen akkor, amikor sokan elhagyták a vá-

³² Le Corbusier (1887–1965) svájci-francia építész találmánya a „modulator”, melynek lényege az emberi test arányainak alapul vétele a tervezésben.

³³ A Place Ville Marie eredeti helyén egy erőd állt, melyben Paul de Maisonneuve is lakott.

³⁴ Az első keresztet Paul de Maisonneuve állította fel a hegyen 1624-ben.

³⁵ Jeanne Mance szerzetesnő volt, 1645-ben ő alapította meg az első kórházat Montrealban.

³⁶ A Place d’Armes a montreali óváros egyik leghíresebb tere, ott található a Maisonneuve-emlékmű.

³⁷ BROOKE, John, *Last Days of Montreal*, Winnipeg, Signature, 2003.

rost.³⁸ Novellákat és detektív történeteket ír, fordító és szabadúszó biznisz író is ugyanakkor. A regény időpontja nagyjából az 1995-ös év, a második referendum éve, némi visszatekintéssel a korábbi történelmi eseményekre. Donald, az egyik kulcsfontosságú szereplő, 1986-ban költözik Montrealba, valamikor akkor, amikor Brooke is. Donald szülei korábban sokat meséltek neki Québecről, az első felfedezőkről: Samuel Champlainról, Jacques Cartier-ről. Sőt, édesapja a következő tanáccsal látta el: „Találj magadnak egy québeci hölgyet, és élj vele együtt! Akkor fogod csak igazán megtudni, hogy miről is szól ez az ország” (128). Így is tesz, de Pascale-lal boldogtalan a házassága. Pascale erőszakosan igyekszik őt átformálni, szeparatista nézeteit ráerőltetni. Dicsőíti Lucien Bouchardt, Québec szeparatista miniszterelnökét, akit „prófétaként” tisztel, ezzel szemben Donald „istenverte” politikusnak tarja (26). Korábban Donaldnak írt levelében emlékezteti férjét arra, hogy már 1613-ban Champlain kifejtette XIII. Lajos királynak, hogy ennek az új földrésznek természetesen a francia lesz majd a hivatalos nyelve (128). A regényben nagyon sok a francia kifejezés, mondat, párbeszéd, tükrözve a városra jellemző polifóniát. A nyelvi kódok váltása természetes jelenség Montrealban.³⁹ Megszokott az effajta kommunikáció, bár nem mindig feszültségmentes. Bruce, a regény egy másik szereplője, például elmenekül egy piaci veszekedés elől, ahol a francia „felerősödik” és ő „elveszítettnek” érzi magát (132). Később azonban arra a következtetésre jut, hogy mindegy, hogy az ember „angolul” vagy „franciául” hal meg, végül is mindkettő ugyanazt jelenti (132). A *Last Days of Montreal*-ban az olasz nyelv is megszólal. Simon szerint „Sok montreali tapasztalja azt, hogy a város hagyományos közösségeinek hangja [francia és angol] már nem tükrözik a jelen valóságát, mert a közösségek sokszínűek lettek, nem lehet őket könnyen meghatározni se nyelvi se etnikai alapokon” (szögletes zárójel eredeti). Érdekes módon Bruce, miután elvált feleségétől, aki a gazdag angol negyedben, *Westmounton* él továbbra is, a város északi részébe költözik, melyet Brooke így ír le: „Voltak ott olasz csoportok, görög csoportok. Az örömeiknek megvolt a saját csoportja, akárcsak a haitiaknak vagy a szíreknak. Voltak mindenféle latin-amerikai emberek, akik Montrealban találták meg a helyüket, különböző afrikai emberek, és elképesztő keveréke a délkelet-ázsiaiaknak, valamint sokan mások az indiai szubkontinensről. Ezek a csoportok büszkén vallották magukat kanadainak, masszívan federalisták voltak, de a krízis, mely az egységet illeti, nem érdekelte őket különösebben [...]” (16)

Bruce ex-felesége nem tudja megdöbbenését leplezni, amikor megtudja, hogy volt férje hol lakik: „Hol is laksz? Az Isten szerelmére”. Közben lenézően tekint rá. Mintha az északi városnegyed egy másik (nagyon) gyatra bolygón lenne” (122). Bruce ide költözött, de ő is – akárcsak a többi szereplő – sokat van úton. Közülük a legnyughatatlanabb, *Last Days*: ő egy kerekesszékekkel „járja” a várost, melynek háttámlájára „*Last Days of Montreal*” van írva. Csak *Last Days*-ként emlegetik. Szemlélődve hajt keresztül a város különböző részein, vonzódik az északi kerületekhez, azért is, mert ott lakik szerelme. *Last Days* a regény mindenütt jelenlévő, és mindentudó figurája, rendkívül tájékozott, édesanyja francia volt, édesapja pedig angol; gondolkodásmódja pártatlan. Körültekintő, megfontolt megjegyzéseivel sokat elárul Québec múltjáról és jelenéről. Extravagáns alak, aki nem tudjuk, hogy miért, otthontalan, előfordul, hogy a Jacques Cartier híd alatt húzódik meg, de fent a hídon is szeret időt eltölteni. Itt

³⁸ 1971 és 1986 között kb. 200 ezer angol ajkú költözött el Montrealból. (Layton, Jack. „English-Speaking Quebecers.” *The Canadian Encyclopedia*. n.p. Utolsó letöltés: 2016. május 3.)

³⁹ Ld. a 30. sz. jegyzetben i. m. 10.

menti meg egyszer egy olasz bevándorló nő életét, aki öngyilkosságot kísérelt meg.⁴⁰ Last Days a politikát teszi felelőssé az emberek végletes elkeseredettségéért, de az öngyilkosjelöltet is, akivel párbeszédet folytat, hibáztatja politikai tájékozatlanságáért. Ezen a hídon látjuk először, és itt mondunk neki búcsút, amikor elhagyja a várost, és mindazokat, akiket megismert. Ismerősei korábban egymástól fizikailag és érzelmileg is távol éltek, a regény vége felé egy halvány reménysugár csillan fel, mely arra enged következtetni, hogy valamilyen harmónia alakulhat ki az eltérő személyek között. Sok minden köti őket össze, hiszen egy helyen – igaz nagy, és ellentmondásokban gazdag városban – élnek. Last Days, ahogy jött, úgy távozik is. A regény nyitott marad; mit is jelenthet a címe? Vajon azt, hogy Montreal utolsó napjait éli, pusztulásra van ítélve, vagy azt, hogy eljött az az idő, amikor a megoldhatatlannak tűnő társadalmi, politikai, nyelvi, etnikai, faji feszültségek feloldására esetleg lehetőség kínálkozik, új perspektívák nyílhatnak, mivel egy időszak végéhez ért, lezárult, és egy új veszi kezdetét.

David Homel (1952–) *Midway* (Félúton) című regénye⁴¹ a szerző nyolc regénye közül az első, mely igazán „montreali regénynek” tekinthető. Szépírói tevékenységéhez hozzátartozik az írás tanítása középiskolásoknak, és rendszeresen ad órákat a montreali Concordia egyetemen is. Nagyon sokat fordít, filmrendező, újságíró. 1974-ben, a vietnámi háború alatt hagyta el szülővárosát, Chicagót, és költözött Torontóba, majd 1981-ben Montrealban telepedett le, mert ezt a várost emberbarátibbnak találta.⁴² A *Midway* főszereplője Ben Allan, chicagói zsidó származású férfi, aki Montreal egyik főiskoláján tanít. Nemrégben egy esszéjével díjat nyert, melyet a „dromománia” képzeletbeli betegségéről írt, mely „elterjedt” volt a XIX. századi Franciaországban.⁴³ Ezek a betegek legyőzhetetlen vágyat éreztek arra, hogy folytonosan menjenek, azzal az állandó kényszerrel éltek együtt, hogy szüntelenül úton legyenek. Ebben a „mániában” szenved Ben is, aki ezt mondja: „Örökösen azzal küszködöm, hogy valahol máshol lehessenek” (9). Ben élethelyzete némiképp hasonló a különleges betegségben szenvedőkéhez, ha ő nem is áll igazi kényszer alatt, bár saját házában, ahol mindenkinek van saját, külön szobája, idegennek érzi magát, mivel neki nincs, így onnan inkább el is menekül. Akkor érzi magát jól, ha az utcákat rója. A terapeuta feleségének sincs ez egyáltalán ellenére, sőt biztatja is arra, hogy minél többet kószáljon a városban. Így idejének nagy részét azzal tölti, hogy édesapját – aki Chicagóból Montrealba költözött és pillanatnyilag egy idősek otthonában él – meglátogatja, időnként sétálgat is vele. A város másik részében pedig gyakran keresi fel barátnőjét, aki önként kezelte magát egy elmeorvosintézetben. Ben sokat van úton, és ezekről az élményeiről számol be oly módon, hogy Montréal páratlan, nyüzsgő arculata elevenedik meg az olvasó szemei előtt. Chicago és Montreal többször kerül összehasonlításra – az utóbbi előnyére –, erre különösen azok az alkalmak adnak lehetőséget, amikor Allan édes-

⁴⁰ Átlagban évente 54 ember próbál meg öngyilkosságot elkövetni a Jacques Cartier hídról, és 10 embernek sikerül. A város vezetésében a védőkorlátok meghosszabbítása, illetve újak felállítása állandó vita tárgyát képezi. Raymond Beauchemin regényében *Everything I Own* (Minden, ami az enyém) (Toronto, Guernica, 2011) a narrátor ezen a hídon kerül forgalmi dugóba azért, mert éppen egy öngyilkosjelöltet próbálnak megmenteni. Az ott eltöltött idő ad alkalmat arra, hogy visszagondoljon azokra az eseményekre, melyek Québecben történtek az 1970-es évek óta.

⁴¹ HOMEL, David. *Midway*. Toronto, Cormorant, 2010.

⁴² Az információt az író osztotta meg jelen sorok szerzőjével, e-mailen, 2017. augusztus 21-én.

⁴³ Interjú Lyng Walterrel. Tackling mid-life. (Küzdelem életutunk felénél) *The Suburban.com*. [Elérés: 2013. február 12., o. n.]

apjának mutatja meg a várost, aki több ízben áll értetlenül az előtt, amit lát és tapasztal. Morris, az apa elveszve érzi magát Montreal multikulturális világában, például, amikor a kirakatokat szemléli. Máskor elmarasztaló, hangos kritikai megjegyzéseket tesz a haszid zsidók öltözékére, ekkor fia felvilágosítja, sőt kioktatja arról, hogy Montrealban létezik valami, amit „toleranciának” (164) hívnak. Morris zavarodottan áll a francia nyelv használata előtt is, azt végképp nem érti, hogy a fia hogyan tud kenyeret keresni éppen a francia nyelv használatával. Homel szerint: „Az az érdekes a *Midway*-ben, hogy az emberek vagy franciául beszélők, vagy angolul [vagy valamilyen más nyelven], de az olvasó valójában nem is tudja, hogy ki kicsoda, és ez nem is lényeges. Ez az én elképzelésem Montrealról, mely eltér sok más emberétől”⁴⁴ (szögletes zárójel az eredetiben). Ben számára is teljesen természetes az, hogy két nyelven beszél, éli életét, és azt gondolja (bizonyára a szintén kétnyelvű szerzővel együtt), hogy: „A nyelv körüli vita megélhetést jelent sok ember számára, akik közül sokan politikusok, és enélkül nem lenne miről beszélniük” (93). A regényben előfordulnak francia kifejezések, de ez nem jellemzi alapvetően a szöveget. A nyelvhasználat kérdését nem hagyja figyelmen kívül az író, de metanyelven közelíti meg a jelenséget, ily módon kevésbé tűnnek fel a nyelvek közötti váltás sajátosságai, hiszen Homel és Allan számára ez egy természetes dolog. Montreal sokszínű nyelvi valósága nem probléma Ben számára. Egyik alkalommal kíváncsian figyeli, ahogy egy kínai és srí lankai ember valamilyen módon társalog egymással, de mindketten angolul káromkodnak. Egyáltalán nem ellenzi azt, hogy fiának frankofón barátnője van, mindössze szeretné, ha fia pár angol idiomatikus kifejezésre megtanítaná. Ben nyitott erre a világra, ahol a nyelvek keveredése a mindennapok szerves része. Hasonlóképpen megértő figyelemmel kíséri a városkép változását, és észrevételezi például azt, hogy a korábban zsidó kézben lévő boltok, hogyan alakultak át tamil és vietnámi zöldségesekké. Örömmel látja, hogy két autószerelő – egy kurd és egy török – miként kávéznak békésen itt (Montrealban) együtt, míg otthon megölték volna egymást. Homel így vall: „Ez az én elképzelésem Montrealról, egy olyan helyről, ahol emberek keverednek egymással, együtt élnek különböző identitásaikkal”⁴⁵. Ben Allan rendkívüli érzékenységgel és pártfogólag kezeli a városra jellemző sokszínűséget; objektív, tényszerű élményeit láthatóan elfogulatlanul értelmezi. Magánéletében úgy tűnik, hogy élete közepének krízisét tapasztalja meg; a közvetlen mikrokörnyezetéből menekülve a város nyújtotta makrokörnyezetben lel nyugalomra. Mint egy kiegyensúlyozott „pszicho-turista” Montreal utcáin talál harmóniára. Érdekes módon abban a városban történik ez meg vele, mely nem mentes a diszkrpanciáktól, de ő Simon kifejezését használva, azt a „gyümölcsöző disszonanciát” értékeli⁴⁶, mely a város sajátja, és amelyből mindennapjai táplálkoznak, ami erőt ad neki, ami biztonságot nyújt számára.

A négy regény bizonyossága szerint annak ellenére, hogy a kortárs angol nyelvű québeci írók kettős marginalitásban élnek, tovább tudják vinni a korábbi hagyományokat, és azokat sajátos vonásokkal gazdagítják. Most csak pár művet használtunk fel ennek igazolására, de számos más mű is arról tesz tanúbizonyságot, hogy ez a kisebbségi irodalom él, és szerves részét alkotja a québeci irodalomnak és a kanadai irodalom egészének is. Az írók többségét megihletti sajátos helyzetük: „Mi anglofónok vagyunk a legkiváltságosabb kisebbség az or-

⁴⁴ Az információ forrása: az írótól érkezett e-mail (2013. március 28)

⁴⁵ Forrás: David Homel e-mailje (2013. március 28.)

⁴⁶ Curran, Peggy. id. Sherry SIMON, *The benefits of living in a double culture*, The Gazette. 2012. november 12. [Online elérés: 2013. október 21., o. n.

szágban [...]. A művészeknek nyitott pórusokkal kell élniük, érzékenyeknek kell lenniük a fájdalomra, a derűre, az érzékiségre, és az őket körülvevő kreatív alkotásokra”, véli Scott.⁴⁷ Ezek a regények szorosan kötődnek Montrealhoz, mindegyik sajátos, egyedi képet alkot a városról, melyhez az írók egyértelműen ragaszkodnak, akárcsak elődjük, Leonard Cohen, aki ezt írja: „Egyesek szerint az ember sosem hagyja el Montrealt, mert ez a város, mint Kanada maga, arra szolgál, hogy megőrizze a múltat [...]”⁴⁸. Ezen regényeket a folyamatosan változó város mindennapjai ihlették; különböző megjelenítési formákban, köztük a kísérletező, a linearitást messze elkerülő írásmódtól a hagyományosig találunk példákat, de maga a városkép, mely eltérő mértékben és hangsúllyal politizált az írásokban, nagy szerepet játszik mind-egyikben. A korábbi regényekkel ellentétben, melyek alapvetően Montreal nyugati (angol lakta) és keleti (inkább francia lakta) részeinek szembeállítására épültek, e regények a város nagyobb részét járják körül (például az északi városnegyed, a hegy, a kikötő vidékét), hiszen a metropolis sokat változott a multikulturalizmus megjelenésével, amely alapvetően átalakította a város szerkezetét is. Az írók Québec iránti nyitottságát, vonzódását tanúsítja az is, hogy előszeretettel használják a francia nyelvet, vagy az azzal való együttéléstről pozitívan nyilatkoznak. Ők azok, akik a québeci interkulturalizmus támogatói és annak hirdetői, hogy lehetséges az eltérő kultúrák között hidakat építeni, és nemcsak egymás mellett, hanem egymással is együtt élni.

⁴⁷ Interjú Linda Leith-szel. *Matrix* 28 (1989), 24. Scott véleményével összecseng Majzels gondolata is: „[...] az angol nyelvű québeci írók sajátos helyzete lehetőséget kínál egy életet igenlő, életben gazdag művészeti gyakorlat kibontakozására, a nyelvre való komoly odafigyelésre és arra, hogy az miképpen alakítja az élethez való viszonyunkat. [...] Elfogadott tényként kezeltem az anglofón közösség marginalizált helyzetét, és azt, hogy a frankofón többség némi zavarodottsággal és gyanakvással tekint ránk.” (Ld. Despair as Oppositional Practice: Writing the Minority within Québec’s English Minority [Kétségbeesés mint ellentétes gyakorlat: kisebbségről írni az angol nyelvű québeci kisebbségből], *Québec Studies*. 44 [Winter 2007/Spring 2008], 67.)

⁴⁸ Id. KÜRTÖSI Katalin, *Napló gitárkísérettel: Leonard Cohen, a (poszt)modern szerző*, Tiszatáj, 2015. augusztus, 99.

KENYERES JÁNOS

A „Másik” mint magyar

A MAGYAROK ÁBRÁZOLÁSA A KANADAI IRODALOMBAN

Az elmúlt években a migráció globális problémává vált, heves viták folynak a bevándorlásról és következményeiről. Európára különösen igaz ez, a politika és a közgondolkodás a bevándorlók és menekültek érkezését egyre több helyen veszélyes folyamatnak tekinti, amely már a fennálló társadalmi rendet, az etnikailag és kulturálisan egységes, homogén entitásként fel-fogott nemzet létét fenyegeti. Ebben a politikai-ideológiai környezetben érdekes és érdemes megvizsgálni, hogy a magyarokat mint bevándorlókat vajon miként fogadták és fogadják Kanadában.

A következő oldalakon ezt a kérdést irodalmi alkotásokon keresztül kíséreltem meg bemutatni, olyan írók művei alapján, akik nem kanadai magyarok. A „nem kanadai magyar” önkényes, sőt nem is irodalmi kategória, de elkerülhetetlen annak érdekében, hogy megtudjuk, választott hazájukban miként viszonyulnak az újonnan jöttekhez – esetünkben a magyarokhoz – honfitársaik, a többségi társadalom tagjai. Kanada minden szempontból multikulturális ország, ahol a bevándorlást az egymást váltó liberális és konzervatív kormányok és a közvélemény túlnyomó része is évtizedek óta pozitív, nemzetépítő folyamatnak tekinti. Az irodalom egyfajta ellenpróbaként szolgálhat arra, hogy ez, a hivatalos politika által is támogatott eszme miként testesül meg a művészetben. Ezek az irodalmi ábrázolások így az érem másik oldalát mutatják meg.

Egyes művekben a magyar alakoknak egyáltalán nincsenek olyan különleges sajátosságai, amelyek Magyarországhoz vagy a magyarsághoz kötnék őket. Ahogy Richard Teleky írja Michael Ondaatje *Az angol beteg* (1992) című regényéről: „Almásyról nem tudunk meg semmit, ami magyar identitással ruházná fel. Etnikai hovatartozása jelentéskéntüli – csupán egy szó...”¹ Ez ugyan részben igaz, azonban az a tény, hogy az angol beteg magyar gróf, mégis hozzájárul a főszereplő különlegességéhez. A „magyar” szó más művekben is egyfajta furcsaságot, idegenséget, a másság hangulatát fejezi ki, amely gyakran keveredik a kelet- vagy közép-európaiságra, a kelet- vagy közép-európai régióra vonatkoztatott elnagyolt sztereotípiákkal. Az a kijelentés, hogy a „magyar” mint jelző jelentéskéntüli csak annyiban igaz, hogy a magyar identitás jellege nincs pontosan meghatározva, de a többi szereplő, a narrátor vagy a feltételezett olvasó társadalmi szintjétől, gondolkodásmódjától vagy nézőpontjától való eltérést, a másságot és idegenséget kifejezi. A következő oldalakon a teljesség igénye nélkül szeretném felidézni a magyar karakterek megjelenítését a kanadai angol nyelvű irodalomban, amelynek során az egyszerűbb irodalmi ábrázolásoktól haladok az összetettebb reprezentációk felé.

¹ TELEKY, Richard, *Hungarian Rhapsodies: Essays on Ethnicity, Identity and Culture*, Seattle, WA: University of Washington Press, 1997, 61. Saját fordításom.

Sinclair Ross *As for Me and My House* (*Én azonban és az én házam*) című, magyarul eddig kiadatlan regénye a nagy gazdasági válság idején játszódik, és egy lelkész feleségének fiktív naplóbejegyzéseiből áll.² Az 1941-ben napvilágot látott regényben a következő sorokat olvassuk: „[...] aztán azzal folytatta, hogy mesélt az egyik fiúról, akinek meg szokta engedni, hogy lovagoljon. Steve volt a neve, román vagy magyar, tizenkét-tizenhárom év körüli, akinek az anyja meghalt, az apja meg a vasútnál dolgozik. Nem törődnek vele rendesen, egy kis viyillóban lakik az apjával és valami másik nővel az állomás mellett.”³

A történet háttérében egy ellenséges kisvárosi közösség jelenik meg, amely nem hajlandó befogadni, nem hajlandó elfogadni a fiút. Steve románként vagy magyarként való azonosítása egyértelműen jelzi, hogy a gyerek kelet-európai háttere a fontos, amely Ross regényében a szegénységgel és a rossz bánásmóddal kapcsolódik össze. Azonban Steve személyében a pozitív és negatív jegyek egyaránt megtalálhatók: „Érzékeny és ingerlékeny, szenvedélyes és gyors öklű” (48), „nyugtalanítóan jóképű fiú. Végtagjai lazák és arányosak (54)”; de a beszédén érződik az idegenség: „Jól beszél angolul, de olyan erővel és hanghordozással, amely a mi monoton hanglejtésünkkel szemben kissé indulatosnak tűnik” (55).

A regénybeli történetben a lelkész és felesége szeretnék örökbe fogadni a fiút, de a terv meghiúsul: két katolikus pap érkezik, akik vallási okokból egy árvaházba viszik.

Leonard Cohen első regényében, a *Kedvenc játékban* (amely angolul *The Favourite Game* címmel 1993-ban jelent meg) e sorok olvashatók: „Steve, a magyar traktoros haladt el az erkély alatt, és egy bokorról fehér virágot szakított. Újabb sportpályához földet egyengettek el, mocsarat töltöttek fel”.⁴

Később a következőket is megtudjuk: „Martin Stark 1958 augusztusának első hetében halt meg. Véletlenül ütötte el a lápon dolgozó buldózer. A buldózer vezetője, a Steve nevű magyar észre sem vette, hogy elütött valakit; azt hitte, csak a szokásos fűcsomókon, gyökereken, köveken bukdácsol. Martin bizonyára a nádásban rejtőzött, hogy jobban hozzáférjen az ellenségeihez” (286).

Bár az kiderül, hogy nem indul eljárás Steve ellen gondatlan emberölésért, többet nem tud meg az olvasó Steve-ről, a magyar munkásról.

Margaret Laurence 1966-ban publikált *A Jest of God* (Isten tréfája) című regényében a Parthenon Kávéház tulajdonosát rövid o-val írt „Miklos”-nak hívják. Ha csak ez az egy kis elírás van a nevében, akkor valószínűleg magyar, de ha az „s”-ről egy hacsek is hiányzik, akkor szlovák vagy cseh is lehet. A nemzetisége akkor sem derül ki, amikor a negyedik fejezetben ismét felbukkan: „A Parthenon Kávéház előtt Miklos lassú mozdulatokkal mossa a kirakatát, hogy a munka kitarson egész reggel, míg a felesége bent sztoikusán szolgálja ki a vendége-

² ROSS, Sinclair, *As for Me and My House*, 1941. Toronto: McClelland & Stewart, 1991. A mű címe bibliai utalás: „én azonban és az én házam az Úrnak szolgálunk” (Józsua 24:15).

³ Uo. 48. A regényből vett idézetek saját fordításaim.

⁴ COHEN, Leonard. *A kedvenc játék*. Fordította: SZÜR-SZABÓ Katalin. Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó, 2003, 277.

ket”.⁵ Később, a kilencedik fejezetben ismét szó van róla röviden, de anélkül, hogy a nemzeti-ségéről vagy bármely egyéb ismertetőjegyről többet megtudnánk:

„Kérem, kaphatnék – kaphatnék még egy kávét?”

„Természetesen, asszonyom.”

Asszonyom. Tíz évvel ezelőtt Miklos kisasszonynak szólított volna. Beépített légkondicionálója van, hogy úgy jelezze az évek múlását, hogy ne kelljen észrevenni. (195)

Egy félig árva fiú, akit elhanyagol az apja; egy traktoros-buldózeres férfi; egy kávéház tulajdonos, aki a kirakatát mossa: ha ezeket az ismertetőjegyeket összeadjuk, meglehetősen világos képet kapunk a Kanadába bevándorolt magyarok vagy kelet-európaiak szociális helyzetéről.

Léteznek azonban más asszociációk, más képzetek is, amelyeket a „magyar” szó felidéz: Leonard Cohen „Take This Waltz” (1986) című híres dalában, amelynek Frederico Garcia Lorca verse, a „Pequeño vals vienés” (Weöres Sándor fordításában „Kis bécsi keringő”) adja az alapját, a „magyar lámpák” („Hungarian lanterns”) patinás és dekadens közép-európai hangulatot teremtenek, hiszen e magyar lámpák Cohen dalában Béccsel kapcsolódnak össze: „Van most Bécsben tíz csinos nő [...] Van egy koncertterem Bécsben [...] egy magyar lámpákkal teli álomban.”⁶

Máshol a magyar szó nem csupán egyetlen lényegi tulajdonságra utaló kifejezés, hanem a kevertséget, összetettséget, a hibriditást is magában hordozza. Robertson Davies *Lázadó angyalok* című, angolul 1981-ben megjelent regényében például a több narrátor közül az egyik női elbeszélő félig magyar cigány, félig lengyel: „Nem minden cigány él nomád életet, anyám családja már több nemzedéken át zenészekből állt Budapesten, mert a muzsikos cigányok inkább játszanak kényelmes éttermekben, tisztí klubokban és gazdag emberek házában, minthogy országutakon vándoroljanak. [...]”

Apám erős jellem volt, és bár nagyon szerette anyámat, és imádta benne a cigánylányt, a családban teljesen nyilvánvalóan a lengyel felsőbb osztálybeli szokásokat akarta meghonosítani. Anyám úgy öltözködött, mint egy jómódú asszony, és néhány jobbfejű üzlet elfojtotta benne a rikító színek és a lompos ruhaforma iránti vonzalmát. Ritkán beszélt cigányul, vagyis az anyanyelvén, akkor is csak velem és Yerkóval, míg apámmal rendszerint magyarul beszélgettek...”⁷

Az élénk jellemrajzokon kívül az olyan magyar szavak, mint az „Édesapa,” „Édesanya,” „Mamika” vagy „Ciganyak” (cigányok helyett) mind erősítik a felidézett-megalkotott hangulat hitelességét az angol nyelvű eredeti szövegben,⁸ és e szavak jelentését az elbeszélő vagy gondosan megmagyarázza, vagy a jelentés kitalálható a szöveggörnyezetből. A magyar-cigány-lengyel hibrid identitás azonban a narrátor identitásválságába torkollik, amely éppen egy magyar tárgyú hangversenyen tör a felszínre: „Nem nagyon tetszett a koncert első fele, amelyben Dohnányi Fesztivál-nyitánya hangzott el, és valami Kodálytól; a karmester magyar

⁵ LAURENCE, Margaret. *A Jest of God*. 1966. New York: Alfred A Knopf, 1970, 74. A regényből vett idézetek saját fordításaim.

⁶ *Take This Waltz*, 1986. Audio. Saját fordításom.

⁷ DAVIES, Robertson, *Lázadó angyalok*. Fordította: SZAFFRÓ Péter. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000, 182, 184.

⁸ DAVIES, Robertson, *The Rebel Angels*, 1981, Toronto, Penguin Books, 1997, 132–133.

estével ajándékozott meg bennünket. Amikor Egressy megjelent a dobogón, hogy eljátssza Liszt második zongorahangversenyét, ellenérzéseim voltak vele szemben. Bedugtam a fületem [...] A tizenötödik alatt, melyben a Rákóczi-induló oly sok formában jelenik meg, összemomlottam érzelmileg – és bizonyos fokig fizikailag is, mert csak sírtam és sírtam, de annyira, hogy a zsebkendőmmel sem tudtam felszártani a könnyeimet.”⁹

A *Pi életével* világhírűvé lett Yann Martel *Self* című, 1997-ben megjelent regényében szereplő Tito felvidéki magyar származású. Martel gondos és felkészült szerző, így az egyes szám első személyű narráció elbeszélője kitér arra, hogy a Tito nem mondható tipikus magyar névnek, és hogy leginkább a jugoszláv Tito marsallra emlékeztet.¹⁰ Ahogy Kürtösi Katalin megjegyzi: „Tito alakjának megrajzolásakor nyomon követhetjük, hogyan halad Martel az » egzotikus« bevándorló olykor sztereotípiákkal is felruházott figurájától a színesen vonzó egyéniségű szerető megjelenítéséig”.¹¹ A regény legkülönösebb magyar vonatkozású jellemzője azonban a magyar nyelv megjelenítése és használata; azon túl, hogy szerepel benne néhány magyar szó és kifejezés, négy és fél oldalon keresztül kéthasábos szöveget olvasunk, melyek közül az egyik Bartók *Kékszakállú herceg vára* Balázs Béla által írt librettójának magyar nyelvű (rövidített) részlete, míg a másik oszlop a narrátor azon lírai töprengéseit és érzelmekkel teli leírásait tartalmazza, amelyeket a magyar beszéd hallgatása, a magyar nyelv zeneisége vált ki belőle, ideértve a Tito személyiségében bekövetkező változásról szóló elmélkedést is, amelyet az egyik nyelvről a másikra való átváltás idéz elő. Ahogy a narrátor írja: „Amikor először hallottam Titót az anyanyelvén könnyedén és élvezettel beszélni, leesett az állam, ahogy később mondtam neki. Úgy tűnt, egy új Tito jött létre a szemem láttára. Megváltozott vonásokkal, egy másik tónussal a hangjában, eddig nem látott kifejezésekkel és gesztusokkal. Azt sem tudtam, hogy vajon ismerem-e ezt a Titót. Meg kellett érintenem a vállát, hogy megkérdezzem: »Tito, te vagy az?« Nevetett. »Igen, persze, én vagyok.« Megint Tito volt, és kaptam még egy vízumot az útlevelembe. Három év után is képes voltam rácsodálkozni az általa használt folyékony halandzsára.

Amikor nem akartam utazni, amikor kikapcsoltam, akkor a magyar nyelv lett a tengerpartom, egy olyan megnyugtató háttérzaj, amelyben lebegni tudtak az ábrándjaim. Mindenesetre akár ingyen utaztam a Malévon, akár a tengerparton ültem, soha nem voltam sokáig egyedül. Valaki, aki magyar volt, mindig félbeszakította az álmodozásomat olyan szavakkal, amelyeket értettem.”¹²

Martel szenvedélyesen érdeklik a különböző nyelvekben és a nyelvi játékokban rejlő lehetőségek, míg a regény cselekménye – a nővé vált főhős alakjával – erősen kötődik Virginia Woolf *Orlandójához*.

Martel *A helsinki Roccamatio család története* című (angolul 1993-ben megjelent) elbeszélésében is felbukkan egy-egy magyar vonatkozás. A cselekményben az elbeszélő és AIDS-es, haldokló barátja azzal töltik a hátralévő időt, hogy megírják egy fiktív, Helsinkiben élő család történetét, miközben felidéznek a 20. század történelmének legfontosabb eseményeit –

⁹ 7. sz. jegyzetben i. m. 210–211.

¹⁰ MARTEL, Yann, *Self*, Toronto, Vintage Canada, 1997, 250.

¹¹ KÜRTÖSI, Katalin, *Világok találkoznak: A 'másik' irodalmi ábrázolása Kanadában*, Szeged, Jate Press, 2010, 176.

¹² 10. sz. jegyzetben i. m., 263–264. Saját fordításom.

évenként egyet. 1956 Magyarországról: „1956: A Szovjetunió lerohanja Magyarországot, hogy megtörje az országot, mely nem hajlandó a kommunista totalitarizmus dobszávára menetelni. Az ország súlyos anyagi károkat szenved, kétszázezren menekülnek Nyugatra.”¹³ Száraz tényeket felidéző dísztelen szavak ezek egy érzelmeiben gazdag történetben. Ha Martel elbeszélésének hihetünk ilyen kérdésekben, Magyarország 20. századi történelméből 1956-ra emlékszik leginkább a világ. A történet egyetlen másik magyar vonatkozása, hogy 1938-ban „Lazlo Biro, egy magyarországi születésű argentin feltalálja a töltőtollat” (59).

Margaret Atwood 1991-ben napvilágot látott novelláskötete címadó elbeszélése a „Wilderness Tips” (Tippek a vadonhoz). Az írás fő alakja George, „akinek a neve valójában nem George”.¹⁴ George eredetileg magyar, „aki a negyvenes éveket szemétkupacokon való turkálással és kéregetéssel töltötte, és más olyan dolgokkal, amelyek nem gyerekeknek valók” (197). A történetben nincs szó a háborúról, nincs szó semmilyen mentő körülményről. Úgy tűnik, hogy a harmadik személyű elbeszélőt mindez nem érdekli. George 1956-ban menekült el Magyarországról, gátlástalan üzleti tranzakciók útján gazdag ember lett belőle Kanadában, és beházasodott egy tehetős ontariói családba. Torontóban először Prue szeretője lett, majd végül Portiát, Prue hűgát vette feleségül, bár időnként azért titokban továbbra is visszatért Prue-hoz. A történet Wacousta Lodge-ban, a család birtokán játszódik, amely nevet a nővérek dédapja választotta John Richardson regénye után, és ahol George mindig szívesen tölti az idejét. George jellemzése nem éppen hízelgő: ravasz, rókaszerű mosolya van, a szemfogai hosszúak, arcát az egyik szeme fölött egy „veszélyes kinézetű” seb ékesíti, és szeret bizarr történeteket mesélni (198). Ezen kívül nőcsábász, aki folyamatosan megcsalja a feleségét. Az elbeszélő mindent megtesz annak érdekében, hogy George-ban az olvasó ne nagyon bízzon.

Ahogy Kürtösi Katalin írja, a magyar „George” ábrázolásában Atwood „felhasználta a magyarokkal kapcsolatban a köztudatban élő sztereotípiákat is: ezek szerint egyrészt a magyarok különleges érzékiséggel vannak megáldva, valamint igen ügyesen feltalálják magukat nehéz helyzetekben – a közkeletű mondás szerint, ha egy magyar utánad megy be a forgóajtón, attól még előtted léphet ki onnan”.¹⁵ Kürtösi objektív szemléletmódja és tárgyyszerűsége miatt nem tesz kritikai észrevételeket. E pártatlan nézőponttal szemben Richard Teleky Atwood narratív technikáját kemény szavakkal illeti, amelyek kritikai éle az egész novella értékét megkérdőjelezi: „Azáltal, hogy George emberi mivoltát egy komikus etnikai témává alacsonyítja, és viccet csinál etnikai hovartartozásából, a történet elveszti morális középpontját és a társadalomkritika lehetőségét,” majd azt is hozzáteszi, hogy George valóságától elrugaszkodott, túlzásokkal teli ábrázolása műfaji szempontból is törést jelent, hiszen eltér a történet életszerű, természetes kanadai szereplőinek megjelenítésétől.¹⁶

Telekynek mindebben igaza van, de kritikai észrevételeihez érdemes hozzáfűzni, hogy az elbeszélésben nincs egyetlen pozitív alak sem: a három nővérnek és fiútestvérüknek is megvannak a maguk hibái, és a narrátor kényesen ügyel arra, hogy távolságot tartson maga és

¹³ MARTEL, Yann. *A helsinki Roccamatio család a tények tükrében*. Fordította: Pék Zoltán, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2003, 74.

¹⁴ ATWOOD, Margaret, *Wilderness Tips*, Toronto, McClelland & Stewart, 1991, 197. Az elbeszélésből vett idézetek saját fordításaim.

¹⁵ 11. sz. jegyzetben i. m. 170.

¹⁶ 1. sz. jegyzetben i. m. 59. Sajat fordításom.

szereplői között. Atwood elbeszélője ironikus, szellemes és távolságtartó, olyan valaki, aki élvezi, ha kellemetlenkedhet. Így George ábrázolása némileg durva és túlzó is. George kelet-európai, aki egyszer három embert is megölt, amihez az író hozzátesz ironikusan, hogy „bár közülük csak kettő volt feltétlenül szükséges”.¹⁷ Kanadában ezen kívül kétes ügyletekben vett részt, és úgy lett igen gazdag, hogy kihasználta a kanadaiak jóindulatát: „Gyorsan csinált pénzt, aztán még többet. [...] az emberek fegyelmetlenek voltak és bíztak benne, és könnyen zavarba jöttek az olyan célzásoktól, hogy nem toleránsak vagy nem vendégszeretők az idegenekkel szemben. Nem ismerték eléggé [...] Ha csak távolról céloztak arra, hogy nem értenek vele egyet, George még idegenebb akcentust vett fel, és sötét utalásokat tett a kommunista rémtettekre” (206–207).

George mássága a nyelvhasználatában és nyelvi kompetenciájában is megmutatkozik. A történet egy pontján kiönti a kávéját, majd magyarul kiált fel: „Fene egye meg!” (209). Erős akcentusán kívül egyes angol kifejezések megértése is nehézséget okoz neki. Elgondolkodik azon, hogy mit jelent a novella és a novelláskötet címét adó „Wilderness Tips” szóösszetétel (207), és az elbeszélő szerint a „tengernyi” kifejezés megértése is gondot jelent számára (202) – Atwood nyilván nem tudja, hogy a „tengernyi” metaforikus kifejezés jelentése egyértelmű minden magyar anyanyelvű embernek.¹⁸

A nővérek fiútestvére, Roland képtelen elfogadni George másságát; George-ot idegennek, bevándorlónak, nomádnak, barbárnak tartja: az autóban ülve látja „a kis hegyes tetejű új városi lakóházakat, amelyek olyanok, mint a sátrak, mint egy invázió. A gótok és a vandálok sátrai. A hunok és magyarok sátrai. George sátrai” (211). A George-ról alkotott kép hasonló az őslakosokkal kapcsolatos koloniális felfogáshoz, amely szerint az őslakosok civilizálatlanok, vérszomjasok és kegyetlenek, és veszélyt jelentenek a gyarmatosítókra.

Roland asszociációi egyáltalán nem hízelgőek George-ra, kanadai magyar honfitársaira vagy az óhazára nézve, azonban a történet diegetikus szintjén a magatartása és az üzleti életben elért sikerei miatt George éppen az ellenkezője ennek a vízióknak. Bár George bevándorló, valójában ő ennek az angolszász családnak az egyetlen sikeres tagja, ahol a három nővér és fiútestvérük nem képesek megvalósítani álmaikat. A család társadalmi státuszának megteremtője és hajdani képviselője a dédapa volt, akinek a festménye ott lóg a falon. A dédapát és George-ot kifejezetten összeköti és egymással azonosítja a szöveg, amikor az egyik nővér, Portia gondolataiba, érzéseibe enged bepillantást: „A dédapja figyeli őt a tükörben, rosszállóan, mint mindig, bár jóval Portia születése előtt meghalt. »Minden tőlem telhetőt megtettem«, mondja a dédapának. »Hozzámentem egy olyan férfihoz, mint amilyen te vagy. Egy rabló királyhoz«, (218). A történetben itt fordulat következik be: a szöveg lebontja a saját előítéleteit és George-ot a dédapa valódi leszármazottjaként és a család valódi példaképeként mintegy felemeli, aki így paradox módon pozitív karakterré válik. George ezen felmagasztalt képe akkor is megmarad az olvasóban, amikor Portia a történet végén öngyilkosságot követ el, miután szemtanúja lesz, hogy George, Pamelával, a testvérével megcsalja.

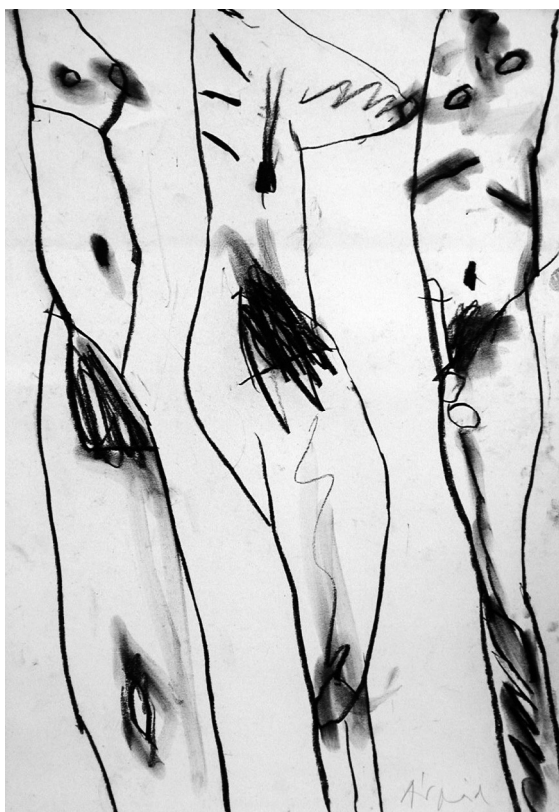
Mint láttuk, a magyar (vagy félig, vagy részben magyar) alakok ábrázolása a kanadai irodalomban különböző típusú bevándorlókat idéz fel, az alacsony társadalmi osztályokba tarto-

¹⁷ Ld. 14. sz. jegyzetben i. m. 203.

¹⁸ Az eredeti angol szövegben a „sea of maggots” kifejezés szerepel.

zóktól a művészileg inspiráló szereplőig, a kiismerhetetlen idegentől a sikeres és gazdag üzletemberig, és ezek különböző kombinációi egyaránt feltűnnek. Sőt, arra is van példa, hogy maga a magyar nyelv is jelentős szerephez jut. Ugyanakkor feltűnő, hogy a hivatalos kanadai multikulturális politika bevándorlókkal kapcsolatos segítőszándékú elgondolásai, tervei és konkrét intézkedései a vizsgált irodalmi alkotásokban csak korlátozottan tükröződnek vissza. Ennek egyik oka, hogy a vizsgált művek egy része még e politika bevezetése előtt született, a művészet pedig egyébként sem a politika szócsöve, másrészt az irodalom az emberi létezés, a sorskérdések és konfliktusok olyan mélyrétegeit tárja fel, amelyekre egy mégoly figyelmes, befogadó és segítőkész társadalmi légkör is csupán részben tud megoldást nyújtani.

A fentiekben áttekintett irodalmi művekből nem derül ki pontosan, hogy mit jelent a „magyar” jelző, de a kanadai irodalmi ábrázolások, ha egyszerre, szinoptikusan nézzük őket, a különböző formák, típusok és jellegzetességek figyelemreméltó változatosságát nyújtják. Talán ez a változatosság az, ami valódi jelenéssel bír.

MICHAEL COOK

Hogyan fogjunk kalózt?

(RÁDIÓJÁTÉK)

Szereplők:

JOHN HODGSON (mint gyerek és mint felnőtt)

HODGSON ÉDESANYJA

SIR HARRY MAINWARING

JOHNSTON, első tiszt

SIR RICHARD WHITBOURNE

EASTON KAPITÁNY, kalóz

KERESKEDŐ

STEVENS

Különböző hangok

JOB TRELAWNEY

HANG: *(Prológus)* „Küzdelem, hajók elsüllyesztése, felgyújtása és kifosztása. Háborús időkben ezeket a tetteket lovagi címekkel és kitüntetésekkel jutalmazták az uralkodók. De egyszer csak szövetségre lépnek vagy házasságot kötnek, és a megvesztegetésekből vagy összeesküvésekből származó politikai páfordulás a becsületes tengerészeket koldusbotra juttatja, a hazafiakat és a hősoket kalózkodásra és gyilkolásra kényszeríti, mert ők más életformát nem ismernek, ahhoz pedig túlságosan büszkék, hogy sánta verebek módjára kolduljanak a nagyurak roskadozó asztalainál.”

HANG: *A tengerzúgás elhalkul, majd megszűnik.*

JOHN: Így kezdődik az a könyv, amelynek szerzője az angol nemesből lett kalóz, Sir Harry Mainwaring kapitány, aki az ezerhatszáz éves elején hajózott Új-Fundland vizeire, és amelynek a címe: „Hogyan fogjunk kalózt?”

ZENE: *Régi, kemény tengerészdal, váltakozó hangerővel*

BEMONDÓ: Az Ifjúsági Rádió bemutatja (a kanadai) Michael Cook „Hogyan fogjunk kalózt?” című rádiójátékát.

ZENE: *Az utolsó taktusok alatt*

* Michael Cook (1933–1994) kanadai drámaíró. Londonban született, majd Új-Fundlandban telepedt le. Hagyományos dramaturgiát követő darabjaiban a család, a generációk, a vidék problematikáját ábrázolja. Éveken át az ontarioi Stratford Festival munkatársa volt.

- JOHN: Én ismertem Sir Harryt. A könyve állandó beszédtema lett „a nagyurak roska-
dozó asztalainál”, és ennek, valamint egy bizonyos tengeri csatának köszönhe-
tően a kapitány, aki maga is hírhedt kalóz volt, királyi kegyelemben részesült,
és az lett belőle, ami a szíve mélyén mindig volt: vidéki angol gentleman.
Ó, majd’ elfelejtettem, a nevem Hodgson – John Hodgson. Mainwaring szolgá-
latába kényszerültem, és én vettem papírra a könyvét a diktálása alapján,
amíg a hajóján voltam... a Devoni Koboldon. Ma már olyan távolinak tűnik...
1618-ban kezdődött az egész. Bristolban éltem édesanyámmal. Tizenhat éves
voltam akkor... és félig árva. Négy évvel azelőtt közölték velünk, hogy apám,
aki hajóskapitány volt, odaveszett a tengeren... rejtélyes körülmények között.
Azon a tavaszi reggelen korán ébredtem, felöltöztem anélkül, hogy reggeliz-
tem volna, lebotorkáltam a rakpartra, hogy megnézzem, milyen hajók kötöttek
ki a hajnali dagálllyal. (*Elgondolkodva*) Most, hogy így visszagondolok rá, azt
hiszem, élt bennem a remény, hogy egy napon apám vissza fog térni, mert
senki sem tudott kielégítő magyarázatot adni az eltűnésére.
Hazafelé menet a szomszédos házba mentem, és Guy papával – a kikötői hírek
szakértőjével – beszélgettem, amikor hallottam, hogy anyám engem hív...
Odamentem hozzá. (*Elhalkul a hangja*)
- ANYA: (*Fokozatosan erősödő hangon*) Á, itt vagy... na végre!
- JOHN: Ne haragudjon, anyám! Lementem a rakpartra megnézni a hajókat.
- ANYA: Sejtettem... és persze reggeli nélkül. Én itt várok, és tíz perce mást se csinálok,
csak kikiabálom a tüdőmet, mint valami őrszem.
(*Felnevet*) Na, de mindegy, nem számít, fő, hogy itt vagy. Torravile kereskedő
üzent a segédjével, hogy volna egy egy napi munkája számodra a levelei meg-
írására. Szeretné, ha egy órán belül ott lennél nála. De először láss hozzá a
reggelidhez, és hozz nekem egy kis szárított tőkehalat a kikötőből. Megérkez-
tek a halászhajók az Újvilágból.
- JOHN: Igen, tudom.
- ANYA: Azt mondják, rengeteg hal van és olcsó áron.
- JOHN: Nem csak hal van, édesanyám.
- ANYA: Hogy?
- JOHN: Guy papa azt mondja, hogy kalózok vannak a kikötőben.
- ANYA: Na, ne mondd, tényleg?
- JOHN: Tényleg. És azt is mondta, hogy az összes bristoli rendőr elpárolgott Bath-ba...
és addig ott is maradnak, amíg a kalózok el nem mennek.
- ANYA: (*Kuncog*) Ezen nem csodálkozom. Bristol meg a tenger manapság tele van
csirkefogókkal... azt hiszem, a törvényen kívül és belül egyaránt.
- JOHN: Állítólag Mainwaring van itt... Sir Harry Mainwaring.
De miért lesz egy lovagból kalóz?
- ANYA: Ugyan már, fiam, nem tudom én azt! Hogy miért akar valaki lopni meg rabolni
és közben másnak elválni a torkát, fel nem tudom fogni.

Ámbár, gondolom, némelyik hajóskapitánynak sérelmei voltak, mint a te apádnak, Isten nyugosztalja.

A spanyol háborúk után nyugdíjazták, de egy pennyt se kapott viszonzásul... csak egy tucatnyi sebhelyet, annak emlékére, hogy a hazáját szolgálta. Igen, és milyen jól szolgálta.

JOHN: *(Nyugtatólag)* Édesanyám.

ANYA: *(Magában beszél)* Mindannyian így járunk mostanában... gazdag meg szegény, úr meg paraszt egyaránt.

Senki sem tudja, mit hoz a holnap. Ó, furcsa idők járnak... nagy a nyugtalanság. *(Felocsúdik)* Jaj, már megint magamban beszélek. Egyfolytában csak ezt teszem, amióta szegény apád odaveszett. *(Felrázva magát)* Na, itt van egy kétcentes... ha befejezted az evést, menj a halamért! *(Elmenőben)* Aztán valami jót válasszál, mert különben a füledre tekerem, amikor visszajössz!

ZENE: *A „Bright Bridge” című dal*

HANG: *Kikötő: hangok, sirályok, satöbbi. A hangokba élénk emberi hangok morajlása keveredik bele.*

JOB: *(Távolból kiabálva)* Tőkehalat tessék! Szárított tőkehalat! Egyenesen a mesés új-fundlandi tengerekből. Tőkehalat tessék! Erre, erre!

(Most már közletről) Mit adhatok önnek, ifjú barátom?

JOHN: Legyen szíves... adjon egy kis halat az édesanyám részére!

JOB: *(Utánozva)* Legyen szíves, hm? Ez aztán a jó modor egy öreg tengerésszel szemben, fiatalember. Én mondom, ezzel jó üzletet csinál.

JOHN: Egyet kérnék szépen két pennyért.

JOB: *(Tréfálkozva)* No, lássuk csak... *(Beletúr a halak közé, és némi erőlködéssel kiemel egyet)* Mit szólna ehhez?

JOHN: Jesszusmária! De hisz ezek óriásiak! Sose láttam még ekkora halakat.

JOB: Azt mondja, hogy óriási? Á, ez semmi... semmi. *(Ugratva)* Látja odalenn azt a sok hajót? Nos, mind együtt hajóztunk ki a tengerre, és mind együtt maradtunk... és mindannyiunkat megállítottak a halak... egyszerűen nem tudtunk átmenni rajtuk, olyan sűrűn voltak.

JOHN: Akkor hogy' fogták ki őket?

JOB: Hogy' fogtuk ki... hát csak leeresztettünk egy vödört a hajóoldalon és felhúztuk őket. *(Elneveti magát)* Látom az arcán, hogy azt gondolja, csak füllentek... pedig így igaz. Sőt, én már akkora halakat is láttam, amilyenektől a lélegzete is elállna.

JOHN: Cápákat... apám mesélt nekem a cápákról.

JOB: Nem, fiatalember. Cápát már sokat láttam. Úgy bizony... és azt is láttam, hogy embereket kaptak be. De ezek nagyobbak voltak, mint akármelyik cápa, amit valaha is láttam... ezek a halak nagyobbak voltak, mint három ember egymás mellett... és háromszor olyan hosszúak.

- HANG: *Sürgés-forgás zaja hallatszik, amint emberek közlekednek.*
- JOB: Pszt! Vigyázzon, fiam! Valami készül. Tegyen úgy, mintha velem lenne! Jöjjön ide mellém... na, jöjjön... így ni.
- JOHN: Miért? Mi történt?
- JOB: Ne kérdezősködjön, csak maradjon csendben, és tegye azt, amit mondok! *(A látogatókhoz fordulva)* Szép napot kívánok, uram!
- MAINWARING: *(Közeledve)* Hát ez az is. És úgy látom, jól sikerült az utazás is. Te Trelawney vagy, ugye? Job Trelawney.
- JOB: Igen, uram... az vagyok. A Bristoli Királynő fedélzetmestere.
- MAINWARING: Á, igen. Azt hiszem, te adtál nekünk némi élelmet... néhány héttel ezelőtt.
- HANG: *A többiek – egy kicsit távolabb – nevetnek.*
- MAINWARING: Igazán nagylelkű vagy. *(A többiek ismét nevetnek)* Nem mindenki segíti ki manapság a magányos, lehangolt tengerészt. *(Újabb nevetés, aztán észreveszi Johnt)* Áhá... hát te, fiatalúr, neked mi dolgod itt?
- JOHN: *(Nem nagy örömmel)* Halat vásárolok, uram.
- MAINWARING: *(Élvezi a helyzetet)* Fúj! Az női munka. Hogy lehet az, hogy egy olyan jókötésű fiatalember, mint te, női munkát végez, mi?
- (Csend)*
- Na, gyere csak ide, válaszolj nekem! Mi a neved?
- JOHN: John, uram. John Hodgson.
- MAINWARING: Egész jól válaszoltál... Szerintem úgy 15 éves lehetsz.
- JOHN: Tizenhat, uram.
- MAINWARING: Olvasni tudsz?
- JOHN: Igen, uram.
- MAINWARING: Hm. Írni is tudsz?
- JOHN: Igen, uram. Néha leveleket írok a kereskedőknek...
- JOB: *(Halkan odasúgja)* Nyugi, fiam, csak lassan. Nem tudod, mibe keveredsz...
- MAINWARING: Mi volt ez, Trelawney?
- JOB: Semmi, uram, semmi. Csak a torkomat köszörültem. Egy ideje, uram, baj van a tüdőmmel a vízparti köd miatt.
- MAINWARING: Én ismerek egy gyógymódot köhögés ellen, Trelawney. Tapasztalatom szerint, ha ledugnak egy acélpengét a légsőbe, az nagyon hatásos. *(Csend)* Szóval, fiam, azt mondd, hogy tudsz írni?
- JOHN: Igen, uram. Apám tanított meg.
- MAINWARING: Na és ki az apád?
- JOHN: *(Méltósággal)* Ralph Hodgson kapitány volt, uram. Lord Gilberttel hajózott el az Újvilágba a Fecske nevű hajón, ami az övé volt, uram. Talán hallott róla.

- MAINWARING: Lehet. Azt mondtad, fiam... volt.
(*Nem barátságtalanul*) Tudod, mi történt vele?
- JOHN: Nem egészen, uram. Amikor hazatért, elbocsátották a haditengerészettől, de Lord Vanghan nagyurammal ismét hajóra szállt, hogy visszamenjen és egy telepet alapítson. Olyan híreket kaptunk, hogy a hajó és az egész legénység oda- veszett egy viharban.
- MAINWARING: Hallottam róla.
- JOHN: (*Hadarva*) Bármit is hallott, uram, biztos vagyok benne, hogy csak jó lehetett.
- MAINWARING: (*Elgondolkodva*) Igen. Jó tengerész volt. (*Csend*) Te pedig bátor és szerető fia vagy. Akarsz tengerre szállni?
- JOHN: Ó, én igen, uram, de az édesanyám...
- MAINWARING: Én úgy látom, szófogadó is vagy. Na, de én könnyíték a lelkedem meg az enyé- men is. Hol él az édesanyád?
- JOHN: (*Meglepődve*) Egy kis kunyhóban, uram. Úgy hívják, hogy Avalon, és egy mér- földnyire van a keletre menő országúttól.
- MAINWARING: Mr. Johnston!
- JOHNSTON: Igen, uram!
- MAINWARING: Hallotta a fiút. Vigye el ezt az erszényt az anyjának! Mondja meg neki, hogy a fia jól van, és egy év múlva hazajön gazdagon és kiváló tengerészként. Mondja meg neki, hogy... Mainwaring hajóján van.
- JOHN: Mainwaring!
- MAINWARING: Akkor már hallottál rólam. Isaac! Francis! Vigyék fel a hajóra!
(*Dulakodás, John kiabál, a két férfi erőlködik és szitkozódik*)
- ISAAC: Na, nézd csak, még ugyancsak kapálózik a fiú.
- JOHN: Eresszenek el! Eresszenek el!
(*Isaac fájdalmasan felordít*)
- ISAAC: Á! Még harap is.
- FRANCIS: Te kis ördögfióka, nesze.
(*Erőteljes ütés, John felordít, aztán csend. Ziháló hangok*)
- MAINWARING: Igen, remek fickó. Jó családból származik. Én más történetet hallottam az apja haláláról... Jól van, na, hagyjátok! Finoman, te senkiházi, finoman. Vigyék a hajóra, és kötözzétek meg, de ne túl szorosan. Lélekben már velünk van, és az ilyen lelket nem törném össze, nem bizony, a világ minden kincséért sem. Óva- tosan, ti gazemberek, óvatosan...
(*Elhalkul a hangja*)
- HANG: *Vitorláshajó a tengeren*
- JOHN: Nagyon dühös voltam, amikor magamhoz tértem. Fájt a fejem s kezem-lábam kisebesedett a kötélről, amivel megkötöztek. Mire végül szabadon engedtek, Bristol már csak apró folt volt a távolban, és mi nyugatnak tartottunk, egye-

nest az Újvilág felé. Bevallom, az izgatottságom hamar legyőzte dühömet. Úgy tűnt, hogy Sir Harry „örökbe akart fogadni” engem. Az írnoka lettem, mert beszámolót készített az útjairól és a hódításairól, amikor pedig nem ezzel foglalatzkodtam, akkor az első tiszt, Mr. Johnston mellett inaskodtam, akitől meg kellett tanulnom a tengerész mesterség minden fortélyát. Aggódtam édesanyám miatt, de némi vigaszt nyújtott az a gondolat, hogy az arannyal teli ereszény, amelyet Sir Harry küldött neki, hosszú ideig jó megélhetést jelent számára. Hét napja voltunk tengeren, amikor...

- ŐRSZEM: Vitorla! Vitorla a jobboldalon!
- MAINWARING: Miféle hajó?
- ŐRSZEM: Teljes hosszában keresztvitorlás, uram. Most félfordulatot tesz.
- MAINWARING: Mindenki a fedélzetre!
- JOHNSTON: Kapaszkodj a széloldali korlátba, fiú, különben a hullámok lemosnak a fedélzetről.
- JOHN: Mit csinál, Sir Harry?
- MAINWARING: A keresztvitorla-fordító kötelekhez!
- HANG: *A háttérben követik a parancsokat*
- MÁSODTISZT: Lazítsátok meg a baloldali köteleket!
Húzzátok jobbra...
Lassan, óvatosan...
Állj!
- JOHNSTON: Tudod, John, amennyire csak lehet, a szél irányába kell állnunk, ezért egyensúlyozzuk ki a vitorlákat. A szélirányba tett néhány méter egy mérfölddel is felér egy menekülő hajó üldözésekor.
- JOHN: Most az is szélirányba fordul...
- JOHNSTON: Úgy van. A kapitányunk tudja, hogy mit kell csinálni.
- MAINWARING: Ágyúkat a széloldalon...
- HANG: *A másodtiszték megismétlik a parancsot a közép- és alsófedélzeten*
- JOHNSTON: Ettől egy kicsit helyrebillen a hajó egyensúlya, John. Jobban fekszi a vizet.
- MAINWARING: Mindenki a helyére! Ūrítsétek ki a fedélzetet! Oltsatok el minden tüzet!
- HANG: *Futó léptek zaja. Suttogó hangú parancsok. Mindenki teszi a dolgát.*
- MAINWARING: Meg tudja állapítani, hogy kik azok, Mr. Johnston?
- JOHNSTON: Nincs zászlójuk, uram. De, a szűzmáriáját, éppen most vonják fel! A koponya és a lábszárcsontok, uram! A mieink!
- MAINWARING: Mindegy. Ha nem fedik fel magukat, elfoglaljuk.
- JOHNSTON: Most kúszik fel a zászló, uram. A Vidám Jane. De hiszen... ez Easton hajója, uram!
- MAINWARING: Az ördögbe! (*Dühösen*) Ez most púp a hátunkra, Johnston.
- JOHNSTON: Az, uram.

- MAINWARING: És mérget vehet rá, hogy Franciaországba hajózik, egy vagyont érő rakományal.
- JOHNSTON: És az élete árán is meg fogja védeni, Sir Harry.
- MAINWARING: (*Fel-alá járkal a fedélzeten*) Nem szeretem őt. És ez az érzés kölcsönös. Amióta csak tüzet nyitott azokra a szegény ördögökre, akik nyitott csónakokban hajóztak a Conception-öböl közelében...
- JOHNSTON: Az emberek szeretnék egy kicsit megropogtatni, uram.
- MAINWARING: (*Még mindig járkalva*) Ha viszont Angliában vagy Franciaországban megneszelik, hogy egymásnak estünk, akkor talán még össze is fognak, hogy szétzúzzák a Testvéri Szövetségünket. Ettől aztán az élet még nehezebb lenne, mint most. (*Az öklével belecsap a tenyerébe*) Nem éri meg! Leállni! Csukjátok be az ágyúcsőréseket!
- (*A parancsokat megismétlik a fedélzetek között*)
Hát akkor, mulatunk egyet, és talán megtudunk egyet-mást. Jelezzenek a Vidám Jane-nek!
„Szívesen látunk vacsorára.” Mi baj van, John? Meglepődtél.
- JOHN: Azt hittem, azt mondta, hogy...
- MAINWARING: (*Türelmetlenül*) Tudom, hogy mit mondtam. De ilyen időkben a zsványok nem engedhetik meg maguknak, hogy összezördüljenek. És én azt akarom, hogy minél többet tanuljál, John Hodgson, hogy valami olyasmit adjak neked, amit elmondhatsz édesanyádnak, ha majd hazamész. Easton egy öldöklő mészáros, özvegyek és gyerekek kifosztója. A saját anyja fogaiból is kitépné az aranytöméseket. De te csak legyél ott velük a vacsorán, fiam, és írd le mindent, amit hallasz.
- Egyszer még jól jöhet a bizonyíték, ha netán valaha visszatérnék Őfelsége szolgálatába. Még az is lehet, hogy megkérnek, én fogjam el; egy zsványra bízzák, hogy zsványt fogjon, mi?
- (*Felnevet*) Ez az! Ez az a cím, amit annyira kerestünk a könyvemhez, John fiam.
„Hogyan fogjunk kalózt?” Óriási. Óriási. Mr. Johnston!
- JOHNSTON: Igen, uram.
- MAINWARING: Küldje ide a komornyikomat!
- JOHNSTON: Értettem, uram.
- MAINWARING: És mondja meg neki, hogy szedje a lábát, különben belefőzetem a fülét a levesbe.
- JOHN: Easton a magaválasztotta szerepnek megfelelően nézett ki. Az egyik lába rövidebb volt, és hatalmas forradás húzódott a jobbszeme alatt, amitől eltorzult, ferde arca volt. Az öltözéke meglehetősen vegyes volt – egy foglyul ejtett spanyol admirális kabátja volt rajta meg egy selyemnadrág, amit valószínűleg egy berber kalóztól csent el, a derekát széles selyemöv fogta át, amelybe mindenféle fegyverek, pisztolyok meg török voltak bele dugdosva.

Sir Harry többször is felém kacsintgatva gondoskodott róla, hogy bőségesen el legyen látva borral, és a gazembernek hamarosan megeredt a nyelve. Mialatt ők beszélgettek a gyengén megvilágított, füstös kabinban, én meghúztam magam az egyik sarokban, és igyekeztem szilárdan tartani a kezemet, miközben imbolyogtunk, egyhelyben vesztegelve az Atlanti-óceán hosszan elnyúló, hömpölygő tengerárjában...

(Elúszik a hangja)

MAINWARING: Komornyik! Tölts még Madeirát Easton kapitánynak! Úgy. (Bort töltenek a pohárba)

Szóval, barátom, azt szeretnéd elhíttetni velem, hogy Új-Fundland összes vagyonát kifosztottad.

EASTON: Úgy ám! Még a saját erődtítményeimet is felgyújtottam Harbour Grace-ben, hogy senki se használhassa fel ellenem, ha úgy döntök, hogy visszamegyek oda. *(Felnevet)* Egyetlen élő ember sem maradt ott, aki ne rettegne az Easton névtől.

MAINWARING: A rettegés egy dolog. És más dolog a haszon...

EASTON: Haszon! Csak annyit kell tenned, hogy hadd legyenek békén hat hónapig. Dolgoznak, mint az állatok, építenek, természetnek, felhalmoznak, Angliából hozatják az értéktárgyakat. És akkor lecsapsz rájuk, és elszedsz tőlük mindent.

MAINWARING: Na és a nők meg a gyerekek? Velük mi történik?

EASTON: Ugyan már, ember! Lágyszívű vagy. Mindenesetre: én háromezer fontot kaptam azért, hogy bármely település, amelyet meglátogattam, egészen biztosan megszűnjön létezni, miután eljöttem onnan.

MAINWARING: És kik azok, akiknek annyira érdekükben áll az emberélet és a vagyon elpusztítása, hogy még külön fizetnek is azért, amit egyébként is megtennél?

EASTON: *(Nem érzi a kérdésben rejlő gúnyt)*

A kereskedők, barátom. A bristoli és a londoni kereskedők. Ezek a telepések veszélyt jelentenek számukra. Olyan vizeken halásznak, ahol rengeteg a hal, saját tároló helyiségeket meg szárítórudakat állítanak föl, aztán kereskednek egymás között meg az indiánokkal... veszélyeztetik a hazai halászfloktákat.

MAINWARING: *(Halkan)* Ezt mind írd le, fiú. *(Hangosan)* Hát egy pár telepes biztosan nem árthat. A vizek tele vannak hallal, a szigeten pedig nem sokan laknak, csupán néhány százan vannak elszórva...

EASTON: Ugyan már, Mainwaring. Te értelmes ember vagy. Tudod jól, hogy mi történik, amikor egy település növekedni kezd. Húsz év múlva az egész part tele lenne városokkal, az emberek csapatostól jönnének Európából — van elég baj odaát, Isten a tudója —, hogy kihasználják az ott élőket. Azt a parancsot kaptam, hogy porig égessek mindent. És én meg is tettem. *(Felnevet)* Egyébként is kiraboltam volna őket, úgyhogy mit számít az a kis tűz, ami besegített nekik.

- MAINWARING: Hát faszénbe vésted a névjegyed, Easton. És hogyan tovább? Most szabadságra mész?
- EASTON: Az ördögbe a szabadsággal! Visszavonulok, Mainwaring, érted, visszavonulok. Gazdag vagyok. Vár rám Franciaország: meleg napsütés, szőlő a hegyoldalon, a régi legénység vigyáz rám, és egy sereg francia lány ugrál majd körbe...
- MAINWARING: (*Higgadtan*) A vagyonodat, gondolom, nem hordod magaddal?
- EASTON: Már hogyan. (*Csend. Ravaszul*) Ahá, te gazfickó. Azt hiszed, hogy részeg vagyok, mi? Hogy az agyam összezavarodott? Hát akkor tévedsz. A hajón csak puskapor, felszerelés meg töltény van, de az elegendő ahhoz, hogy bárkit elszüllyesszek, aki vissza akar tartani attól, hogy Franciaországba jussak. A vagyonom, Sir Harry, vár engem, a legmegbízhatóbb embereimmel halászhajókon előre küldtem. A bűzlő halrakomány alatt arany és ezüst lapul. (*Felnevet*) De mielőtt eljöttem, volt még egy rajtaütésem... még egyet (*a beszédje kezd felgyorsulni*) magam mögött kellett hagyni...
- MAINWARING: És ez a rajtaütés sikeres volt, Easton? Tölts még bort! Úgy. De ez ostoba kérdés, hiszen minden rajtaütésed sikeres.
- EASTON: (*Most lelassul a beszédje*) Őt hajó és 100 ágyúlöveg Cuypers Cove-ból. Ezer font arany egy flamand bárkából Harbour Grace közelében... a legénység derekasan küzdött, így aztán hagytuk, hogy partra ússzanak a hóviharban... ez lehűtötte a harci kedvüket... (*Felnevet*)
- MAINWARING: (*Halkan*) Ezt mind írd le szóról-szóra, fiú...
(*Hangosan*) Én ettől többet szereztem, Easton, ez kisfiúknak való zsákmány.
- EASTON: Micsoda, ha? (*Dühösen*) Micsoda? Tizenöt halászhajó három nap alatt, hatezer font, tizenhét portugál bárka... hiszen annyi hajóm és ágyúm van, hogy magát St. John's-t is be tudnám venni. De már nincs több helyem a kincsnek. És nincs több emberem, akivel a zsákmányt elküldhetném. (*Sóhajjt*) Úgyhogy St. John's-t magára hagytuk. A tied lehet, Mainwaring.
- MAINWARING: Nyugodt lehetsz, hogy az enyém lesz. Szóval mit csináltál az arannyal meg az ezüstrrel, meg a hadi felszereléssel?
- EASTON: Szeretnéd tudni, ugye? Te, akinek díszes nyakfodra van, bíborvörös térdszalagod meg finom udvari modorod... Nem igazán erre az életmódra születél, igaz, Mainwaring?
Túlságosan finom vagy, mint...
- MAINWARING: (*Visszafojtja a haragját*) Komornyik. Tölts a kapitány poharába.
- EASTON: (*Álmosan és részegen*) Spanyol arany, angol ezüst, elásva a hegyoldalban. Milliomos vagyok, milliomos.
- MAINWARING: *Megpróbál tényeket kicsikarni belőle*
Mi értelme annak, hogy hegyoldalba ászod el a pénzt, Easton? Jön egy földcsuszamlás, egy szélvihar, eltelik néhány év, és többé sose találod meg azt a helyet. Ha megjelölöd egy fával, egy villámcsapás lerombolja a jeledet. Megöli azokat, akik elásták a kincsedet, emelsz egy kőhalmot, de egy földrengés meg-

semmisíti, egy földcsuszamlás eltünteti. A természet gyorsabban változik, mint az emberi értelem, megcsúfolja a térképeidet meg a terveidet, a mohóságodat és az öldökléseidet...

EASTON: Hogy? Mit mondasz? Ezek várnak rám? Nem vagyok én olyan bolond. A jó öreg Easton mészáros nem olyan bolond. De van, amit nem találtam meg. Tizenkét halott ember. *(Felmordul, elszunnyad)* Senki sem fogja megtalálni. Ki keresne aranyat egy lakatlan szigeten? *(Horkol)*

(Hirtelen magához tér) Pokolba veletek, gazemberek! Pokolba veletek! Élve el nem fogjátok Eastont. Nesze... *(kardot ránt)* ez a tied.

HANG: *Hangos jankiáltás*

MAINWARING: *(Dühösen)* Te részeg bolond! Megsebesítetted a komornyikomat. A Devoni Kobold fedélzetén vagy, és istenemre mondom, hogy felnyársallak, ha vissza nem dugod a kardod a hüvelyébe. Az eszed meg a lelkiismereted örülteként vágat a Madeira-gőzös pokolban. *(Kiabálva)* Mr. Johnston!

HANG: *Ajtónyitás*

JOHNSTON: Igen, uram.

MAINWARING: *(Megvetően)* Vigyék vissza Easton kapitányt a hajójára! Bánjanak vele óvatosan! Azt képzeli, hogy a pokolban van. Egy kicsit még korai, de semmi kétség afelől, hogy nem is olyan sokára odakerül. Vigyék a szemem elől!

HANG: *Easton morog és nyög, miközben elviszik.*

EASTON: Tizenkét halott. Sose találják meg. Sose... *(Csend)*

MAINWARING: Látod, fiam! Ha csak felerészben volnék az az ember, aki voltam, akkor elsüllyeszteném őt, a hajójával és a legénységével együtt. Tizenöt évvel ezelőtt...

JOHN: Igen, uram.

MAINWARING: Á. Magam is törvényen kívüli vagyok és ez a... ez az alak, amelyik most ment ki a kabinomból – örök szegyenemre – az egyik társam. És a történelem sem fogja másképp feljegyezni, mert a kalóz az csak kalóz, örült gazfickó a gazfickók között. Mit gondolsz, fiú, a történelemkönyvek vajon feljegyzik az emberi lelkiismeret küzdelmeit?

JOHN: Amennyire tudom, uram, nem.

MAINWARING: *(Némi dühvel, de keserűen)* Amennyire tudod, nem. Hát akkor mit jegyeznek fel?

JOHN: Engedelmével, uram, az ember cselekedeteit.

MAINWARING: A cselekedeteit, hm. A tetteik alapján fogják őket ismerni. A hazám adós nekem a megélhetéssel, ezért a tengerekből csikarom ki úgy, ahogy én jónak látom. Ez talán rossz dolog? *(Csend)* Ez talán rossz dolog?

JOHN: Én... nem kezeskedhetem az ön lelkiismeretéért, uram.

MAINWARING: Nem. Persze, hogy nem. Mindenesetre, amikor a könyvem megjelenik, fiam, talán kapok annyit a kalóztörténetekért, hogy azzal visszavonulhatok. *(Felnevet)* Ez aztán az irónia.

- HANG: *Ajtónyitás*
- JOHNSTON: Kapitány úr! Easton a hajóján van, uram. Most bontanak vitorlát, szélirányba tartanak.
- MAINWARING: *(Kizökken az előbbi hangulatból)* Rendben van. Máris megyek, Johnston. Milyen szelünk van?
- JOHNSTON: Frissítő szél északkelet felől, uram. Úgy tűnik, jó szél.
- MAINWARING: Jól van. Vonjanak fel annyi vitorlát, amennyit csak lehet! Menjünk innen tisztább levegőre. Ha ez a szél megmarad, még a hónap vége előtt meg kell látnunk St. John's-t... feltéve, hogy senki sem próbálja utunkat állni...
(elúszik a hangja)
- JOHN: Ahogy teltek-múltak a napok és közeledtünk St. John's felé, egyre többször gondoltam apámra. Ezeken a vizeken hajózott utolsó útján. Ha bármilyen részletet meg akartam tudni halálának körülményeiről, akkor egészen biztos St. John's az a hely, ahol ilyen információt találhatok. Mialatt a hosszú utazás vége felé közeledtünk, lelki szemeim előtt szinte már láttam a várost, mert a légénység nagy része izgatottan beszélni kezdett róla. Azt mondták, hogy nagyon népes város, amelyben a kereskedők hatalmas házai egészen a vízpartig húzódtak, és a város nyugati vége szinte teljes egészében egy csodálatos kert, tele gyümölcsökkel és vadvirágokkal. Ugyanakkor azt is elmondták nekem, hogy St. John's-ban nem a törvény uralkodik, hanem halászberekek, akik kineveztek egy admirálist, akinek a ténykedései félelemben tartották a telepeseket, és senki másnak nem védelmezte az érdekeit, csak a sajátját és az Angliából időnként odaérkező halászkét. Az elmondásokból úgy tűnt, furcsa keveréke ez a jónak és a rossznak, amelyben a rosszé volt a vezető szerep, amint azt magam is tapasztaltam a hamarosan bekövetkező rémálomban.
Állandóan egy Stevens nevű banditáról beszéltek, és még ma sem tudom ezt a nevet gyűlölet nélkül kimondani... A tengerszoros felé lavíroztunk, amikor először megláttam...
(Elúszik a hangja)
- ŐRSZEM: Vitorla elől, uram, St. John's-ból jön.
- MAINWARING: Ágyúval felszerelt kétárbocsnak tűnik. Ez bizonyára az admirális lesz. *(Csend)*
- KIABÁLÓ HANG: Hahó! Hahó! Devoni Kobzos! Mi dolgoz itt?
- MAINWARING: *(Kiabálva)* Az én dolgom csak én rám tartozik. *(Johnstonnak)* Ez Stevens, Mr. Johnston. Ez a söpredék még mindig él. Van egy kis adósságunk, amit le kell vele rendeznünk... a fiú nevében is, ha igaz az, amit hallottam.
(Kiabálva) Támadásra felkészülni!
- HANG: *Az alsóbb fedélzeteken megismétlik a parancsokat*
- MÁSODTISZTEK: Nyissátok ki az ágyúcsóréseket!
Oltsátok el azt a tüzet, lusta disznók!

- HANG: *Kötélsuhogás. Fájdalom kiáltás. Különböző helyekről kiabálják, hogy „Puskaport! Puskaport!”
Sok szaladgáló láb hangja hallatszik.*
- MÁSODTISZT: Kanócokat meggyújtani!
- MAINWARING: John! John Hodgson!
- JOHN: Igen, uram.
- MAINWARING: Mindjárt átesel a tűzkeresztségen. Vidd fel a karabélyodat az árboctartó kötelekre és próbáld meg lepuffantani a kapitányukat, amikor egymás mellé érünk, ha tüzelni kezdenének ránk.
- JOHN: De uram...
- MAINWARING: Szavamat adom rá, John, hogy ennek a kétárbocosnak a kapitánya többszörös gyilkos. Az ő törvénye a bristoli bordélyházak törvénye. Na, mozgás, vagy Istenemre mondom, vasra veretlek, amíg a kikötőben tartózkodunk.
- JOHN: Igen, uram. Vagyis értettem, uram. *(Elszalad)*
- JOHNSTON: Gondolja, uram, hogy ez okos dolog?
- MAINWARING: Kifogásolja a parancsaimat, Mr. Johnston?
- JOHNSTON: Nem, uram.
- STEVENS: *(Még messziről)* Devoni Kobzos! Mi dolgod itt? Mit akartok St. John's-ban?
- MAINWARING: Már mondtam, hogy az én dolgom csak rám tartozik.
- STEVENS: Mi a rakomány?
- MAINWARING: Utoljára mondom... az én dolgom rám tartozik.
- STEVENS: (most már mikrofonközelségben) A rakomány és a készlet tíz százalékát kérem, különben nem jutsz át a tengerszoroson.
- MAINWARING: Menj az utamból, különben a csontjaidtól fehér lesz a víz, Stevens.
- STEVENS: Figyelmeztetlek...
- HANG: *Hirtelen kilőtt golyó süvítése hallatszik. Csattanás. Sebesültek jajkiáltásai.*
- MAINWARING: *(Dühödten)* A gazember. És még egyezkedtünk. Mindenki a helyére! Hajó fordul!
- HANG: *A parancsokat megismétlik a fedélzetközökben.
Hangos és gyors kiáltások hallatszanak:
„Húzd meg! Lassan! Óvatosan! Gyerünk, fiúk! Most egy kicsit megropogtatjuk! A kikötőben van rum és sok nő. Gyerünk! Állj, elég!”
(Mindez nagyon gyorsan történik)*
- JOHNSTON: Közeledik, uram!
- MAINWARING: *(Most már higgadt)* Amint egyvonalba érünk, adja ki a parancsot a tüzelésre, Mr. Johnston!
Össztüzet az árbocokra!
- JOHNSTON: *(Kiabálva)* Addig ne lőjeteK, amíg egy vonalba nem érünk! Tölts! Össztűz!

- (*Csend, csak a tenger zaja hallatszik*)
- JOHNSTON: Jön a hullám, uram. Most visszahúzóódik.
(*Kiabálva*) Tűz! (*Megismélik a parancsot*)
- HANG: *Ágyúdörgés. Egy hang azt kiáltja, hogy „Mindenkinek saját parancsra!”, aztán elszórt ágyúlövések zaja.*
- JOHNSTON: (*Kiabálva*) A főárboc ledőlt, uram! A vitorlák is leszakadtak. Hátrafelé sodródik.
- MAINWARING: (*Higgadtan*) Látom, Mr. Johnston.
- EGY HANG: Meggyulladt.
- HANG: *Hangos üdvívalgás a fedélzetközökből*
- MAINWARING: Azt hiszem, ennyi elég lesz. Adja ki a parancsot, hogy hagyják abba, Mr. Johnston!
- JOHNSTON: Tüzet szüntess!
- MAINWARING: Tegyen róla, hogy ott elől eltakarítsák azt a roncsot.
- JOHNSTON: Értettem, uram.
- MAINWARING: Úgy látom, jól ég. Ez minden bizonnyal lefoglalja Mr. Stevenst egy darabig, amíg végigmegyünk a tengerszoroson. Kibontott csúcsvitorlakkal fogom elfoglalni, Mr. Johnston.
- JOHNSTON: Igen, uram.
- MAINWARING: Á, itt vagy, fiú. Rálőttél?
- JOHN: Öö... nem, uram. Átesett a korláton, amikor ledőlt a vitorlázat.
- MAINWARING: Kár. Jobbra, kormányos! Átveszem én a kormányt. (*Elúszik a hangja, majd a parancsnoki hídon folytatja*)
Na, látod, fiú, ez St. John's.
- JOHN: Csodálatos kikötő, uram. Nézze csak a hajóállományt...
- MAINWARING: Mintha a fél világ itt lenne. (*Hirtelen*) Mr. Johnston! Az nem egy hadihajó ott, az a háromfedélzetű?
- JOHNSTON: De, igen, uram. Bristolban hallottam róla. Valakit ide küldtek, hogy felállítson egy haditengerészeti hadbírótságot, azt hiszem.
- MAINWARING: Az ördög vigye a bíróságot! Miféle bíróság az, amelyik engedi, hogy az ilyen Stevens-féle gazember uralkodjon mások felett?
(*Kárörvendően felnevet*) El tudok képzelni egy olyan varázslatot, hogy magam is törvényhozó vagyok. Eszembe jutnak azok az idők, amikor a koronát szolgáltam. Legyen szíves tizennégy üdvölvést leadni, Mr. Johnston!
- JOHNSTON: (*Kiabálva*) Jobboldali ágyúk! Üdvölvés!
- HANG: *A parancsot megismélik a fedélzetközökben. Üdvölvések*
- JOHN: Az egész város kint van, hogy üdvözöljön bennünket, uram. Tele van a rakpart.

- MAINWARING: Ez nem feltétlenül jelenti azt, fiam, hogy barátságos lesz az üdvözlés. De ez engem nem nagyon érdekel. Az én szememnek kedvesebbek a hajóik és a rakományuk. Nézd meg – portugál, francia, spanyol –, több fa úszkál itt, mint amennyi az Újerdőben van. Mr. Johnston!
- JOHNSTON: Igen, uram!
- MAINWARING: Gyűjtse össze a legénységet hátul! Végrehajtjuk a tervünket, még mielőtt elengedjük őket a városba.
Ó, John! (*Elgondolkodva*) Te szállj partra, és fürkészd át a várost! Biztos vagyok benne, hogy sok érdekes dologra fogsz bukkanni.
De fegyverkezz fel, végy magadhoz egy pisztolyt, hallod?
- JOHN: Értettem, uram!
- MAINWARING: Nekünk bőségesen akad dolgunk, amíg te oda leszel... (*Felnevet, elúszik a hangja*)
- JOHN: Nem tudom, hogy mi ösztökélt annyira, de attól a pillanattól fogva, hogy betettem a lábam a városba, kétségbeesetten próbáltam megtudni valamit apámról. Szinte olyan volt, mintha valami külső erő kényszerített volna, mintha apám szelleme igazságért kiáltott volna, igazságért, bár hogy milyen okból, azt nem tudtam volna megmondani. Ahogy jártam a tengerparti kocsmákat és boltokat, kutatásom már-már lidércnyomássá változott...
- HANG: *Kocsmái mulatozás zaja*
- JOHN: Elnézést, uram...
- EGY HANG: Mit akarsz, fiacskám? Nőt...
- HANG: *Harsány nevetés*
- JOHN: Apám felől érdeklődök, uram. Azt mondták, hogy eltűnt...
- EGY HANG: Nem te vagy az egyetlen, cimborá. Sokan keresik az apjukat egész életükben, igaz, fiúk?
- HANG: *Hangos nevetés*
- JOHN: (*Kétségbeesetten*) Ő volt a Fecske nevű hajó kapitánya, uram... négy évvel ezelőtt. A hajó valahol itt a közelben tűnt el... elsodorta egy nagy vihar.
- EGY HANG: Minket, is, fiú, mindenkit a nagy viharok sodornak el.
- HANG: *Hátborzongató nevetés.*
John hangja – „Az apám felől érdeklődök” – ötször-hatszor hallatszik lárma és nevetések közepette, miközben különféle hangok válaszolnak rá egyre gyorsuló tempóban.
„Itt ugyan nem, fiú.”
„Sose hallottam róla.”
„Fecske – nem, Fecske nem volt.”
„Apa? Milyen apa?”
„Látta valaki az apját? ... Látta valaki az apját? ... Látta valaki az apját?”

Csend. Rohanó léptek. John sír. Abbahagyja. John meghúz egy kézi csengőt. Ajtónyitás.

KERESKEDŐ: Tessék! Ki az? Ki maga, ha? Ó, egy fiú. Csak egy fiú. Gyere be, no, gyere!

JOHN: *(Még mindig feldúltan)* Elnézést kérek, uram. Apám utolsó napjairól szeretnék megtudni valamit. Azt szeretném tudni, hogy...

KERESKEDŐ: Óvatosnak kell lenni manapság. Kalózkod, rablók, mindenféle csirkefogók vannak. Én már öregszem. Nem vehetek már magamra több bajt vagy veszteséget, mint annak idején.

JOHN: *(Csöknyösen)* Uram, azt szeretném tudni, hogy hallott-e valaha egy Fecske nevű hajóról? A kapitánya Sir Ralph Hodgson volt. Először Lord Gilberttel jött ide, uram, talán órá még emlékszik?

KERESKEDŐ: Hm, Gilbert? Ó, igen, emlékszem. Emlékszem arra a napra, amikor megjött, és arra, hogy mit csinált, bár ezt a legtöbbben már elfelejtették. Felvonta a zászlót, miközben háromszáz karabély csöve tátongott velünk szemben. Tudod, nem akarták.

JOHN: Igen, uram. Akkor az apámra is emlékszik, nagyon magas volt, majdnem két méter...

KERESKEDŐ: *(Belefeledkezve saját gondolataiba)* Az az átkozott Stevens, még akkor fiatal volt, egy pokolból szabadult tigrisfajzat. Megpróbálta eltorlaszolni a kikötőt. Aztán amikor ez nem sikerült, mindenkit leitatott, hogy zúr zavart keltsen, és tönkretegyék az ünnepi ceremóniát. De az öreg Gilbert lord volt, és ráadásul keresztény úriember...

JOHN: Akkor az én apám is ott volt, uram. Emlékeznie kell rá, kérem, kérem, próbáljon meg emlékezni...

KERESKEDŐ: Ó, annyi arc volt ott, fiam. Én már öreg vagyok. Már akkor sem voltam fiatal. Öreg fejjel az ember bajban van a nevekkel, a dátumokkal meg az arcokkal... csak a nehéz napokra emlékszik. Én emlékszem arra a napra, nagyon jól emlékszem... Stevensnek volt a legnagyobb véreskezűekből álló bandája, mindenki félt tőle, és mindenki fizetett neki. Számára nem létezett más jog, mint a maga saját vad törvénye, és ma sem létezik. Csak az ital törvénye, fiam, a tűzé, a kötél és a fegyveré. De az öreg Gilbert senkitől sem félt. „A királynő zászlója lobogni fog” – ordította. Ott állt a tengerparton, körös-körül kötelek, háló és rothadó halak, a matrózai pedig három sorban sorakoztak föl mögötte. „Térdeljete le!” – kiabálta – „Hajtsatok térdet Istennek és a királynőtöknek!” – Stevens pénzén lerészegedve, vad kiáltások közepette, tántorogva özönlöttek ki a kocsmából, még nők is, fiam, olyan keresztényhez nem méltó erkölcsstelen külsőben, amelyet még sose láttál. Jöttek csoszogva és lökdösődve a rakpartra, egyenesen a tengerészhez, miközben hadonásztak az üvegeikkel, és még magát Sir Humphreyt is taszigálták...

KERESKEDŐ: *(Egy pillanatig magában sóhajtozik, aztán folytatja)* De sem ő, sem az emberei nem mozdultak. Ő ott állt hajlíthatatlanul és büszkén a megvesztegetett cselékek között, akiket elhallgattatott kérésselhetetlen akaratereje és a mögötte ál-

ló emberek feszes fegyelmezettsége, akik az ő akaratának és a hatalmas Királynő még nagyobb hatalmának szolgálói voltak. A lenge öltözékben magukat illegető asszonyok zavarba jöttek, üstöküket verve visszahőköltek. Aztán tíz perc múlva, miközben sem ő, sem az emberei meg sem moccantak, megismételte a parancsát a hatalmas, néma tömegnek. S akkor, és csakis akkor, parancsot adott az uralkodónak kijáró üdvözlésre; a mögötte álló matrózok az égre emelték puskáikat és a tömeg feje fölé tüzeltek. A sortűz visszhangja elhalt a hegyek között, aztán újra csend lett...

- JOHN: *(Visszafogottan izgatottsága ellenére)* Bizonyára csodálatos volt.
- KERESKEDŐ: Csodálatos? Igen, az volt. Éveken át vártunk, mindazok, akik házat építettünk, kereskedtünk, akik megszerettük ezt a zord földet. De egészen addig úgy tűnt, mintha az lenne a sorsunk, hogy úgy kezeljenek bennünket, mint valami gonosz pogány törzset, amelyet csak kifosztani, kirabolni lehet, de a koronának sosem lesz része... *(Sóhajt)* De ő meghalt. Vízbe fúlt, amikor hazafelé tartott innen, és úgy tűnik, mintha a reményeink is vízbe fúltak volna vele. No, Stevens aztán megbosszulta magát Gilbert egyik tisztjén, évekkel később, és alkirályi tisztviselőnek sem volt annyi hatalma, hogy bármit tehetett volna ellene...
- JOHN: Megbosszulta magát... Vajon az apámmal is történt valami... amikor visszajött...
- KERESKEDŐ: Az apáddal? Azt mondtad, hogy visszajött?
- JOHN: Azt nem tudom, hogy itt jártak-e, uram. Virginiába készült egy új települést létrehozni, de a hajó egy nagy viharban eltűnt. Fecske volt a neve, uram...
- KERESKEDŐ: A Fecske! Szentisten! Szentisten... De hogy én mennyi ostobaságot össze tudok hordani! Hány éves vagy te, fiú?
- JOHN: Uram, elég idős vagyok már ahhoz, hogy rossz hírt halljak, mert látom az arcán, hogy amit tud, az nem jó dolog.
- KERESKEDŐ: Igen, azt hiszem, jogod van hozzá. Bár nem sok haszna van...
- JOHN: *(Méltóságteljesen)* Igen, jogom van hozzá, kérem, mondja el, amit tud.
- KERESKEDŐ: Bevánszorgott az öbölbe, a csónakjai vontatták. Már mint a Fecske, fiam. Aznap reggel a rakparton voltam. A főárboca odaveszett, a felső fedélzete félig beszakadt, úgy nézett ki, mint egy kísértethajó.
- (Csend)*
- JOHN: Folytassa, kérem. Folytassa.
- KERESKEDŐ: Stevens ment a fogadásukra. Az apád... mert bizonyára ő volt az, fiam, segítséget és élelmet kért. Stevens felismerte. És nemet mondott neki. Az apád ismét kérte a segítséget, Jakab király nevében. Stevens, aki részeg volt, nevetett és a gazfickóival lemészárolta az egész legénységet, akiket legyengített az éhség és a kimerültség. Az apádat, fiam, élve fogták el...
- JOHN: Élve...
- (Csend)*

- JOHN: Még él? *(Ez csak nagyon halvány reménysugár és tisztában van vele)*
- KERESKEDŐ: Légy bátor, fiam! Légy bátor! Keresztül vonszolták a városon – lánkra verve. Stevens pedig ordított: „Ezt tesszük a gyarmatosítókkal! Ennyit ér Anglia hatalma!” Ó, milyen szánalmas volt! De mit tehattünk volna? Apád viszont, akit összeverték, megsebesítettek, és az utca porában vonszoltak, kemény hangon csak azt kiabálta: „Éljen a király! Éljenek a hűséges alattvalói!” Ettől Stevens feldühödött, és visszavitte apádat a hajóroncsra.
- JOHN: Igen.
(Csend)
- JOHN: Kérem! Tudnom kell mindent.
- KERESKEDŐ: Felakasztotta saját hajója törött vitorlarúdjára. Az apád bátor ember volt, fiú. Sose hátrált meg.
- JOHN: *(Magának, félig fuldokolva a dühtől és a bánattól)* Sir Harry tudta. Ezért küldött fel engem az árbocmerekvítő kötelekre... Ő tudta...
(Kirohan)
- KERESKEDŐ: Fiam. *(Kiabálva)* Fiam, gyere vissza! Ne csinálj ostobaságot! Gyere vissza...
(Elúszik a hangja)
- JOHN: Mi történik...
- EGY HANG: Ez Mainwaring. Minden hajót elfoglal a kikötőben...
- JOHN: De a hadihajó...
- EGY HANG: Ott van a tengerszorosban, látod? Bizonyára felszállt rá és felvitte a legénységét.
- JOHN: *(Magában)* Szóval ezért akart eltávolítani. Már kezdem érteni. Értem...
- HANG: *Evezőcsapások hangja*
- JOHN: Mi ez? Nem, az lehetetlen! Biztosan megszökött valamelyik csónakkal...
- STEVENS HANGJA: Hé! Te!
- HANG: *Az evező csapások egyre hangosabbak.*
- STEVENS HANGJA: Fiú! Te ott! Kapd el ezt a kötelet!
- HANG: *Az evezők leállnak. Csend. Az ágyútűz hangja is elhal.*
- STEVENS: Hallottad, te méla fajankó? Kapd el ezt a kötelet és kössél ki bennünket!
- JOHN: *(Rettenetes nyugalommal)* A maga neve Stevens?
- STEVENS: Az. És ezt mindenki tudja. Mi az ördög van veled? Fogd ezt a kötelet, mielőtt a hátadra csapnék vele...
- JOHN: Az én nevem Hodgson. John Hodgson. Az én apám volt a Fecske kapitánya.
- STEVENS: A Fecske! Micsoda! Ide figyelj, kölyök! Mi a fenét csinálsz? Tedd el azt a pisztolyt, mielőtt még kárt teszel magadban, különben Istenemre mondom, hogy...

- HANG: *Stevens fájdalmasan felordít. John újra tölt és újra lő. Evezőcsapások és rémült kiáltások Stevens cimborái részéről, ahogy sietve eltávolodnak. Kemény léptek zaja.*
- JOHNSTON: Hé! Mi az ördögöt csinálsz, John fiam?
- JOHN: Megölte az apámat. Ő ölte meg az apámat.
- JOHNSTON: *(Gúnyosan)* Többet már nem fog ölni, fiú. Megfizetted az adósságodat. Add ide a pisztolyt! Úgy. A kapitány küldött utánad. Végeztünk. Elfoglaltuk a kikötőt és mindent, ami benne van, beleértve Őfelsége kapitányát, Whitbourne-t is...
- JOHN: Maguk mind egyformák. Maguk sem jobbak, mint ő volt. Gyilkolnak és rabolnak. Engedjen el...
- JOHNSTON: Na, nyugi, fiú! Ne ütögesd a jó öreg Johnstont! Mit gondolsz, mit fog csinálni a hithű Jakab, amikor újra háborút kezd? Ellenünk fog fordulni, majd meglátod. Ezért gyakorolunk, és ez az egyetlen módja annak, hogy ki ne essünk a gyakorlatból. Lehet, hogy Sir Harry kalóz, de nem gyilkos, és ezt te is tudod. Na, gyere velem, John, gyere! Sir Richard Whitbourne vár téged vacsorára... már ha képes lesz abbahagyni a káromkodást annyi időre, hogy megegye... *(Elúszik a hangja)*
- JOHN: Ezután az esemény után néhány napig nagyon feldúlt voltam. Úgy éreztem, hogy Stevens megölésével – az indíték ellenére –, magam is majdnem olyan lettem, mint ő volt. Levert voltam, és csak azt kívántam, hogy bárcsak otthon lehetnék és édesanyámmal törődhetnék. Sir Harry, aki megértette lelkiállapotomat, nagyon kedves volt, és Sir Richardnak elmagyarázta a körülményeimet. Ez a zsémbes, öreg úriember, Sir Richard, miután felbőszült méltóságát a jó bánásmód és a tisztelet lecsillapította, szintén kedves volt hozzám. Nem tudtam megérteni, hogy tudnak olyan jól kijönni egymással ő meg Sir Harry – a törvény őre és a törvénytisztegető. Arra gondoltam, hogy talán azért van így, mert minden tengerészben van valami a kalózból is. De még ennél is lesújtóbb volt az a tény, hogy Sir Richard – felfegyverkezett hajójával –, meg sem kísérelte, hogy megakadályozza az ilyen aljas kereskedelmi admirálisok uralmát a városban. Egy-két hétre elhagytuk St. John's-t, a zsákmánnyal megrakodva, és éppen a Grand Banks néven ismert területen hajóztunk, Sir Harry pedig azt igyekezett elhatározni, hogy mi legyen a kinccsel és a vendégével, amikor a látóhatáron feltűnt a válasz minden problémánkra. De ezzel már előre siettem a történettel. Egy nap a kapitányom és Sir Richard szemmel láthatóan jó hangulatától felbuzdulva megemlítettem néhány dolgot, amelyek gondolkodóba ejtettek...
- HANG: *Beúszik: A két férfi nyugodtan beszélget és nevetgél, amikor közbeszól.*
- JOHN: Én ezt nem értem, Sir Richard.
- SIR RICHARD: Mit nem értesz, fiam?
- JOHN: Bocsásson meg, hogy megkérdezem, uram, de hogyan engedhette meg, hogy olyan gazemberek, mint... Stevens... uralkodjanak St. John's-ban, amikor éppen magának kellett volna irányítania a várost?

- MAINWARING: *(Nevetve)* Ez veszélyes beszéd, fiú. Sir Richard ennél kevesebért is levágta már mások fülét.
- SIR RICHARD: Meg tudom érteni a fiú zavarodottságát, Harry. Ez politikai kérdés, John. Tiszta politika. Az én kötelességem az volt, hogy megvédjem a nyári halászokat, az ördög vigye el őket, a törvényes telepesekkel szemben...
- JOHN: De hiszen ez nevetséges. Mi a helyzet Sir Humphrey Gilberttel? És John Guy gyarmatosításával Cuypers Cove-nál?
- SIR RICHARD: Tőkeérdekeltség, fiú. A Bristoli Vállalkozók Vállalatának és a Londoni Kereskedőknek befolyásos barátai vannak a király közelében. Mit gondolsz, kit érdekel egy maroknyi telepes érdekeinek védelme, egy ilyen földön, amikor óriási személyes vagyonokról van szó? Ez a sziget nem olyan, mint azok a nagy települések Maine-ben vagy Virginiában, azok hosszú távú tervek, és onnan a kezek benyúlnak majd a hatalmas rejtőző kontinensre, ahol meg nem álmodott kincseket tárnak fel. De Új-Fundland! Ez egy kopár szikla egyetlen hatalmas, halászatra alkalmas víztömeg közepén, ahol a világból érkező halászflokták a ragadozók, és bárki, aki a sziklán él, idegen és veszélyes, mert ő azért halászik, hogy megéljen belőle, míg a többiek azért, hogy haszonra tegyenek szert.
- MAINWARING: Jól mondta, Sir Richard. Eleinte én is olyanféleképpen gondolkodtam, mint ez a fiú, ami csak azt mutatja, hogy milyen régóta elszoktam már attól, hogy hogyan mennek otthon a dolgok.
- SIR RICHARD: Nekem már elegendő van ebből az átkozott politizálásból. Én a haditengerészet tagja vagyok, Harry, vén tengeri róka, aki lázongó csőcselékhez van szokva. A tisztességes embereknek pedig, akik el akarják tartani a családjukat, és akiknek szükségük van a törvény védelmére – mint például neked, fiú –, azoknak a puskához kell folyamodniuk. Az igazságnak ez az egyetlen formája létezik Új-Fundlandon.
- MAINWARING: Az igazságnak ez az egyetlen formája létezik egyáltalán.
- SIR RICHARD: Így van. Magát vagy felakasztják, Sir Harry, vagy lelövik. Mert törvényen kívül helyezte magát. *(Felnevet)* No és ha kegyelmet kérnék magának, akkor mit csinálna?
- MAINWARING: Mit csinálnék? Hát Sir Richard, képviselő lennék, mert a parlament az egyetlen hely, ahol egy lelkiismeretlen ember nyugodtan ülhet, és még meg is dicsérik érte.
- SIR RICHARD: *(Nevetve)* Ezt jól mondta. De komolyra fordítva a szót, Harry, egy ideje tüzetesebben figyelem magát. Maga tökéletesen meg van elégedve ezzel az egészszel, igaz? És a parlament nem magának való hely, mert ott meg a szárazföldi kalózok ellen küzdene, és nem sok megbecsülést szerezne vele...
- MAINWARING: Én pedig magát figyelem tüzetesebben, Richard, és átkozott legyek, ha nem az az érzésem, hogy jobban tetszik magának a kalózkodás, mint az, amikor szelíd rendőrkutya volt...
- ŐRSZEM: Hajó! Hajó a láthatáron!

(*Mindannyian kirohannak a kabinból*)

- JOHNSTON: Egy tucát vagy még több is, uram, ott a széliránnyal ellentétes oldalon.
- MAINWARING: Különös vitorlázat. Maga szerint miféle hajók ezek, Johnston?
- SIR RICHARD: Megmondom én! Törökök, vagyis mók.
- MAINWARING: A mór kalózok! Elég messze eljöttek otthonról. Vajon mit akarnak itt?
- ŐRSZEM: Hajó! Hajó előttünk, uram!
- MAINWARING: Szent Kristóf! A tenger tele van velük.
- JOHNSTON: Ezeket könnyű azonosítani, uram. Ezek halászhajók.
- SIR RICHARD: A flotta. Ez a mi flottánk.
- MAINWARING: A mi flottánk, Sir Richard?
- SIR RICHARD: Az új-fundlandi halászflootta, Harry. Szent Isten! Már értem, mire készülnek azok a pogányok. A törökök arra várnak, hogy szétcincálják a halászokat.
- MAINWARING: Az gyilkosság lesz.
- SIR RICHARD: Gyilkosság bizony. Harry, tennie kell valamit!
- MAINWARING: Nekem? Ne felejtse el, hogy én törvényen kívüli vagyok. Az én embereim zsákmányért hajóznak, nem pedig hősködésből. Azért vannak a tengeren, mert nincsenek otthonaik, és mert otthon nem vár rájuk semmi. Miért harcolnának egy olyan királyért és hazáért, amely, ha tehetné, felakasztaná őket?
- SIR RICHARD: Ezek keresztények, ember. Talán rosszak, de mégiscsak keresztények. Nem engedheti, hogy azok a vademberek nekik essenek. Családjaik és feleségeik várják őket a rakparton.
- MAINWARING: Egy pár perccel ezelőtt nem ilyen hangon beszélt, Richard.
- SIR RICHARD: Ezek nem Stevens-féle emberek. Még csak nem is nyári halászok. Plymouthban, Brixhamben, Bristolban szálltak vízre... a Lizard-foknál egymásba kapcsolódtak, és így együtt indultak el, hogy ne legyenek egyedül. Becsületes emberek, és senkinek sem ártanának.
- MAINWARING: Én nem vagyok jótékonyági intézmény, Richard. Nem kérhetem arra az embereimet, hogy kockáztassák az életüket a semmiért.
- SIR RICHARD: Nem hiszek magának.
- ŐRSZEM: A törökök még több vitorlát bontanak, uram. Közelednek.
- HANG: *Csend. A tenger hullámainak zaja.*
- SIR RICHARD: (*Hevesen*) Mainwaring! Mainwaring! A fenébe, ember, próbáljon megfeledezni az elvekről! Itt a lehetőség a küzdelemre. Akkor hadd harcoljak én! (*Csend*)
- MAINWARING: (*Hirtelen elneveti magát*) Sir Richard! Mit tanácsol, hogyan fogjunk el tizenhét hajót?
- SIR RICHARD: Szent Kristófra mondom, maga meg tudja tenni, magának sikerülni fog. (*Elúszik a hangja*)
- JOHN: Még a beszélgetésük alatt vastag ködréteg ereszkedett alá, és semmit sem lehetett látni. Sir Richard el volt ragadtatva. Ez volt az egyetlen lehetőség arra,

magyarázta Mainwaringnak, hogy teljesen szétkergezzük a törököket. Mr. Johnstonnal együtt haditanácsot tartottunk Sir Harry kabinjában...

(Beúszik a hangjuk)

SIR RICHARD: Helyes, Harry. A hajón van bőségesen szurok, kender meg olaj...

MAINWARING: Igen, van.

SIR RICHARD: Jól van. Akkor úgy fogjuk csinálni, hogy azt higgyék, maga az ördög jött el őket meglátogatni.

MAINWARING: Rendben van, Mr. Johnston, először is mindenki készítsen kenderlabdacsokat, aztán jól itassák át szurokkal.

JOHNSTON: Igenis, uram.

SIR RICHARD: Két, bebugyolált evezőkkel ellátott csónak indul először az olajhordókkal...

JOHNSTON: Már elnézését kérem, uram, de mi lesz, ha feltámad a szél?

MAINWARING: Hát akkor, Johnston, majd a puszta kezünkkel verekszünk meg velük.

SIR RICHARD: A tenger olyan, mint az üveg, Mr. Johnston. Én ismerem ezeket a vizeket. Legalább három óránk van, és ha azonnal cselekszünk, akkor mi tudjuk meglepni az ellenfelet.

MAINWARING: Azért csak ellenőrizzük még egyszer a részleteket, Sir Richard.

SIR RICHARD: Helyes. Először: Meg kell találni a flottájukat. Ez nem lesz túl nehéz. Mielőtt leszállt a köd, elég jól láttuk őket, és ugyanúgy megálltak, mint mi, és elég közel is vannak egymáshoz. Az első két csónak egy lehetőség minél nagyobb olajgyűrűt von köréjük.

MAINWARING: Ne felejtse el, Mr. Johnston, hogy alapvetően fontos a csend. Őlje meg az első embert, aki köhög.

SIR RICHARD: Ifjú John! Benne volnál egy kis utazásban?

JOHN: Ó, igen, uram.

SIR RICHARD: Akkor jöhetsz velem a harmadik csónakban. Mi fogjuk vinni a tűzlabdákat.

MAINWARING: Az összes kenderlabdacsoat fűzzék fel egy hasonlóképpen kezelt kötélre, Mr. Johnston.

SIR RICHARD: Mi szépen rárajuk őket az olajra, és amikor az utolsót is odahelyeztük, gyűjtésük meg.

MAINWARING: Magának meg gyorsan el kell onnan jönnie, Richard. Ha észreveszik az első fellobbanást, talán még marad annyi idejük, hogy egy-két golyót maga felé irányítsanak.

SIR RICHARD: Miattam ne aggódjon, Harry...

MAINWARING: Én nem maga miatt aggódom, maga vén kötekedő. Hanem a fiú miatt. Inkább néznék szembe egy turbános törökkel, mint az ő anyjával, ha netán valami történne vele.

SIR RICHARD: Nem lesz semmi baja, igaz, John?

Helyes. Nos, akkor most már pontosan tudja, hogy mire készülünk, Mr. Johnston.

JOHNSTON: Igenis, uram. Elkészítettem az anyagokat és kiválasztom a csónakok legénységét, uram.

MAINWARING: Ó, még egy utolsó dolog. Én tüzet nyitattok a fényre három perccel azután, hogy a tűzgyűrű elkészült. Akkorra mindnyájuknak el kell onnan tűnniük, mert nem tudok felelősséget vállalni a következményekért.

JOHNSTON: Rendben van, uram.

SIR RICHARD: *(Ordítva)* Hé, ember, mit áll ott? Gyerünk, csinálja... *(Elúszik a hangja)*

HANG: *Parancsnoki híd. Tompa evezőcsapások. Egy fűzfásípon keleti dallamot játszanak.*

SIR RICHARD: *(Suttogva)* Jó lenne, ha abbahagynák ezt a zenebonát. Idegesíti az embereket.

JOHN: Egy kicsit hátborzongató ebben a ködben, Sir Richard. Olyan, mintha minden oldalról jönne a hang.

SIR RICHARD: A köd szokott ilyen trükköket csinálni, fiú. De most az egyszer nem bánom. Ez segít elvégezni a munkánkat. Na, kezd engedni azt a kötelet, én pedig kirakosgatom a kendert... *(Halk csobbanás)* Egy... *(Még mindig suttogva)* Húzzátok, legények, húzzátok, de csendben! Kettő... *(Csobbanás)* Engedd, John fiam! Nem érünk rá egész éjszaka ezt csinálni. Három... *(csobbanás)*

JOHN: Az olaj nem mozdul, Sir Richard...

SIR RICHARD: Úgy van. Ha szerencsénk van, ezek az ördögfajzatok belesodródnak és úgy fognak égni, mint a tűzifa... Rajta, fiúk... gyorsabban... gyorsabban...

Parancsnoki híd

JOHN: Sir Richard! Nézze! Majdnem rámentünk az egyikre. Ott van.

SIR RICHARD: Nyugi, fiú, legalább huszonöt méterre van tőlünk. Jól van. Sodródnak az olajgyűrű felé. Most pedig a kanócot... Gyújtsuk meg...

HANG: *Sistergés. Hirtelen lángra lobban minden.*

SIR RICHARD: *(Kiabálva)* Rendben van. Most pedig nyomás innen, húzzátok teljes erővel. Pontosan a török kardok meg a mi golyóink között vagyunk. Húzzátok...

HANG: *Gyors evezőcsapások nagy hanggal. Zavaros kiáltások, a zene elhallgat, a lángok ropogó hangja. Aztán lövés süvítő hangja, majd hangos csobbanás.*

SIR RICHARD: Szent isten, Harry, majdnem megpörkölted a szakállamat. A legénységednek jót tenne egy kis tűzértségi oktatás. Rajta, fiúk, el innen...

HANG: *A csatazaj teljesen felerősödik, aztán elhal. Erős szélfújás. Háborgó tenger hangja.*

MAINWARING: Nos, Richard, ezeket elkergettük.

SIR RICHARD: Igen. Ez a szélvihar meg szétvitte a roncsaikat a szélrózsa minden irányába. Milyen eredménnyel zártunk, Mr. Johnston?

- JOHNSTON: Nyolc elégett, uram. A legjobbak elmenekültek, de legtöbbjüket találat érte. Amikor feltámadt ez a délkeleti szél, attól rögtön beléjük kaptak a lángok.
- MAINWARING: Igen. A tűz éppen annyi ideig tartott, hogy elvégezze a dolgát.
- SIR RICHARD: Mondhatom, Harry, hogy átkozottul közel juttattál engem egy pogány paradicsomhoz velük együtt.
- MAINWARING: Hát, ha olyan rossz volt az irányzékod, Richard, hogy éppen a tűzvonalba kormányoztál, akkor mit vársz...
- SIR RICHARD: Még hogy a tűzvonalba kormányoztam, te... te...
- HANG: *Mainwaring és John nevetnek, végül Sir Richard is csatlakozik a nevetéshez.*
- SIR RICHARD: Átkozott legyenek, ha ez nem ér meg egy kegyelmet. Én megszerzem neked, Harry.
- MAINWARING: És mit csinálnék veled, ha megkapnám? És mit fognak csinálni az embereim?
- SIR RICHARD: Ők nem fognak kétségbe esni. Újra hajóra fognak szállni, akár kapnak kegyelmet, akár nem, akár törvényesen, akár nem. De te, te szabad lehetsz. Vegyél magadnak egy birtokot... és élj tisztességesen! Addig rendben van, amíg az ember fiatal, Harry, de egy nap a magad nevelte fiatal gazfickók kétségbe vonják az ítéletedet, és te már nem leszel elég erős ahhoz, hogy kézben tartsd őket. Ha mi nem akasztunk fel, akkor majd ők teszik meg.
- MAINWARING: Hát talán igazad van. Na és veled mi lesz John? Mit fogsz csinálni, ha hazaviszlek Angliába?
- JOHN: Meg kell győződnöm arról, hogy édesanyám jól van-e, mielőtt bármit tennék, Sir Harry.
- SIR RICHARD: Elmondod neki, ami apáddal történt, John?
- JOHN: Nem, uram. Ő azt hiszi, hogy apám a tengerbe veszett. Azt hiszem, neki így jobb.
- MAINWARING: Igen. Az apád büszke lenne rád, John. De ezek után már nem maradsz otthon?
- JOHN: Nem, uram. Beállok a haditengerészethez.
- SIR RICHARD: Helyesen teszed, fiam. Nekem még most is vannak barátaim. Majd adok neked egy ajánló levelet az admirális egyik lordjához. Gondoskodunk neked egy jó kis kiképzésről, majd meglátod... *(Elúszik a hangja)*
- JOHN: Sir Harry kegyelmet kapott, és vett magának egy szép kis birtokot Kentben. Sir Richard jó kapcsolatainak köszönhetően kineveztek Őfelsége egyik hadihajójára. Amikor hazaértem, édesanyám egészséges volt, csak egy kicsit szomorúság, és gyorsan öregedett. Nyári estéken gyakran le-lejárt a rakpartra, és ott állt, szeméit takarva, és nyugat felé fordulva nézte a nyílt tengert. Arról beszélt, hogy követi apámat...
Mostanában van egy másik furcsa érzésem is. Mégpedig az, hogy egy nap én is követni fogom, és talán Új-Fundlandon fogok letelepedni. Sok dolog van, amit érdemes lenne ott csinálni. Addig pedig a tengerek még mindig tele vannak kalózzokkal, és egy becsületes embernek nehéz az az élet. Ha egy gazembert elfognak, kettő áll a helyébe, hogy háborgassák a tengert és a partmenti elszige-

telt falvakat. Lehet, hogy Sir Harrynek volt igaza. Csak egy háború tudja igazán tisztázni a hűségünket, és csak a lelkiismeret hangja tudja elfogni a kalózokat, ahogy az szerinte vele történt. Mint könyvének utolsó oldalán mondta...

(Elúszik a hangja)

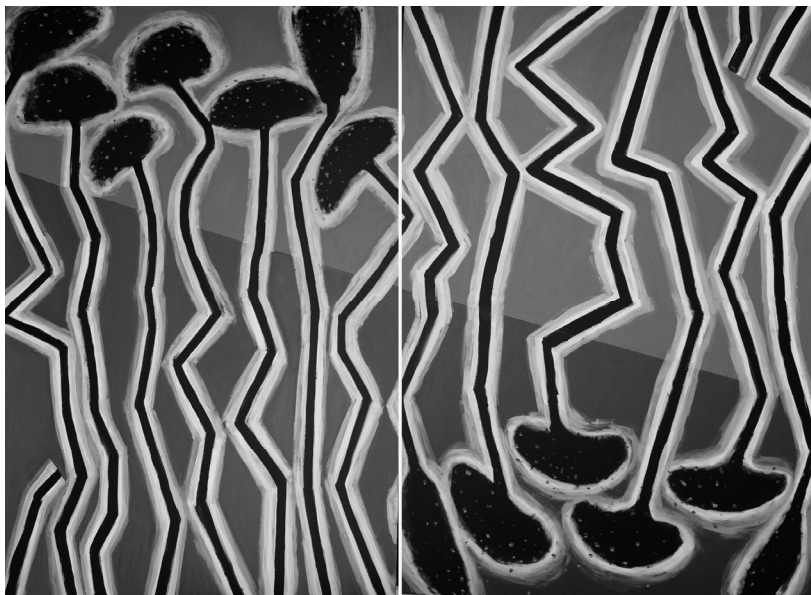
MAINWARING: „...hogyan fogjunk kalózt? El lehet sülyeszteni, ha el tudod fogni, de az a valószínűbb, hogy előbb ő fog elsülyeszteni téged, mert neki több a veszíteni valója. Meg lehet próbálni megvesztegetni, de erre nagyon csekély esély van, mert amit felajánlanak neki, az valószínűleg nem lesz annyi, mint amennyit zsákmányolni remél. Fel lehet neki ajánlani a kegyelmet, de akkor nyögnie és szenvednie kell a törvények, a megkötések és az alantas egyezségek miatt – a felajánlott szabadság nem más számára, mint szobafogság.

Nem, a lelkiismeretét kell megpiszkálni, mert semmi más nem rombolja a féktelen akaratot, a lázadó szellemet, a szabad ember képzeletének vad száguldását...

Csak egyszer kell megpiszkálni a lelkiismeretét, és akkor minden háborgása egyénivé válik, minden harca lelki harc lesz, és minden vadsága kimerül a szeme forgatásában. A napjait üde sétákkal fogja tölteni, miközben a mögötte sétáló hölgyek, mint csengő hangú madarak, kedvesen szólongatják...

Vége

Fordította: SAFFKÓ PÉTER

PALLA MÁRIA

Írók határok nélkül: bepillantás a kanadai magyar irodalomba

Ezeröttszáznyolcvanhárom. A feljegyzések tanúsága szerint ebben az évben lépett az észak-amerikai kontinensre, azon belül is a mai Kanadához tartozó Új-Fundland tartomány földjére St. John's kikötőjében az első magyar. Budai Parmenius István írástudó ember volt, ebben az időben éppen Oxfordban tanult, így kerülhetett be tudós költőként krónikásnak Sir Humphrey Gilbert expedíciójába; Gilbert ennek az útjának a során vette birtokba az észak-atlanti partvidéket I. Erzsébet angol királynő nevében, megkezdve ezzel a térség brit gyarmatosítását. Budai Parmenius István latin nyelvű írásai, melyek az utazás körülményeit és Új-Fundland természeti viszonyait taglalják, végül úgy válhattak ismertté az érdeklődők előtt, hogy az expedíció egyetlen, Angliába szerencsésen visszatért hajóján voltak, szerzőjükkel elmentében, aki hajótörést szenvedett a Sable-szigetnél és a tengerbe veszett.¹

A kanadai magyar emigráció hullámai és a nyelvi kommunikáció

Magyarok nagyobb csoportjának Kanadába érkezéig további háromszáz évnek kellett eltelnie, és még ennél is hosszabb idő múltán születtek meg első, valódi irodalmi értékkel bíró alkotásaik. Az első magyar telepes-kolóniák 1885-től kezdődően jöttek létre Kanada középnyugati részén, a préri tartományokban.² Az olyan helynevek, mint Esterhazy, Kaposvar, Becker vagy Otthon a mai napig őrzik ezeknek a földműveseknek az egykori jelenlétét.³

A kanadai magyar bevándorlás második hulláma az I. világháborút követően indult el, melynek nyomán a magyarok elkezdték benépesíteni nemcsak a préri, de Kanada középső területeinek városait is. A nagy gazdasági világválság hatására az 1930-as években a folyamat leállt ugyan, de a II. világháborút, majd az 1947-es hírhedt „kékcédulás választásokat” követően újra nagyobb létszámban érkeztek a hazai demokratikus változások ellehetetlenülése és a kommunista térnyerés miatt reményt vesztett magyarok, főleg a kismizett felső- és középosztályból.

¹ QUINN, David B, *Budai Parmenius István: az első magyar utazó Észak-Amerikában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1974., 78. évf., 2. füzet, 203–210.

² Innen az erre az időszakra utaló „Saskatchewan-korszak” elnevezés, lévén, hogy Saskatchewan az egyike Kanada három préri tartományának, ahol a magyarok a legnagyobb számban jutottak földhöz, miután az Egyesült Államokban megszigorították a bevándorlásra vonatkozó rendelkezéseket (DREISZIGER, N. F. et al., *Struggle and Hope: The Hungarian-Canadian Experience*, McClelland and Stewart, 1982, 1.).

³ VIDA Andrea, *Magyar emigránsok a 30-as években: Kanada = A háború árnyékában: Az 1930-as évek Magyarországa*. Szerk. KOKAS Károly. Szegedi Egyetemi Könyvtár, 1998–99. www.bibl.u-szeged.hu/ha/emigracio/kanada.html (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 17.)

A legnagyobb számú menekültet Kanada az 1956-os levert forradalom után fogadta be Magyarországról: mintegy 37 ezer, főként fiatal magyar bevándorlót, köztük mintegy három ezer diákot. Ők voltak azok, akik a kanadai tudományos és kulturális életbe jelentős mértékben bekapcsolódtak és számos komoly, irodalmi mércével mérhető művel gazdagították a helyi és az egyetemes magyarság kultúráját.

1987 és 1994 között pedig a határon túli területekről menekült Kanadába számos magyar, ki a romániai Ceausescu-diktatúra, ki pedig a balkáni háború vérengzései elől. A magyarországi rendszerváltozás, a romániai diktatúra megdöntése és a balkáni béke helyreállítása óta jelentős magyar bevándorlási hullámról immár nem beszélhetünk Kanadában. A kétezres évek elején körülbelül 300 ezren vallották magukat magyar felmenők leszármazottainak; ezek közül minden második Kanada középső részén, nagyrészt városokban él, de a teljes kanadai magyar lakosságnak csak az egynegyede beszéli a magyart anyanyelveként.⁴

Ez annyiban nem meglepő, hogy napjainkra már sok másod- illetve harmadgenerációs magyar bevándorló él Kanadában, akik szüleiknél, nagyszüleiknél sokkal jobban beolvadnak a befogadó ország kultúrájába, nem kis részben azért, mert az ő anyanyelvük már az angol vagy a francia. Magyar identitásuk megőrzését azonban több tényező is segíti: 1988 óta Kanadában törvény rendelkezik az ország multikulturális jellegéről,⁵ amely értéknek ismeri el az etnikai sokszínűséget és bátorítja a bevándorlók öröklött kultúrájának megőrzését, a különböző nemzetiségi háttérű közösségek békés egymás mellett élését. Ebben a folyamatban rendkívül fontos eszköz az etnikai csoportok anyanyelvének ápolása. Ezt a célt is szolgálja a kanadai magyarok esetében az óhaza egy új keletű programja, a 2013-ban útjára indított Kőrösi Csoma Program is, így a magyar nyelv életben tartása két irányból is megerősítést nyer. Hogy mindez mennyiben eredményez magyar nyelvű irodalmi életet is Kanadában, az már egy másik kérdés.

A nyelvi kommunikáció ügye mindig is központi helyet foglalt el a kanadai magyarság életében, hiszen kétségtelenül könnyebben boldogultak azok, akik jól tudtak angolul vagy franciául, vagyis az ország két hivatalos nyelvének valamelyikén. De míg az otthonon kívüli világban a gyakorlati problémák megoldása során egyértelműen a két idegen nyelv valamelyikén kellett kommunikálni, az már egyéni döntések függvénye maradt, hogy a családon belüli társalgás, netán az irodalmi önkifejezés céljára magyar anyanyelvét vagy az új haza egyik hivatalos nyelvét használja-e az adott magyar kanadai. Ez a kérdés már egy sokkal összetettebb jelenség része, egy átgondolt döntés eredménye, a tudatos önmeghatározás eszköze.

Ameddig a prériin elszigetelt, nagyjából homogén településeken éltek a magyarok, addig írásaik is nyilvánvalóan ezeknek a közösségeknek, illetve az otthon maradottaknak szóltak. A társadalom szélesebb rétegeit megcélzó publikálásnak a lehetősége már csak azért sem merült fel, mert az irodalmi élet intézményes keretei is hiányoztak ekkor, így kéziratokban vagy helyi újságokban léteztek a korszak szépirodalmi anyagai. Ezért történhetett meg, hogy a saskatchewanai Whitewoodban élő Szatmári János (1869–1947) *A préri éneke* című, a telepesek mindennapjait bemutató, 1902-re datálható, a kanadai magyar irodalom kezdeteit jelző elbeszélő költeménye évtizedeken át kéziratban hevert, és csak 1989-ben adta ki rövidített

⁴ DREISZIGER, Nandor Fred, *Hungarian Canadians = thecanadianencyclopedia*, 2008. febr. 6., www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/hungarians/ (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 17.)

⁵ Pierre Trudeau miniszterelnök már 1971-ben bejelentette, hogy Kanada kormányzati politikája alapvetően a multikulturalizmuson alapszik.

formában Kovács L. Márton, a reginai egyetem tanára.⁶ Az olyan páros rímű, leíró sorok, mint hogy „Minden települõ itt akármelyik nap / Százhatvan hold földet államtól ingyen kap” jól példázzák, miért sorolható a *Préri éneke* a korszakot alapvetõen jellemzõ népies hagyományhoz.⁷ Mint a rövid idézet is mutatja, a vers ritmusa meg-megbicsaklik, de még nyelvhelyességi szempontból is kezdetleges, alapvetõen tehát leginkább kordokumentumnak tekinthetõ munka. Mindazonáltal „emberséggel, megértéssel tett tanúvallomás, egy olyan emberé, aki a lelki-erkölcsi teljesség elérésére törekedett, s az idegenség körülményeit – a meg-megújuló honvágy rohamai közepette – a belsõ építkezés lehetőségének tekintette”.⁸

A kanadai magyar költészet elsõ generációja és olvasói

A kanadai magyar irodalomban számottevõ minõségi változást a huszadik század második fele hozott, legfõképpen az ’56-os menekülteknek köszönhetõen. Továbbra is a költészetben találjuk a figyelemre méltó alkotásokat. Bisztray öt költõt emel ki ebbõl a korszakból⁹: Faludy Györgyöt (1910–2006), Fáy Ferencet (1921–1981), Tûz Tamást (1916–1992), Kemenes Géfin Lászlót (1937–) és Vitéz Györgyöt (1933–2009).

A felsoroltak közül minden bizonnyal Faludy György neve a legismertebb mind Magyarországon, mind Kanada-szerte. Faludy 1956-os, második emigrációja során, több, mint tíz éves amerikai tartózkodás után, 1967-ben, már jelentõs alkotói múlttal a háta mögött érkezett Kanadába. Ő az egyetlen az öt költõ közül, aki élete végén, 1989-ben visszatért Magyarországra, mégis egyike annak a tíz kanadai magyar szerzõnek, akit külön szócikk illet meg a 2002-ben Torontóban kiadott *Encyclopedia of Literature in Canada* [A kanadai irodalom enciklopédiája] címû kötetben¹⁰, sõt, egykori otthona közelében még egy kis park is viseli a nevét Torontóban. Azért is különösen figyelemreméltó, hogy beválogatták a kanadai lexikonba, mert Faludy egész életében magyarul alkotott, míg a másik kilenc szerzõ, az egy Zend Róbert kivételével, kizárólag angolul írt.

Magyar költõként Kanadában elfoglalt sajátos helyzetének Faludy nagyon is tudatában volt, amikor a következõt írta *Jegyzetek az esõerdõbõl* címû, a Kanada nyugati partja mentén fekvõ Vancouver-szigetén született naplóbejegyzései angol kiadásának elõszavában: „Kérdéses, hogy egy idõs magyar költõ széljegyzetei a huszadik század margójára mekkora érdeklõdést váltanak ki a kanadai olvasóból. Aligha túlságosan nagyot”.¹¹ Hasonló rezignáltsággal ír ugyanakkor a magyar változat korabeli magyarországi kiadásának és így egy értõ hazai fogadtatásnak az esé-

⁶ MISKA János, *Magyar irodalom Kanadában*, Kráter, 2012, 23.

⁷ BISZTRAY, George, *Hungarian-Canadian Literature*. University of Toronto Press, 1987, 18. Bisztray (George) György (1938–2012) volt a University of Toronto magyar tanszékének vezetője annak 1978-as megalapításától egészen 2004-ig, amikor nyugdíjba vonult és ekkor a tanszék is megszűnt.

⁸ Gergelyt idézi SZAKÁCS István Péter, *Szavak prérijén: a kanadai magyar irodalom egy évszázada*, Polis, 2002, 129.

⁹ 7. sz. jegyzetben i. m. 75.

¹⁰ KENYERES János, „Listening for the Sound of Faraway”: Displacement in Recent Hungarian-Canadian Literature = A tûnõdések valósága. *The Reality of Ruminations. Írások Sarbu Aladár 70. születésnapjára/Writings for Aladár Sarbu’s 70th Birthday*, szerk. BORBÉLY Judit és CZIGÁNYIK Zsolt, ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 2010., 340.

¹¹ FALUDY, György és Eric JOHNSON, *Jegyzetek az esõerdõbõl*, Magyar Világ, 1991, 5.

lyeiről is. Amikor a pár évvel későbbi, magyar nyelvű kiadás előszavában a két kiadás közti különbségeket magyarázva kitér rá, hogy az angol nyelvű változatban miért nem említette, hogy kihagyott belőle több, kifejezetten magyar vonatkozású részt, így fogalmaz: „Nem láttam értelmét, hogy kanadai olvasóimnak számot adjak arról, *mi nincs* az angol könyvben. Még azt sem írhattam, hogy e magyar részek hazai kiadásra várnak, mert, amikor írtam őket, magyar kiadást nem remélhettem, legfeljebb álmodozhattam róla” (kiemelés az eredetiben).¹²

Hogyan vált tehát ismertté Faludy a szélesebb kanadai irodalmi körökben? Mivel a világ-vándor irodalmár nemcsak költő, de műfordító, szerkesztő és tanár is volt, mint ilyen, az évek során több kanadai és amerikai egyetemen tanított. Ismertségét és későbbi elismertségét nagyban köszönhetette annak is,¹³ hogy versei és egyéb írásai már a '60-as évek elejétől megjelentek a világ számos pontján angol fordításban, sokszor szinte az eredetivel majdnem egy időben. Ennek is betudható, hogy mentalitását tekintve Faludy a kanadai magyar diaszpóra azon költői közé tartozik, akiknek „az emigráció nem gyógyíthatatlan sebeket s azok kitárását jelentette, hanem a választás, a fizikai és morális megmaradás lehetőségét, tanulságos és szórakoztató kalandok sorozatát a nagyvilágban”.¹⁴ Szükség is volt erre a kalandvágyra és a kanadai környezet és az abban rejlő lehetőségek felfedezése adta örömmel a megélésére, hogy ellensúlyozza az afölött érzett frusztrációt, hogy szülőhazájában az 1980-as évek végéig írásai nem jelenhettek meg.

Egészen más érzéseket váltott ki az emigráció az öt költő közül legkorábban, 1951-ben Kanadába érkező Fáy Ferencből, aki eleinte kétkezi munkásként, majd városi közalkalmazottként dolgozott Torontóban. Az ő kettős identitását ezért nem csak a nyelvi kettősség okozta. Faludyhoz hasonlóan Fáy is magyarul írta verseit egy angol nyelvű társadalmi közegben, és ő is küzdött a kétnyelvűségből adódó kettős kulturális beágyazottság okozta feszültséggel, ugyanakkor Faludyval ellentétben Fáy irodalmi szerepe és pénzkereső foglalkozása közt is ellentét feszült, hiszen a megélhetését biztosító munkája és költői alkotó tevékenysége egyáltalán nem kapcsolódott egymáshoz.

De ha Fáy költészetét a befogadó közönség oldaláról vizsgáljuk, akkor is egy magányos költő képe bontakozik ki előttünk: magyar nyelvű alkotóként nem talált utat a kanadai domináns kultúra irodalmáraihoz és olvasóihoz, amikor pedig lehetősége volt angol fordításban megjelentetni műveit, sokáig kételkedett, mennyire ültethetők át sorai kellő hűséggel egy idegen nyelvre.¹⁵ Ugyanakkor az 1980-as évekig a magyarországi közönségtől is el volt zárva a politikai rendszer által tiltott nyugati irodalom művelőjeként, így verseinek gyűjteményes hazai kiadására csak 2015-ben került sor a Széphalom Könyvműhely és szülővárosa, Pécel támogatásával. Egyedül a nyugati magyar diaszpórában ismerték fel verseinek lírai mélységét, megrázó erejét, stílárús kifinomultságát. Metaforáinak eleven képeivel fejezi ki például a késői huszadik század emberének a világ eldurvulása miatti kétségbeesését és olthatatlan vágyakozását az elvesztett Éden iránt *Perlekedés a kertért* című versében¹⁶:

¹² Uo. 6.

¹³ Faludy Györgynek díszdoktori címet adományozott a University of Toronto, 1998-ban Pulitzer-emlékdíjat kapott és kétszer is jelölték irodalmi Nobel-díjra.

¹⁴ 7. sz. jegyzetben i. m. 38.

¹⁵ MISKA János, *Megyek fáklját gyűjtani*, Püski, 2016, 155.

¹⁶ FÁY Ferenc, *Perlekedés a kertért* = *Nyugati magyar költők antológiája*, szerk. KEMENES GÉFIN László, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1980, 70.

Szomjas vagyok... és fellángol a por.
Éhes vagyok... s fogaim pudvás odújában
hegyeid szívós maradéka szárad.
Tenyerem melegében kivirágzik
a vérszínű bánat, ahogy feléd emelem
napjaim újszülött szomorúságát:
az idegen Várost.

Ábel meghalt.
Meghalt, mert ez a husángok világa;
az erőseké, a kegyetleneké,
a fényteleneké és szívteleneké...
hol az összedrótózott városok felett
acélszárnyú álmok suhannak.

S nincsenek csillagok!

Habár Tűz Tamás, Vitéz György és Kemenes Géfin László mindhárman 1956-os menekültekként kerültek Kanadába, Tűz inkább a Faludy és Fáy képviselte, idősebb generációhoz tartozik. Nemcsak koránál, de kifejezésmódjánál fogva is inkább a fentebb említett két költővel rokonítható, semmint a kísérletező, avantgárd jegyeket mutató versekkel jelentkező fiatalabb pályatársakkal. Ugyanakkor Pomogáts Béla az idegenben élő magyar költő kettős identitásának szociológiai megfigyeléseken alapuló három kategóriája közül¹⁷, melyből az egyikbe fentebb Fáy Ferencet soroltuk, Tűz Tamás ugyanoda tartozik, mint Vitéz György. Ők ketten nemcsak mint versírók, hanem polgári munkájuk során is kapcsolatban álltak a szellem és a lélek dolgaival: Tűz pap, Vitéz pedig klinikai pszichológus és egyetemi tanár volt, ami könnyebbé tette személyi integritásuk fenntartását, csökkentette az idegen környezet hatásaiból fakadó konfliktusok nyomását.

Ebből a szempontból Faludyhoz leginkább Kemenes Géfin hasonlít, aki több kontinenst is beutazott, de pályáját alapvetően Montrealban élte le, ahol angol irodalomból szerzett diplomát, majd angol és összehasonlító irodalomból doktorált, hogy aztán angol és amerikai irodalomtörténetet tanítson az ugyancsak montreali Concordia Egyetemen. Oktatói munkája mellett volt költő, de mint Faludy, műfordítóként és szerkesztőként is kiemelkedő munkát végzett.¹⁸

Tűz Tamásra visszatérve elmondható, hogy ugyan már emigrálása előtt jelentek meg kötetei Magyarországon, a későbbiekben az ő versei is csak a nyugati magyar diaszpóra műhelyeinek támogatásával kerülhettek nyomtatásba az 1980-as évekig. Mivel ő is kizárólag magyarul írt, olvasói is csak a nyugati magyar diaszpórában voltak ebben az időszakban. De már itt is feltűnt költői nagysága, érzékletes kifejezésmódja és formai érzéke tematikailag is változatos versei révén. Ezekben a művekben kortársai költészetéhez hasonlóan megjelenik a

¹⁷ POMOGÁTS Béla, *Hazatérő irodalom: tanulmányok nyugati magyar írókról*, Littera Nova, 2010, 37–38.

¹⁸ Kemenes Géfin László Ezra Pound cantóit és számos kanadai angol költő versét fordította magyarra, mely utóbbiak a *Gótika a vadonban* (Európa, 1983) című kötetben is megjelentek, de nevéhez fűződik az úttörő munkának számító *Nyugati magyar költők antológiájának* (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1980) összeállítása is.

kivándorlás fájdalmas emléke, amit csak fokoz az ezzel óhatatlanul együtt járó elszakadás az európai kultúrától és hagyományoktól, ettől az ismert és védelmező, egyúttal inspiráló közegtől, ahonnan a fenyegető óceán, az ismeretlen és a primitív szimbóluma vezet a vele közvetve azonosítható Új Világba.¹⁹ Tűz Tamás az egyedüli a kanadai magyar költők közül, aki két versével bekerült a 2003-ban az Osiris Kiadónál Ferencz Győző válogatásában megjelent *A magyar költészet antológiája* című kötetbe, öröndetesen jelezve ezzel a folyamatot, ahogy a diaszpóra irodalma hazatalál.

Fiatalabb pályatársak: még mindig magyarul

Vitéz Györgynek és Kemenes Géfin Lászlónak nemcsak a költészete, de az élete és a pályafutása is sokban hasonlít. Mindketten a középiskola elvégzése után, fiatalemberként érkeztek Kanadába, ahol Montrealban telepedtek le, majd egyetemi tanulmányokat folytattak, és itt kezdtek verseket írni. Mindketten műfordítók is voltak, de az *Arkánium* című irodalmi folyóiratot is együtt szerkesztették két másik, egyesült államokbeli magyar költőtársukkal, először András Sándorral és Bakucz Józseffel, majd ez utóbbi halála után Baránszky Lászlóval, és együtt adták ki a lapot 1981–89 között az Egyesült Államokban és Kanadában, azt követően pedig Magyarországon 1996-ig.

Az ő versesköteteik is a nyugati diaszpórában láttak először napvilágot, majd a rendszerváltozást követően, az 1990-es évektől hazai kiadók jóvoltából Magyarországon jelentek meg. Bár mindketten kötődtek a magyar irodalmi hagyományokhoz, az emigráció nyújtotta szabadságból fakadó lehetőségekkel is éltek: a magyar irodalom mellett jól ismerték a korabeli világirodalmat, az új irodalomkritikai irányzatokat, és az óhazától való távolság a „tudatos, illúziótlan vizsgálódás”-ra, a „sérthetetlennek tartott hagyományok kritikus-gúnyos szemlélet”-ére és ironiára is módot adott nekik mindenféle cenzúra és öncenzúra nélkül.²⁰ Mindezt nagyfokú tudatosság jellemezte: elveiket az *Arkánium* indításakor megfogalmazott kiáltványukban és az egyes folyóiratszámok programadó bevezetőiben, vezércikkeiben összegezték.²¹

A magyar mítoszrendszer és a huszadik század második felének formabontó, kísérletező, avantgárd tendenciáinak találkozására kiváló példa Kemenes Géfin László versein kívül *Fehérlófia* című, műfajilag nehezen besorolható munkája is. „Ez a könyv birtokregiszter, biológiai állapot- s képzelet-telekkönyv, lélek-leltár, a szavak újjáértelmező tára versben, prózában, értekezésben, drámában”²², ahol „a magyar (irodalmi) hagyomány csak egy eleme a szövegek sokrétűségének. A műben különböző műfajok, kulturális emlékek, nyelvek, szociolektusok, regiszterek kerülnek egymás mellé, hol változatlanul beemeli, hol átírja őket”.²³

¹⁹ Ld. 7. sz. jegyzetben i. m. 29.

²⁰ SZAKÁCS István Péter, *Szavak préríjén: a kanadai magyar irodalom egy évszázada*, Polis, 2002, 202.

²¹ TOMKISS Tamás, *Arkánium non coronat: az Arkánium című észak-amerikai magyar avantgárd irodalmi folyóirat története és szerepe*, Vár Ucca Műhely, 2003. 3. szám, 61–74.

²² ÁGH István, *A Fehérlófia magyar odüsszeiája*, Digitális Irodalmi Akadémia, PIM.

<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/AGH/agh00424/agh00479/agh00479.html> (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 17.)

²³ DÁNÉL Mónika és VARGA Tünde, *A nyugati magyar irodalom „köztes tere” = A magyar irodalom történetei: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 3. kötet, Gondolat, 2007.

Vitéz Györggyel kapcsolatban Kürtösi Katalin állapítja meg igen lényegre látóan, hogy nála „az avantgárd örökség folytatása, továbbvitele, újraértelmezése más nyelvi környezetben és az emigráns/etnikus lét- és alkotói forma nem zárja ki egymást, sőt mindkét eredőt új színnel gazdagítja”.²⁴ Jó példák erre a *Bartók New Yorkban* vagy az *Amerika (Boston-Montreal távolsági busz)* című versei, de az *Erről újólag kellene...* című költeményéből következő sorok²⁵ is érzékletesen mutatják az emigráns helyzetből fakadó nyelvi sokszínűség adta lehetőségeket bilingvis (vagy épp trilingvis) játékoságuk által:

Si est vita ... fölképel az imago
Jézus a vízen járna,
de belegabalyodik a vízisielők kötelébe ...--Van még öt kenyér,
de a halat a vámnál elkobozták ...

Zsebünkben rejlik a szó mint a tökmag, elnyomorított zsebkendő,
kóc, tört köröm, ceruza, bugyelláris (aurora borealis)
Si est vita ... most étkezőkocsit csatoltak a szerelvényhez;
itt még nem szedték föl a sínt, nosztalgia földjén
a Tűzföldön, mely talpunk alatt ég, parázs, ember(s), harmadfokú ...

Szintén Kürtösi hívja fel a figyelmet egy általános tendenciára is az emigráns írók-költők nyelvhasználatával kapcsolatban: azok, akik anyanyelvükön tanultak a középiskolában, többnyire ezen a nyelven alkotnak, míg azok, akik idegen nyelven folytatták középiskolai tanulmányaikat, általában ezen a később elsajátított nyelven írják műveiket.²⁶ Kürtösi az előbbire Vitéz Györgyöt hozza példának, míg a másodikra a szintén Montrealban élő, de ott verseit angolul író Endre Farkast, akinek első regénye a tavalyi évben az 1956-os forradalom 60. évfordulójára megjelent, életrajzi ihletésű, *Never, Again (Soha, újból)*, melynek magyar fordítása éppen most készül. A regény részleteit a *Tiszatáj* 2016. novemberi száma közölte.

Kürtösi Katalin fenti megállapítása érvényes Simándi Ágnesre is, aki a kanadai magyar költők fiatalabb generációját képviseli. Az 1980-as évek közepén politikai és egzisztenciális okokból Torontóba települt költőnő Kanadában is magyarul folytatta verseinek írását, melyek kötetben először nyugaton, majd a kétezres évektől itthon jelentek meg. Magyar anyanyelvének és az irodalom erkölcsi tartalmának a fontosságáról így nyilatkozott: „Hálás vagyok a sorsomnak, hogy magyarnak születtem és az idegen nyelvi környezetben is anyanyelvemen írhatok, vagyis a legszentebb nyelvet, a magyart használhatom. Témáim többnyire a lét fontos és alapvető kérdései körül forognak, én spirituális költészetnek hívom. A költészet legnagyobb erényének az igaz szót és a pontosságot tartom, amit bárhol, – ha nincs más, akkor legalább magamnak – kimondhatok, leírhatok tisztességgel. Minden egyéb csak formai eleme úgy az életnek, mint a versnek, a szóhasználatától kezdve a központosásig.”²⁷

²⁴ KÜRTÖSI Katalin, „Világok találkoznak”: a 'másik' irodalmi ábrázolása Kanadában, JATEPress, 2010, 185.

²⁵ VITÉZ György, *Erről újólag kellene ... = VÉGjáték: válogatott és új versek*, Kortárs, 2004, 53.

²⁶ KÜRTÖSI Katalin, *Revisiting 1956 – Canada the „Blessed Harbour” = Imaginative Spaces: Canada in the European Mind, Europe in the Canadian Mind / Espaces de l'Imaginaire: le Canada vu par l'Europe, l'Europe vue par le Canada*, szerk. MOLNÁR Judit, Masaryk University, 2009, 155.

²⁷ Ld. *litera*, www.litera.hu/szemely/Simandi-Agnes (Utoljára megnézve: 2017. 08. 19.)

Elismertségét elsősorban kanadai díjak jelzik, illetve hogy az 1968-ban, Miska János kezdeményezésére létrejött Kanadai Magyar Írók Körének, később Szövetségének 2015-ben bekövetkezett haláláig két évig elnöke volt. Hazai fogadtatása azonban mindmáig igen hiányos, ami alátámasztja Hites Sándor szomorú meglátásait: „Méltánytalan, ha nem ismerjük el a Nyugaton élő magyar írók teljesítményét, de nehezen lehet jóvátenni a hatástörténet hiányát: »Senki sem pótolhatja, amit ősei és országa a megelőző nemzedékek során elmulasztottak« (Szegedy-Maszák Mihály). Ha »potenciális hatástörténettel« jellemezzük őket, azzal magának a hatástörténeti logikának a korlátait is jelezzük. Nem pusztán azért, mert kérdés, hogy mennyiben van értelme hatástörténetről beszélni az 1947 és 1990 közötti időszak művileg irányított keretei között. Az viszont, hogy a direkt politikai befolyásolás elmúltával sem vált a száműzetésben született magyar irodalom jelenléte magától értetődővé az anyaországban, általában a kánonalakítás átfogóbb technológiáira is rávilágít, amelyeknek a cenzúra csupán egyetlen altípusa”.²⁸

Két kultúra között vagy két kultúrában?

A már említett, szintén 1956-os menekültként Kanadába érkezett Zend Róbert ugyancsak magyar nyelven kezdett el verseket írni, érthető módon, mivel ez még emigrálása előtt, Magyarországon történt, és ezt folytatta Torontóban, de a hontalanság és az elszigeteltség érzését csak fokozta, hogy anyanyelvén sem Kanadában, sem Magyarországon nem publikálhatt. Kanadában ekkor, az 1960-as évek elején még nem voltak irodalmi folyóiratai vagy műhelyei a magyar diaszpórának, Magyarországon pedig kanadai költőnek minősítették Zendet, és mint ilyennek, abszurdnak tekintették a kérését, hogy verseit magyar nyelven magyarországi kiadó adja ki.²⁹ Mindez különös súllyal jelzi az emigráns költő kulturális hovatartozásának problémáját, ami Zend esetében eleinte kettős sehova-nem-tartozásban nyilvánult meg: az óhaza és az újvilág közti senki földjén találta magát. Ez jelenik meg *Ág* című versében is:

Már nem tudom, hol vagyok otthon,
mindenütt honvágy gyötör:
itthon az után, ami voltam otthon,
otthon az után, ami vagyok itthon,
de otthon az után is, ami voltam otthon
és itthon az után is, hogy ez legyen az otthonom.

Idegenben honvágyam van a honvágyam után --
ha otthonosan érzem magam, az idegenség után --
és minél jobban értem az egészet,
annál jobban nem értek semmit az egészből.³⁰

²⁸ HITES Sándor, *Az 1956-os emigráció prózairodalmáról = A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 3. kötet, Gondolat, 2007.

²⁹ MARTIN, Camille. *Robert Zend – Part 4. Canada: Freedom, Everybody's Homeland*, = *rogueembryo*, 2014. febr. 6., rogueembryo.com/2014/02/06/robert-zend-part-4-canada-freedom-everybodys-homeland-2/ (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 19.)

³⁰ ZEND, Róbert. „Ág.” *Bibliai időkben éltünk: válogatott írások*, Seleris Project Bt, 2017, 182.

Az emigráns költő kanadai beilleszkedésének nehézségei azonban nem csak a nyelvhasználatból fakadtak. Az 1967-ben százéves fennállását ünneplő Kanadának nem volt egységes nemzettudata, kulturális identitását a centenárium jegyében különösen nagy lendülettel kereste.³¹ Az, aki tehát bevándorlóként integrálódni szeretett volna új otthona kultúrájába, nem talált egy világosan definiált sémát, amihez alkalmazkodhatott volna. Ez még nem a sokszínűségében egységes, multikulturalitását hangsúlyozó Kanada volt. Az emigráns író azonban mindig kisebbségi helyzetben van: egyrészt az emigráció miatt távol találja magát szülőföldje irodalmától, másrészt ott is marginalizált helyzetben van, ahol él és alkot, az idegen ország többségi társadalmában.³² Kettős kötődésű ugyan, de mindkét térben csak részben van jelen.

Zendtől azonban nem volt idegen a nyelvek tanulása, hiszen a középiskolában olaszul, németül és latinul tanult, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán a magyar mellett olasz és orosz irodalmat is hallgatott, de tanult finnül is, majd olasz irodalomból szerzett végül Torontóban egyetemi diplomát. Miután ráébredt, hogy publikálni csak Kanadában fog tudni, olyan szinten sajátította el az angolt, hogy ezen a nyelven is tudott verseket írni. Mindazonáltal az alkotói folyamat később sem volt feszültségmentes, hiszen ezt írja:

Nem tudok írni magyarul,
mert angolul gondolkodom

Nem tudok írni angolul,
mert magyarul gondolkodom

Nem tudok írni,
mert gondolkodom³³

Zend Róbert költeményeiben azonban nem ritka, hogy több, létező vagy éppen kitalált nyelv keveredik játékosan, gondoljunk csak a *Kétnyelvű Magritte* vagy a *Vargyalgás* című verseire. Ezek jól adják vissza az angol nyelvi közegben, számos etnikai csoport környezetében élő magyar költő élettérzését, aki önazonosságának meghatározásával viaskodva hol egybeolvadt („fused”), hol meghasonlott („split”) személyiségről beszél.³⁴

Az író, újságíró, magyarságkutató, irodalomszervező Miska János számára a kettős identitás tudatos küldetésvállalást jelentett, ahogy azt egyik kötetének a címe is mutatja: *Két haza szolgálatában*. Párszavas angoltudással érkezett '56-os menekültként egyetemi tanulmányai közepette Kanadába. Bár szépirodalmat csak magyarul ír, egyéb munkáit – irodalomkritikai tanulmányait, újságcikkeit, önéletrajzi írásait – mindkét nyelven publikálja. Míg Kanadában élt, művei ott jelentek meg, hazatelepülése óta pedig Magyarországon. Nevéhez fűződik a kanadai magyar diaszpóra irodalmi antológiáinak többszöri szerkesztése is, melyekből tizenegyet az a Kanadai Magyar Írók Szövetsége adott ki, amelynek alapító és örökös tiszteletbeli elnöke. Ezek az antológiák azoknak a szerzőknek is lehetőséget adtak a publikálásra, akik saját kötetrel nem tudtak megjelenni. E kiadványoknak abban is fontos szerepük volt, hogy ösz-

³¹ SZAMOSI Gertrúd, *Kettős kötésben: gondolatok a kanadai magyar diaszpóra irodalmáról*, Opus, 2013., 5. évf., 5. szám, 15.

³² TÖTÖSY DE ZEPETNEK, Steven, *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Rodopi, 1998, 149.

³³ ZEND, Róbert. „[Nem tudok írni ...].” *Bibliai időkben éltünk: válogatott írások*, Seleris Project Bt, 2017, 130.

³⁴ Ld. 29. sz. jegyzetben i. m.

szefogják a hatalmas Kanada, a világ második legnagyobb országa számos szegletében élő magyar írókat, költőket, és rendszerezve, kontextusba helyezve mutassák be műveiket.

Ezek a gyűjteményes kötetek az *Üzen az ág* című antológia kivételével mind Kanadában jelentek meg, és ötöt közülük Miska János szerkesztett. Többségük magyar nyelvű, de van egy kétnyelvű is köztük, míg az 1974-es *The Sound of Time* és az utolsó, a 2002-es *Blessed Harbours* eredetileg is angolul íródott, vagy angolra fordított szövegeket tartalmaz.³⁵ Ennek az antológiának a megjelenése óta hasonló munka nem látott napvilágot sem Kanadában, sem Magyarországon. Az egyes alkotók, ha magyarul kívánnak publikálni, akkor azt magyar folyóiratokban, magyar kiadóknál teszik. Ez részben szükségszerű is, mert a nyugati magyar diaszpóra olyan fontos irodalmi folyóiratai, mint az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság, a Szivárvány vagy a Katolikus Szemle a rendszerváltozást követően megszűntek, a Magyar Műhely pedig hazaköltözött.

Ezért is írhatta azt 2010-ben Pomogáts Béla, hogy a pártállami rendszer bukása után „nincs értelme »emigráns irodalomról« beszélni, legfeljebb múlt időben. ... A nyugati magyar irodalom azóta, mint irodalom-szociológiai vagy irodalom-földrajzi korpusz, megszűnt, a mögöttünk lévő másfél évtizedből legalábbis én nem ismerek olyan jelentékeny szépirodalmi művet, amely magyar nyelven a nyugati világban született volna, és nem Magyarországon, hanem ott került volna az olvasók elé”.³⁶ Sárközi Máttyás is hasonló gondolatoknak adott hangot egy 2017-es írásában: „1989. október 23-án – a forradalom harmincharmadik évfordulóján – a Parlament erkélyéről kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Az emigráns magyar értelmiség, lapjaival, köreivel, lobbizásaival, a nyugati kultúra és demokrácia szellemének életben tartásával, egy jobb jövőre való tartalékolásával, megharcolta a maga harcát. Folyóiratai megszűnhettek. Immár nincsenek magyar emigránsok, csak régen kint élő ingázók (mint a Svédországban élt költő, Thinsz Géza nevezte: »szófuvarosok«), avagy jobb életkörülményeket kereső új nyugati bevándorlók. S megszűntek a Nyugatról sugárzott magyar nyelvű rádióadások is, hiszen a híráramlásnak nincs korlátja. A kultúra ápolásának, a jövőt jótékonyan meghatározó eszmék sikerre vitelének a színhelye, új lehetőségeivel, maga az ország lett.”³⁷ Ezért is nagy a hazai irodalomkritikusok felelőssége, hogy feldolgozzák és az olvasókkal megismertessék ezt a ma már szabadon elérhető, gazdag szépirodalmi termést.

Az asszimiláció fokozatai

És ezzel elérkeztünk a kanadai magyar szerzők nyelvhasználat tekintetében harmadik csoportjához, azokhoz, akik kizárólag angolul írnak és ebből fakadóan műveik angol nyelvterületen, elsősorban Kanadában jelennek meg. A kanadai kultúrpolitikának köszönhetően ezeket az alkotásokat a kanadai irodalom szerves részének tekintik több más kisebbségi, etnikus irodalmi művel együtt. Ezért is került be az olyan kiemelkedő kanadai magyar szerzők mint a már említett Faludy György és Zend Róbert mellett Tamas Dobozy (1969-), John Hirsch (1930-1989), George Jonas (1935-2016), John Marlyn (1912-2005), Bela Szabados (1942-), George H. Szanto (1940-), Eva Tihanyi (1956-) és Stephen Vizinczey (1933-) önálló szócikkkel az *Encyclopedia of Literature in Canada* [A kanadai irodalom enciklopédiája] című kötetbe. És nemcsak Faludy nevét viseli közterület Torontóban, hanem 2016 májusa óta van már Robert

³⁵ 6. sz. jegyzetben i. m. 159–163.

³⁶ 17. sz. jegyzetben i. m. 99–100.

³⁷ SÁRKÖZI, Máttyás. „Ezer író Nyugatra tart” –1956, Magyar Szemle, XXVI. évf., 5–6. szám, 2017. 06. 24.

Zend köz is az észak-amerikai nagyváros azon negyedében, ahol a költő élt, hogy emlékének így is tisztelegjen a város lakossága.

Ahhoz azonban, hogy a hazai olvasók is megismerjék ezeknek a magyar kötődésű kanadai szerzőknek angol nyelven írt alkotásait, hogy a műveknek esélye legyen rá, hogy bekerüljenek a hazai irodalmi köztudatba, és ne egy „fantomjelenségről”³⁸ kelljen e cikk írójának beszélnie, elengedhetetlen lenne e szövegek magyar fordításban történő közzétevése. A fent említett szerzők közül csupán George Jonas és Stephen Vizinczey egy-egy regénye³⁹ olvasható magyarul⁴⁰, illetve a legfiatalabb generációhoz tartozó, már Kanadában született Tamas Dobozy két elbeszélése jelent meg magyar fordításban folyóiratokban.⁴¹ Nem véletlen, hogy Dobozy írásai 2013-ban kerültek a magyar olvasók elé: mindkettő abból a *Siege 13* [Ostrom 13] című kötetből származik, mely 2012-ben megkapta a nagy presztízsű kanadai irodalmi díjat, a Rogers Writers' Trust Fiction Prize-t amellet, hogy bekerült azon öt könyv közé, melyet Kanada egy másik rangos, ha nem a legrangosabb, irodalmi díjára, a Governor General's Awardra jelöltek angol nyelvű szépirodalom, azon belül próza kategóriában ugyanabban az évben.

Bár Dobozynek nem ez az első kötete, mégis ezzel vált igazán ismertté: számos kanadai és amerikai lapban jelent meg kritika az elbeszéléskötetéről és több interjú is készítették vele. Itthon az egyetemi angol tanszékek Kanada-kutatói, Kenyeres János, Kürtösi Katalin, Szamosi Gertrúd valamint e cikk írója ismertették munkáját magyar, illetve angol nyelven, de a kanadai magyar diaszpóra elsiklott díjnyertes könyve felett. A könyvismertetések és tanulmányok kitérnek ugyan a magyar történelmi háttérre, Budapest ostromára a II. világháború végén, az időről időre felbukkanó magyar szavakra, a magyar szereplőkre, akiket hol Budapesten, hol az észak-amerikai kontinensen látunk immár az emigrációban, mind megállapítják, hogy ezek a történetek bár önéletrajzi ihletésűek, a valóság és a fantázia sajátos elegyét alkotva tárgyálnak olyan kérdéseket, mint az emberi természet megismerhetőségének korlátai, az emlékezet bizonytalanságát és szövevényes volta vagy a trauma generációkon átívelő hatása a személyiségre.

Dobozy jó példa tehát arra a fajta hibridítésre, ami a mai transzkulturális közösségek alkotóit jellemzi, és ami munkáit a kanadai irodalomban teljesen befogadhatóvá teszi. A kanadai magyar közösség mai folyóirataiban azonban sem az angol, sem a magyar nyelvű kanadai magyar szerzők tollából származó irodalmi alkotások, illetve azok kritikai fogadtatása nem nagyon kap helyet, mivel ezek a lapok többnyire inkább társadalmi kérdésekre koncentrálnak. Hasonló tematikus irányultság jellemzi a kanadai magyarság fő tudományos intézményét, a Kanadai Magyarságtudományi Társaságot, melynek éves konferenciáin fel-felbukkannak ugyan irodalmi témájú előadások, de ezek a legkritikább esetben választják tárgyuknak a diaszpóra irodalmi alkotásait. A hazai irodalmi életben is köztes helyet foglalnak el az angolul publikáló kanadai magyarok, pedig a bevándorlási és asszimilációs tendenciákat figyelembe véve az ottani magyarságnak ez a csoportja az, amelyiktől a jövőben is fontos alkotások születését várhatjuk.

³⁸ Ld. 17. sz. jegyzetben i. m. 7.

³⁹ JONAS, George, *Megtörtés*, Ford. SZÁNTÓ Péter, Budapest, 1990. Ez a regény szolgált Steven Spielberg 2005-ös München című filmje alapjául. VIZINCZEY, Stephen, *Érett asszonyok dicsérete*, Ford. HALÁSZ Zoltán, Magyar Világ, 1990.

⁴⁰ SZAMOSI, Gertrúd, *Translating Canada into Hungarian = Canada in Eight Tongues / Le Canada en huit langues*, szerk. KÜRTÖSI Katalin és DON SPARLING, Masaryk University, 2012., 76.

⁴¹ *Árvák és idegenek kora*, Ford. KÜRTÖSI Katalin, Tiszatáj, 2013/7, 58–68. A *Budapesti Állatkert állatai 1945–49*. Ford. ZSIZSMANN Éva, Opus, 2013/5, 26–34.

A montreali avantgárdtól '56-ig

INTERJÚ ENDRE FARKASSAL

Preambulum

– Kezdjük egy játékkal: szeretnék megkérni, hogy társíts szöveget a fényképekhez. Nevezzük ezt ekhpraszisznak vagy képelbeszélésnek, kevert médiumnak vagy kép és szó közös alakzatának, amely úgy tudom, mindig is foglalkoztatott.

Corona

Artie Gold, Vehicule költő/barátomé volt,
 Akivel együtt vándoroltunk.
 A tudta nélkül hoztam el:
 Emlék tőle
 Memento mori
 Gyönyörű darab
 Emlékeztető, hogy a szavak betűkből vannak,
 A betűk pedig hangok lenyomatai.

Verseket rajzolt vele
 A negatív tér éppoly
 fontos volt, mint a pozitív

ó, hogy harcolt a sorközökért
Ó

hogy vitatkozott a sorokba tördelésen ,
az egyenlő távolságért , vesszőért
-gondolatjelért és a pont
hiányáért

Olivetti Lettera 35-ösöm volt,
azzal rögzítettem
a körülöttem levő világot
mint verseire büszke apa

Az írógép nyomdásszá avatja a költőt
aki tudja/látja
művének végső formáját,
az oldalt, megszabva
író és olvasó hangulatát.

Hiányzik is meg nem is a kattogás,
a beragadt billentyűk, festék az ujjbegyen,
vörös és fekete vércsepp az üres, fehér vásznon
az ÍRÓ GÉP
kétkezi munkája.

Puttin' on the Ritz

Elképelem magam. Imádom a maszkokat és öltözékeket, amik vagyunk. Divattervező vagyok, aki sztárokat öltöztet. Költő vagyok, aki alsónadrágban izzadva *szóvirágokat* gyárt a *szóvirágpremierre*. *Szószatyrok*at varrogató szószátyár.

*

2011 áprilisában ismertem meg Endre Farkast, amikor Carolyn Marie Souaiddal együtt felolvasókörúton voltak Magyarországon: Budapesten, Szegeden, Debrecenben és Siófokon. Montrealban élő, angolul író költő, 1956-ban hagyta el Magyarországot szüleiével, akik Holokauszt túlélők voltak. *Never, Again* című önéletrajzi ihletésű regényéből a Tiszatáj 2017. márciusi számában jelentek meg részletek, Kürtösi Katalin fordításában.

A budapesti Országos Idegennyelvű Könyvtárban tartott felolvasás leginkább performanszhoz hasonlított: a *Blood is Blood* című videoversből adatok élő részleteket, amely egy évvel később a berlini *Zebra Poetry Film Festival* nyertese lett. Párbeszéd, a konfliktusok eljátszása, a kimondhatatlan megfogalmazása jellemzi ezt a verset. A lélegzés, ritmikus hangképzés, a mozdulatok és gesztusok hatására a nyomtatott szöveg a szavak koreográfiájává alakul.

– *A performanszköltészet vagy hangköltészet mindig fontos volt számodra. Hogy látod az írott és előadott vers közti átmenetet?*

– Ne felejtjük el, hogy a költészet eredetileg szóbeli művészet volt, bizonyos értelemben először előadott és csak azután írott forma. Az írás megjelenése előtti korban az emberek összegyűltek, hogy hallgassák a költő-mesemondót. Később zenével és talán mozgással, tánccal is kísérték.

A hatvanas évek vége és a hetvenes évek eleje nagy változások ideje volt. A költészet kiszabadult az egyetemi keretek, az írott forma börtönéből, ahol ízeire szedték. A fiatalok valami mást akartak, élő, közvetlen kapcsolatot a verssel. Bob Dylan, Simon and Garfunkel, Leonard Cohen és más folkénekesek a verset zenével ötvözték. A dalszövegek minden szava fontos, titokzatos és csodás volt.

Amit a hetvenes években csináltam, az a költészet visszaterelése a szóbeli, előadott formához. Úgy emlékszem, nagy hatással voltak rám a felolvasások. Pedig a legtöbb unalmas volt: a költők általában rossz előadók voltak, mormogták-motyogták a verset, ami nyilvánvalóan egyéni olvasásra születt. Hallottam viszont Allen Ginsberg és Ann Waldman amerikai beat költőket, akik énekelték, sírták, üvöltötték a verseiket. Hallottam olyanokról is, akik jazz zenészekkel álltak össze: az ő verseik élők, előadászerűek voltak. Bill Bissett kanadai költő és a Four Horsemen, a hangköltők és dadaisták énekelték, előadták a verseiket.

A Véhicule galéria is ösztönzőleg hatott. Ez az alternatív kiállítótér fiatal művészek találkozóhelye volt, ahol a performansz, az installáció és a kortárs tánc része volt a kiállításoknak. Vonzott a tánc, főleg a kontakt improvizáció.

A legelső, írott szövegtől az előadotthoz közelítő munkáim konkrét versek voltak. Konkrét verseken dolgozva az oldalt festővászonnak láttam, ahol a betűk és szavak a pozitív tér. De azt akartam, hogy a betűk és szavak szóljanak is, úgyhogy elkezdtem hangokkal is kísérletezni. Elnyújtott hangokat, szavakat írtam a versekbe („soooooo loooong/soooooo ooohh/loooong”), hanghatásokkal játszottam, például az „er/ah” című versemben, ami véletlenszerű szövegkivágásokból állt.

Többhangú szövegekkel is próbálkoztam (2-7 hangra). 1979-ben egy zeneszerzővel dolgoztam együtt, aki mikrofonokat és EKG tapaszokat tett a testemre, ezeket pedig egy számítógéphez kötötte, hogy rögzítse a légzésemet, szívverésemet, az agyhullámokat és az izommozgást. Szöveget írtam hozzá, ez lett a *Close Up* című testszimfónia. Derékig levetkőzve, dróttal körbefonva úgy néztem ki, mint egy modern Frankenstein, ez az átmeneti műfaj mégis természetesnek tűnt, bár a performansz és az eredménye meglehetősen furcsa volt. Számomra ez nem is átmenet volt, hanem a vers, költő és költészet mibenlétéről vallott elképzelésem megjelenítése.

– Áthidalható a költészet és közönség közötti szakadék?

– A szakadék régi keletű. Akkor lett igazán nagy, amikor a költészet az egyetemek hatáskörébe került. Az írott költészet (a művelt fehér férfiszervezők művei, elsősorban) összetett, bonyolult lett, a (fehér férfiak által uralt) egyetemi közegre volt szükség ahhoz, hogy értelmezhetővé váljék.

Ma írástudás utáni időkben élünk, a közönség előadás-orientált. A rap és slam költőknek sikerült a szakadékot áthidalni – nagy közönségük van, mert előadják a verseiket, és ezek közérthetőek, ritmikusak. A rap költők sztárok, majdnem olyan híresek, mint a rockzenészek.

A RAP (Rhythm and Poetry, Ritmus és Költészet) az amerikai fekete kultúrából származik, visszatér a költészet szóbeli eredetéhez. Az első rap költők afroamerikai rabok voltak, akik a társadalmi és gazdasági igazságtalanságokról szóló tapasztalataikat szóltatták meg. Sajnos a rap zene a nőgyűlölet, erőszak és sóvárgás műfajává alacsonyodott. A rap költészet szerencsére nem.

– A. M. Klein, egyik kedvenc költő írja Montrealról: Grand port of navigations, multiple / The lexicons uncargo'd at your quays, / Sonnant though strange to me;¹ *Hogyan emlékszel gyermekkorod Montrealjára? Milyen volt a különböző társadalmi és etnikai csoportok közötti kapcsolatot? A St Laurent Boulevard ('the Main') az angol és francia városrész határát jelzi. Voltak más határvonalak is? Mennyire voltak átjárhatóak?*

– 1956 decemberében érkezünk Montrealba. Nagyon hideg és havas volt a város. Nem láttam még ennyi havat, nem is akartam kimenni a házból.

A Park Avenue-n laktunk, Fairmount és St. Viateur között, a *Saint Laurent* sugárúttól öt háztömbnyire nyugatra, ahol Mordecai Richler is lakott. Elegáns utca volt valamikor, de később, amikor oda költöztünk, főként bevándorlók lakták.

Kulcsos gyerek voltam, mint a legtöbb gyermek, a szüleim dolgoztak napközben. Egyedül jártam az utcákat, játszottam, kerestem a szemetesládákban. Egyszer találtam egy cowboy pisztolyt, és attól kezdve cowboy lehettem, ha cowboy és indiánt játszottunk. Egy angol nyelvű könyvet is találtam, ez volt az első, amit olvastam: Voltaire *Candide*-ja. Persze nem sokat értettem belőle, de szerettem a gyermek kalandjait. A Fairmount elemi iskolába jártam, más első- és másodgenerációs bevándorló gyerekekkel együtt. A zsidó iskolába is mentem iskola után – gyakran kidobtak, mert elfelejtettem a yarmulket viselni. Jobban szerettem focizni, biztos szándékosan felejtettem otthon. A Fletcher's Fieldre jártunk focizni, a Mount Royallal szemben, különböző nemzetiségű gyerekekkel.

Főleg más bevándorló gyerekekkel érintkeztem, angol gyerekekkel is, de franciákkal csak később, a gimnáziumban. Az akkori oktatási rendszerben a legtöbb bevándorló protestáns angol iskolába járt. A Baron Byng gimnázium, ahova A. M. Klein, Irving Layton és Mordechai Richler is járt, 99%-ban zsidó és bevándorló gyerekekből állt. Itt találkoztam először a francia nyelvvel. Franciaországi tanárunk volt, aki azt mondta, ha nem beszélünk tökéletesen, inkább ne is beszéljünk. Így a legtöbben befogtuk a szánkat és fülünket. Nyolcadikban megbuktam, mert egy százalékon múlt, hogy nem mentem át franciából. Kilencedikes koromban a fél iskolát franciák kapták meg: oda jártak a legszebb, legkülönlegesebb lányok. Akkor kezdtem el komolyabban tanulni a franciát.

¹ Hatalmas kikötő, számtalan / nyelv kavarog partjaidnál, / szépen csengő, bár idegen nekem. (Zs. É. fordítása)

A legtöbb tanár fehér angolszász protestáns volt, de a kulturális vagy vallási különbség nem jelentett problémát. Emlékszem a karácsonyi koncertekre. Képzeljünk el ma egy nagyrészt zsidókból álló kórust karácsonyi dalokat énekelni. Senkinek sem volt kifogása ellene. Büszkék voltunk, hogy szinte mindig megnyertük a város karácsonyi kórusversenyét.

A nyelvi különbség volt a meghatározó, politikai színezet nélkül. A nyelvismeret döntötte el, hogy valaki kanadainak számított vagy nem. A háború után és 1956-ban érkező magyar zsidók közt volt még egyfajta válaszvonal. Az ötvenhatos bevándorlók voltak a „zöldek”, az újonnan érkezettek, akik még nem tudták, hogy működnek itt a dolgok. Túl fiatal voltam még ahhoz, hogy ezt érzékeljem, de a szüleim emlegették.

Volt kínai mosodás, lengyel tejesember, orosz gyártulajdonos, kóser hentes és pék a környékünkön – igazi kelet-európai keveredés. A jiddis volt a közös nyelv, még a kínai mosodás is tudott egy kicsit.

A többi válaszvonal gazdasági és vallási jellegű volt. Az angolok és a franciák is bizalmatlanok voltak a bevándorlókkal szemben, bár különböző okok miatt. Az angolok gyanakvóak voltak, mert attól tartottak, hogy a bevándorlók az ő kerületeikbe költöznek, társadalmi körükbe férkőznek. Ezért volt az, hogy a McGill kvótákat szabott bizonyos karokon (orvosi, jogi), a klubokba nem járhattak zsidók. A franciák vallási okok miatt voltak gyanakvóak, bizalmatlanságukat a katolikus egyház táplálta. A zsidók ölték meg Krisztust, mondták. A bevándorlók (főleg a zsidók, akiket ismertem), az angoloktól és franciáktól is tartottak. Richler, Layton és Klein foglalkoznak ezzel a műveikben. Hármuk közül Klein az, aki a zsidók és franciák közti kapcsolatot hangsúlyozza, nem annyira a különbséget.

– 1970 októbere jelzi az angol fennhatóság elleni tiltakozás csúcspontját Montrealban, amikor a franciák függetlenségi törekvései felerősödtek. A hetvenes években Québecből Ontarióba, főleg Torontóba tevődött át az angol nyelvű költészet központja. A Vehicule Poets csoport tagjaként hogy láttad a québeci angol nyelvű költészet akkori helyzetét? Hogyan kapcsolódott a kanadai modernizmus második hullámához, Louis Dudek, Irving Layton és Leonard Cohen költészetéhez?

– Több oka volt annak, hogy Torontóba tevődött át az angol nyelvű költészet központja. Az egyik a québeci nacionalizmus megerősödésére adott válaszreakció volt. Northrop Frye gondolatainak felbukkanása Margaret Atwood és főleg Dennis Lee költészetében az angol nacionalizmus megerősödését jelezte az ontariói irodalmi körökben. Az is közrejátszott, hogy a legtöbb angol kiadó és sajtóorgánium Torontóban volt.

Furcsa módon az angol nyelvű költészet is fellendült abban az időszakban Montrealban. Dudek, Layton és Cohen után hosszú csend következett: a Vehicule Poets csoportja keltette újra életre a verset. Fontos megjegyezni, hogy a montreali angol költészet nem volt politikai színezetű. Azt hiszem, Tom Konyves és én (a két bevándorló) írtunk csak politikáról. Tom készített egy videót (*SeeSaw – Libikóka*), aminek a kezdősora ez volt: „I saw my country in half...”, a hét hangra komponált versem (*Face Off/Mise au Jeu – Tét*) pedig a „Now How can Québec separate” mondat dekonstrukciója volt, többek között.

<pre> n w h w c n q b c s p r t o a u e e e a a e o ca queb separ n w h w uebec se ate n w ho can sepa ate now how can can da </pre>	<p>COMMENT</p> <pre> now how can quebec s eparate now how can quebec s e parate now how can quebec s e parate now how can quebec s e parate now how can quebec s e p a rate now how can quebec s e p a r ate now how can quebec s e p a r a te now how can quebec s e p a r a t e </pre>	
<pre> now now now now now </pre>	<pre> now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate how how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate </pre>	<pre> now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate now how can quebec separate </pre>
<pre> now how can quebec separate ow how can quebec separat w how can quebec separa how can quebec separ ow can quebec sepa w can quebec sep can quebec se an quebec s n quebec quebe ueb e </pre>		

Mi heten nem voltunk egységesek, csak egyszerre bukkantunk fel. Nagyon különbözőek voltunk. Egy korosztályhoz tartoztunk és közös volt bennünk, hogy szerettünk verset írni, összedolgozni, kísérletezni, és szerettük a Véhicule galériát.

Más-más hatásokat hoztunk: beat költészet, New York, konkrét költészet, dada és szürrealizmus, Jung. Ez a sokféle hatás ösztönzött minket, hogy különböző stílusban és formában alkossunk, ami felpezsdítette a montreali költészetet. A csoport tagjai közül volt, aki Dudektól tanult, másokra Layton volt nagy hatással, és szinte mindannyian szerettük Cohent. De nem akartuk követni őket. Dudekkel volt a legszorosabb kapcsolatunk. Bátorított, kötekedt, kritizált – látta, hogy az ő generációjának szellemiségét visszük tovább.

Felolvasásokat szerveztünk, folyóiratokat és kiadókat alapítottunk, kísérleteztünk a versformával, beléptünk a multi- és interdiszciplináris világba. A modernizmus második generációja nagyrészt az írott költészet híve volt, a Vehicule költők viszont írott, előadott és videoversekkel foglalkoztak. Voltak montreali költők, akik nem kedvelték, amit csináltunk, de ez jó volt, mert arra ösztönözte őket, hogy létrehozzák a saját kiadóikat (Delta, Guernica), más költőket is maguk köré csoportosítva.

Kevés kapcsolatunk volt a francia költőkkel, mert azt gondolták, rosszat tesz nekik az angolokkal való kapcsolat, és különben is rengeteg tennivalójuk akadt a saját térfelükön. Később, amikor a feszültség alábbhagyott, volt kapcsolatunk velük, de legtöbbször mi kezdeményeztünk (főleg Ken Norris és én.)

– *A Véhicule Press egyik alapítója voltál, létrehoztad a The Muses' Company kiadót, amely induló költők műveit adta ki, a Circus of Words kurátora is voltál. Mi ösztönözt? Mit gondolsz ezekről a vállalkozásokról, hogy kapcsolódnak az alkotói együttműködések nagyobb kontextusába?*

– Nem voltam alapítója a Véhicule kiadónak, hanem az első szerkesztője, Ken Norris és Artie Gold mellett. Artie Golddal együtt felolvasássorozatot szerveztünk a galériában, Simon Dardick, a galéria egyik alapítója pedig egy régi nyomdát működtetett az egyik helyiségben, ahol plakátokat és szórólapokat nyomtatott. Szeretett volna egy irodalmi kiadót alapítani, és megkérdezte, lennék-e a szerkesztője? Fogalmam sem volt, mit jelent szerkesztőnek lenni, úgyhogy beleegyeztem, azzal a feltétellel, hogy Artie és Ken is besegít. Beleegyezett. Így kezdődött. Akkoriban nem volt működő kiadó Montrealban. Elhatároztuk, hogy helyi költőket fogunk kiadni, bár az első George Bowering volt, a *Tish* nevű lap alapítója a nyugati partról. Bowering vendégprofesszor volt a montreali Concordia Egyetemen, szerette Gold költészetét és azt reméltük, hogy az ő segítségével támogatást kapunk a Canada Council programtól.

Az első kötetek fiatal költők versei voltak, köztük mi magunk is, akik tartalom és forma lehetőségeivel kísérleteztek. Ken Norris *Vegetables* c. kötete zöldségekről szólt, zöldség illusztrációk is voltak benne, a fedőlapon pedig egy zöldségmagos tasak. A *Honey* című kötet érzéki-erotikus verseinek bevezetője így szólt: „Advice to Poets / don't leave the bed too soon – / you can't come with words” („Jó tanács költőknek / ne hagyjátok el túl hamar az ágyat / a szavak nem fognak kielégíteni”). A *Murders in the Welcome Café* (Gyilkosság a Welcome kávéházban) című 13 versből álló sorozatom a detektívregények nyelvén íródott. Megjelentettünk egy angol nyelvű versantológiát, az elsőt harminc év óta, ami az új írónemzedéket mutatta be Montrealban.

A *The Muses' Company* a Véhicule Press kiadóval való szakításom után született. Továbbra is új, induló montreali költőket szerettem volna megjelentetni, kísérleti írásokat és „más” hangokat: kiadtam Mohamad Togane szomáliai és Elias Letelier chilei költő verseit. Mindketten nagyon jól írtak, friss szemléletet hoztak Montreal irodalmi életébe.

A *The Circus of Words* (*Les Cirques des Mots – Szavak cirkusza*) az interdiszciplináris együttműködéssel kapcsolatos érdeklődésemből fakadt. Carolyn Marie Souaiddal együtt francia, angol és más nyelvű költőket hívtunk meg, akik különböző területen alkotó művészekkel dolgozva 15 perces performanszokat készítettek. Az volt az elképzelésem, hogy versre alapozó performanszokat mutassunk be. Szerettem volna a három pólus (angol, francia és „más”) íróit összehozni és végül a diákjaimnak is megmutatni (egy „Cégep” főiskolán tanfolttam akkoriban), hogy milyen egy verses performansz. A Vehicule költők korai kísérletező, együttműködő szellemiségének folytatása volt ez is.

– *A Signature Editions kiadó adta ki a Blood is Blood című videoverset (2010), a Language Matters című kötetet (2013), amely québeci költőkkel készült interjúk gyűjteménye, és a közel-múltban írt regényedet is (Never, Again, 2016 – Soha, újból). Régóta dolgoztok együtt. Hogy kezdődött ez az együttműködés, mi volt a szikra? Mi a véleményed a szerkesztők és kiadók szerepéről az írói karrier, az irodalmi élet alakításában?*

– A Signature Editions eredetileg a NuAge kiadó volt Montrealban, alapítója Karen Haughian, a jelenlegi tulajdonos. Barátok lettünk – ez akkoriban történt, amikor a The Muses' Company kiadót indítottam. Hasonló indítékaink voltak, azzal a különbséggel, hogy ő nem írt verseket, és volt üzleti érzéke. Értett a technikához, segített eligazodnom az elektronikus kiadás útvesztőjében. Több közös projekten dolgoztunk együtt, az angol nyelvű kiadók szövetségének társelnökei voltunk, jelentéseket írtunk a québeci kormányzatnak, könyvvásárokat szerveztünk és hosszas telefonbeszélgetéseket folytattunk a québeci angol nyelvű irodalom terjesztéséről, az angol nyelvű könyvkiadás nehézségeiről.

Ami a kérdés második felét illeti, a jó szerkesztők teszik jobbá az írókat – közepes írókat jó írókká és jó írókat naggyá. Segítenek az alkotónak, hogy összeszedett, alapos, őszinte legyen magával. A jó szerkesztő a második számú kritikus (ha feltételezzük, hogy maga az alkotó az első).

Az irodalmi kiadók teremtik meg a kapcsolatot az olvasóközönséggel, de nyereséggel nem kecsegtetnek. Túlhajszoltak, alulfizetettek, a háttérben dolgoznak. A kis (irodalmi) kiadók mindig kockázatnak; ők az irodalmi élet alapkövei.

– *Említetted, hogy gyakran keresnek meg kutatók, akik az avantgárd költészettel és a Vehicule költőkkel foglalkoznak. Mit gondolsz az irodalom (a költészet, kreatív írás) és az akadémiai élet, a kutatómunka összefüggéseiről?*

– Ha nem lennének írók, a kutatóknak, irodalommal foglalkozó egyetemi tanároknak nem lenne munkája. Az egyetemi tanárok szerepe hasonlít a bölcsek gyülekezetéhez. Az alkotók a teremtés tüzével játszanak, a kutatók óvatosabban közelítenek a tűzhöz. Megvárják, míg parázslík vagy ki is aludt, vagyis a szerző halott. A tűz maradványait vizsgálják, az alkotó szívének-agyának katlanában formázott műtárgyat. Ők a híd az alkotó és a közönség között. Csendes nyugalomban szemlélik a műalkotást, segítik az olvasót a megértés folyamatában, kontextusba helyezik a művet. A művészek és akadémikusok közti alapvető különbség, hogy ez utóbbiak fizetést kapnak a munkájukért.

– *Egyik korai versesköteted, a Murders in the Welcome Café most videovers/film formájában is látható. Hogy lett a versorozatból videovers, az 1940-es években játszódó film noir?*

– Akkor írtam a kötetet, amikor Raymond Chandler regényeit olvastam. Ő a hardboiled krimi megteremtője, detektívtörténetei az 1940-es években játszódnak. Szerettem a nyelvezetét, a mondat szerkezetét, a nyomozó személyét, aki túl fáradt, hogy bármivel is törődjön, mégis szenvedélyes. A hardboiled krimi nyelve és képvilága adta a versek hangját, hangulatát, színezetét. A nyomozó hangja lett a versek hangja. Vonzódtam a magányos detektívhez, aki a rejtély után kutat. Először színdarab/performansz lett a versekből, aztán video, az alkotó folyamat rejtelmét fürkésző magányos költő metaforája. A szereplők, a párbeszéd és a cselekmény tökéletesen alkalmassá tette előadásra. És különben is szeretem a ballonkabátot, a fedora kalapot és Veronica Lake-et.

Mi a véleményed a kevert médiumról és a korábbi művek átíratásáról?

A kevert médium nem más, mint lehetőség, hogy több műfajban, médiumban fejezzük ki magunkat. Van, aki megelégszik azzal, hogy papíron írjon verset. Én szeretek mindenféle formát használni, ami élővé teszi a verset. És azt gondolom, hogy a művek befejezetlenek, amíg a szerző meg nem hal. Talán még akkor sem befejezettek. Gyakran térek vissza és írok át korábbi műveket.

– *A Surviving Words (Túlélő szavak) című verseskötetedből színdarabot írtál, Surviving Wor(l)ds (Túlélő szóvir/lágok) címmel.*

– A Holokauszt 50. évfordulója alkalmából írtam a kötetet. Így akartam megemlékezni arról, hogy a szüleim megmenekültek abból a borzalomból. A kötet megjelenése után egy montreali színházi rendező megkérdezte, hogy van-e olyan szövegem, amit színre vihetnének. Kihívásnak éreztem, mert nem foglalkoztam még színdarabokkal. Héthangú korált írtam a versekből. Tetszett a rendezőnek, de azt mondta, nem színpadra való. Többszöri átírás után született meg a színdarab, a korál felhasználásával, tánccal és párbeszéddel kiegészítve. Attól kezdve a Költészet Színházának neveztem a színházi szövegeimet (Theatre of Poetry.) Ez lett a regényem kiindulópontja.

– *Nyolcévesen hagyta el Magyarországot, és azt mesélted, hogy nem ismerted Budapestet; szülővárosod, Hajdúnánás és közvetlen környezetén kívül nem jártál máshol az országban. Mikor jöttél vissza először és milyen volt a többi látogatás?*

– 1965 vagy 66-ban jöttem vissza először édesanyámmal, hogy meglátogassuk a családot. Budapesten csak a Nyugati pályaudvarra emlékszem. Amikor '56-ban menekültünk, csodálkozva néztem a vonatok kristálypalotáját. Visszatérésünkkor, '66-ban, rohantunk, hogy elérjük a csatlakozást: a nagy sietségben felrúgtam egy paraszt borosüvegét. „Sorry”, mondtam ijedten, mire a paraszt rámordított: „Felrúgod az üvegemet s még azt mondod, szar?” Hát ezek az emlékeim.

A többi látogatással kapcsolatban vegyes érzelmeim voltak. A kommunista időkben a katonák látható jelenléte volt az, ami elsősre feltűnt és meglepett. Kanadában nem volt sorkötelezettség, szinte soha nem láttam katonát (csak később, az 1970 októberi események idején). Nem adott biztonságérzetet, inkább úgy éreztem, megfigyelnek. Védelem és szolgálat helyett ellenőrzés. Akkor is éreztem ezt, amikor a családdal és barátainkkal találkoztunk. Nagyon örültek nekünk, de volt bennük egy öncenzúrázó ösztön. Az volt az érzésem, hogy úgy érezték, állandóan figyelik őket. Ijesztő volt.

A kommunizmus utáni idők is érdekesekek voltak. Akkoriban hívtak meg először előadást tartani és felolvasni. Szomorúság és bosszúvágy volt bennem. A családom menekült '56-ban, mert nemkívánatosak voltunk, most pedig tiszteltek és szívesen láttak. Új barátságok alakultak, új lehetőségek adódtak, aminek örültem, de ugyanakkor félelmetes volt látni, milyen erőteljesen törtető, kapitalista ország lett Magyarország. Elkekerített. Legutóbb 2016-ban jártam Magyarországon, az 1956-os forradalom 60. évfordulóján. Nem tetszett a retorika, amit hallottam, az volt az érzésem, hogy megint az az idegengyűlölet uralkodik, amit '56-ban tapasztaltunk a szüleimmel. Mintha a xenofóbiát ellenző hangok is lettek volna, bár elszórtan.

– *Milyennek látod a mai Budapestet?*

– Budapest nagyon szép város, világváros, nyüzsgő-mozgó, de túlságosan is olyan, mint minden más turistaváros.

– *Mit jelent számodra az otthon, hogy viszonyulsz a haza fogalmához?*

– Az otthon egy hely, ahol jól érzed magad, fizikailag, érzelmileg, szellemileg, ahol alkotni tudsz. Olyan hely, ahol érted a nyelvet, amit beszélnek. Nem csak azt, amit mondanak, hanem azt is, ahogy mondják és amiért mondják. Egy olyan hely, ahol dühös lehetsz, ahol jogod van panaszkodni, egy olyan hely, amihez szeretnél hozzátenni valamit. Ahol szeretnéd, hogy eltemessenek. Ezzel együtt úgy érzem, az én nemzetem a képzeletem, az otthonom a számkivettség.

– *Első regényed, a Never, Again az 1956-os forradalom idején játszódik. Emlékezetes a gesztusok, a helyzetek leírása. A narrátor kisfiú hangja összefonódik a Holokauszt túlélő szülők nézőpontjával. Hogy született a regény?*

– A szüleim, főleg édesapám, sokat mesélt Magyarországról, a háború előtti és utáni időkről. Saját emlékeimet és tapasztalataimat is felhasználtam. Tulajdonképpen a *Szerbusz* című kötettemmel kezdődött, ami 1974-ben jelent meg, második hazalátogatásom után. A *Surviving Words* című kötetem és persze a *Surviving Wor(l)ds* is foglalkozik azokkal a témákkal, amiről a regényben írok. Többszörös metamorfózis eredménye tehát. Jó lenne, ha egyszer film vagy opera lenne belőle.

– *Mindig érdekes olyanokat hallgatni, akik régóta nem élnek már Magyarországon, és a nyelv különböző állapotát, változatát őrzik beszédükben, mint zárványt vagy palimpszeszt-réteget. Mit jelent számodra az anyanyelv? Mit gondolsz a „nyelv-tudatról”?*

– Íróbarátaim közül többen mondták, hogy magyar-angolul írok, vagyis a mondat szerkezetem és a nyelv ritmusa nem egyértelműen angol. Nyolcévesen mentem el Magyarországról, nem beszélek folyékonyan magyarul. Az angol tanult nyelv számomra, de jobban beszélem, mint az anyanyelvem, bár előfordul, hogy egy magyar szó vagy kifejezés jut eszembe hamarabb, mint az angol megfelelője. Nem tudom, hogyan befolyásolja egyik nyelv a másikat, de abban biztos vagyok, hogy nem függetlenek egymástól. Vannak magyar szavak, amiket sokkal hitelesebbnek érzek egy bizonyos helyzetben, mint az angol változatot: ilyen például a „csikorgás” és a „persze.” Vagy az „anyu” és „apu”. A szüleimet mindig így szólítottam.

SIMONFFY ZSUZSA

Múlt és emlékezet az inuit kultúra tükrében

„Hogy hány idegen kultúrát vagyunk képesek alaposan megismerni? Csak nagyon keveset. Viszont egyik esetben sem feltétele a megismerésnek, hogy ott is szülessünk.”¹

Kanada kulturális sokszínűsége napjainkra már-már teljesen közhelyszámba megy, ám ne feledjük, hogy a többnyelvűségen túlmenően egyfelől a migrációs folyamatok, másrészt az őslakosság masszív jelenlétvétségének számba vétele során sokkal árnyaltabb kép alakulhat ki a közember számára éppúgy, mint a kutató számára. Az alábbi néhány gondolat sor ehhez az árnyaltabb megközelítéshez kíván a maga szerény módján hozzájárulni. A kultúratudományok emlékezetdiskurzusába illeszkedve jelen írás a jeges észak Nunavut és Nunavik területén élő természeti népcsoportjának, az inuit közösség kollektív emlékezetének néhány jellemzőjét igyekszik felvázolni. Pontosabban arra a kérdésre próbál válaszolni, vajon hogyan emlékeznek az inuitok saját múltjukra. Az alapvető hipotézis felállításában elsősorban a rokonsági kapcsolatra vonatkozó antropológiai eredményekre támaszkodhatunk: a leszármazás értelmében vett egymásutánosság nem lineáris vonalvezetésnek vagy időbeli egymásra következőségnek felel meg, hanem jóval inkább olyan térrel reprezentálható, mely bármilyen irányból átszelhető, bejárható illetve birtokba vehető.

Kollektív emlékezet

Előjáróban szeretnénk leszögezni, hogy akár a hozzánk közeli, akár a tőlünk távoli idegen kultúrákat vesszük, akár történész, szociológus, etnográfus vagy antropológus szemmel tekintjük is, csakis indirekt módon, azaz diskurzusokon és szövegeken keresztül férhetünk hozzájuk, még akkor is, ha terepmunkát végzünk.

Az emlékezet azért kaphat kitüntetett szerepet vizsgálódásainkban, mert lényegében szóbeliségen alapuló kultúráról lévén szó, rajta keresztül betekintést nyerhetünk arra nézve, hogy az inuitok miként konstruálják identitásukat. Ebben a kontextusban számukra az emlékezés nem egyszerűen csak eszköznek tekinthető, mely a múlt realitásainak visszaadását és megőrzését szolgálná, hanem olyan megismerési forma², melynek tartalma állandóan újra és újra értelmeződik a különféle emocionális állapotban lévő és az állandóan változó körülményeknek kitett közösségi tagok számára. A változás ténye azonban jóval inkább kézzel fogható a rokonsági kapcsolatok területén belül, ugyanis a társadalmi berendezkedés hagyományos formája, a család folyamatos újjászerveződésre kényszerül akár belső, akár bizonyos külső tényezők miatt is, melyek a túlélést veszélyeztetik ebben a zord sarkvidéki övezetben, s ezzel annak instabil helyzetét idézik elő.

¹ TODOROV T., *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*, 1989, Paris, Éditions du Seuil, 509.

² SEARLES E., *Noms, récits et mémoire au Nunavut*, *Anthropologie et Sociétés*, 26, 2–3, 2002, 179–191.

Időfelfogás

Az inuitok számára a múltra való emlékezés módját alapvetően meghatározza az időről való felfogásuk. Ennek tanulmányozásához a külső szemlélőnek nem áll rendelkezésére más, mint a szóbeli hagyomány különféle megnyilvánulási formái. Ezek akár emlékezhelyekként is funkcionálhatnak.³

Az elbeszélő műfajok közül a mítoszok és az élettörténetek, továbbá ezen kívül is a névutódlás és a helynevek szolgálhatnak forrásként a kollektív emlékezet néhány jellegzetes aspektusának felvázolásában.⁴

Az idő reprezentációja nem mondható kronologikusnak, ennek következtében az inuitok emlékezete nem is genealogikus jellegű. A nyugati kultúrához képest, mely a genealogikus emlékezetet tünteti ki, az inuitok nem ismerik az ősök, illetve a hősök kultuszát. Ez egyúttal a leszármazási rend irreleváns voltával is teljesen összhangban van.

Mitikus elbeszélések tanulsága

Az inuit mítoszok helyének kijelölésében régóta tartja magát az a nézet, hogy azok az emlékezet eszközei. Akárhogy is vélekedjünk erről, kétségtelen, hogy ezen elbeszéléseknek alapján az emlékezet működésének mechanizmusait fel tudjuk tární. Azonban nem elhanyagolható az a momentum sem, hogy tanulmányozásuk során meggyőződhetünk a leszármazási rend teljes hiányáról is. Nem a személyeket, hanem a személyektől mintegy függetlenedett tetteket és cselekedeteket övezi tisztelet. Az emlékezet szelektív voltának illusztrálására a legjobb példa az, ahogyan egy inuit bölcs elmeséli a Genézis egy részletét. A szelekció következtében az emlékezés nem adhatja vissza egy az egyben a szóban forgó története tárgyát. Az elmesélő számára ismert elemek újjászerveződést indukálnak, s olyan átalakításokat vonnak maguk után, melyek eredményeként az egymással össze nem egyeztethető elemek kiesnek a rostán. A tetten érhető módosítások nyilván az értelmezésnek tudhatók be, ám ennek köszönhetően a bölcsök tudásának megfelelő jelenkori kozmológia alapvető aspektusait is érvényre juttatják: a fény és a teremtő szó pozitív szerepén túlmutatva az emberi és állati világ egyenrangú mivoltát is, ahol semmiféle hierarchizáltságnak sincs helye. Egyébként az inuitok történelmi diskurzusában is nyomon követhető a mítoszra jellemző gondolkodásmód.⁵

Tehát ami az ősöket illeti, nem találunk konkrét értékhozzárendelésre utaló jeleket. Ha szóba is jöhetnek az elődök, csupán annyiban, amennyiben a viselkedést szabályozó elveket ők állították fel. Pontosabban csak akkor kerülnek előtérbe, amikor az általuk felállított szabályokat megsértik. A be nem tartott szabályok szerencsétlen következményei emlékeztetnek az ősökre, így csak indirekt módon, hiányukkal lehetnek jelen.

³ Ennek kifejtését ld. SIMONFFY Zs., *Le savoir de l'autre comme lieu de mémoire chez les Inuit = Lieu et mémoire au Canada: perspectives globales*, PALUSZKIEWICZ-MISIAECZEK M., RECYŃSKA A. et ŚPIEWAK A. (dir.), Polska Akademia, Umiejętności, Kraków, 2005, 501–509.

⁴ Claude Meillassoux, francia antropológus számára a mesék jelentették azt a diskurzust, melynek alapján a rokonságnak az inuit közösségre jellemző belső koncepcióját fel tudta állítani. Ennek megfelelően a társadalmi ideál számukra egy hagyományos értelemben vett kisebb sejthez, családhoz vagy életközösséghez való tartozás, mely aztán a faluközösségbe integrálódik. MEILLASSOUX C., *La parenté inuit est-elle sensible à la conception matérialiste de l'histoire?*, *L'Ethnographie* XC (1), 115, 1994, 115–145.

⁵ LAUGRAND F., *Le mythe comme instrument de mémoire. Remémoration et interprétation d'un extrait de la Genèse par un aîné inuit de la Terre de Baffin*, *Études Inuit Studies*, 23, 1–2, 1999, 91–116.

Az ősök hódolatának hiánya nyilvánul meg közvetett módon számos társadalmi gyakorlatban is. A házassági kötelék laza mivolta a női házastárs lecserélhetőségén keresztül, a nemek megfordíthatósága, az örökbefogadás, mind azt mutatja, hogy a biológiai értelemben vett vérrokonsági kapcsolatoknak nyoma sincs. A rokonsági kapcsolatok konstitutív eleme az egy és ugyanazon fedél alatti együttélés, s az ennek megfelelő terminus a *nuatkattait* (társ)⁶. Világossá válik tehát, hogy a társadalmi relációk illetően meghatározottsága miatt nem kedvez az emlékezet számára a múlt genealogikus felderítésének. A tény, hogy társadalmi berendezkedésük nem vérrokonságon, hanem az együttműködésen alapul, nyelvészeti úton is alátámasztható, ugyanis az *unokatestvér* és *sógor* szavaknak megfelelő inuktív lexikai egységek jelentésében kimutatható az *együttélés* kikristályosodott nézőpontja. De ha csak a szülésnek a közösségben betöltött helyét vesszük, abból is kiderül, hogy mivel nem jelent semmiféle kötelezettséget az újszülött megtartására nézve, a genetikai értelemben vett apaság vagy anyaság értelmét veszti. A szülők dönthetnek a gyermek befogadása mellett vagy ellen, s ez a választási lehetőség gátat vet a lezármazás genealogikus felfogásának. A következő inuit bölcs mondásban nagyon jól tükröződik, hogy a szülőkhöz mennyire nem társítható az örökség illetve átörökítés képzelete: „A földet nem a szüleink hagyják ránk örökölni, azt a gyerekeinktől kérjük kölcsön”.

Élettörténetek tanulsága

Láttuk, hogy a rokonsági kapcsolatoknak a genealógiától idegen természete milyen szorosan összefügg az idő nem lineáris ábrázolásával. Az élettörténet, a bölcsék egyik kedvelt műfaja kitűnő lehetőséget nyújt a kronológia teljes kirekesztésének megfigyelésére, mely az emlékezet egyik alappillére lesz. Ezen a ponton érdemes felidézni egy esetet, melyben a kirekesztés egyértelműen tetten érhető. Mielőtt még belefogna saját életének elbeszélésébe, a mesélő – mintegy saját elbeszélésének módjára reflektálva – emlékeztet arra, hogy ahogyan a Bibliában sem szekvenciális elrendezés alapján követik egymást a dolgok, hasonlóképpen a saját elbeszélésében sem lesz ez így.⁷

A kronológia irreleváns voltából következik, hogy nincsenek használatban pontos dátumok sem, csupán megközelítő megjelölések. A megtörtént esemény objektív és szekvenciális történelmi, illetve akció idejével szemben az emlékezés ideje, a bölcsék számára az emocionális előhívás ideje. Legyen az egy tárgy, vagy név, vagy akár egy hang, támpontot jelenthetnek az emlékezet számára abban, hogy az átélhetőségen túlmutatva mit emeljen át a jelenbe. Ennek alapján az áthagyományozódás sem alapulhat szeriális emlékezeten, hiszen azt nem támogatja az ősökre irányuló valorizációs mozzanat. Az ismeretek felhalmozódásában az egymásra következő sorrendiség helyébe a diszkontinuitásában aktiválódott részleges emlékezetek töredékessége lép. Az élettörténetek elbeszélése az emlékezet életrajzi indíttatására utal ugyan, de mivel relacionális szemléletet takar, nem is követheti a lineáris mintát.

A névadás tanulsága

Ha a javak öröklése nem is jellemző az inuit közösségre, a névadás intézményén belül az átörökítés némi teret kap, s ezzel közelebb visz bennünket az emlékezet árnyaltabb leírásához. A reinkarnációs folyamatban test és lélek kapcsolatát tekintve ugyanis a különböző nevek

⁶ MEILLASSOUX *i. m.*

⁷ PITSEOLAK P. et EBER D., *People from Our Side. A Life Story with Photographs and Oral Biography*, 1993, Montreal, McGill-Queen's University Press, 66.

(*atiit*)⁸ révén különféle tulajdonságok, egészen eltérő jellemek, s következőképpen eltérő emlékezetek költöznek a testbe. A névadás, illetve megnevezés mechanizmusa az inuit kozmológia és ontológia összefonódásáról tanúskodik, hiszen a személyek létezése is kozmológiai entitásoknak köszönhető.⁹ Ennek illusztrálására álljon itt a Lukasi nevű fiú esete, aki magáévá tette azoknak a természetét, akiknek a nevét megkapta.¹⁰ Például azért fél a víztől, mert olyan valakinek a nevét kapta, aki vízbefúlt. Megörökölvén az adott személy nevét, a lelkét és ennek következtében az emlékezetét, s vele együtt annak élettörténetét is megkapta. A közösségbe való illeszkedésen túlmenően a személyiséget is biztosítja. A megnevezés elve valószínűség szerint a neveket viselőknél a szülőkkel való viszonyára alapozható, akár az együttélés, akár a csapattárs értelmében.

Ennek a hiedelemnek a következményeként a test nem térben és időben adott kitöltendő űr vázszerkezete, hanem olyan szubsztancia, mely nemcsak az egyik személyből a másikba, a holtakból az élőkbe vándorló jellemeket fogadja be, hanem emlékezetüket is, ezzel folytonosságot teremtve múlt, jelen és jövő között.

Térfelfogás

A továbbiakban azt vesszük szemügyre, hogy az időnek nem lineáris reprezentációja hogyan vezet el az emlékezet térszemléletűvé válásához, miközben a helynevek rendszere szoros összefüggésbe hozható az áhagyományozott elbeszéléseikkel is.

Helynevek tanulsága

Kétségtelen, hogy az emlékezet révén idő és tér összefonódik: az idő az eseménynek egyediséget kölcsönözve a felismerhetőséget, a tér viszont valamilyen helyhez kötve a rögzítést biztosítja. Ez leginkább a helyneveken keresztül mutatkozik meg. A névtelenségből való kiemeléssel bekerül az emlékezetbe. A helynevek éppúgy az inuitok történetét beszélik el, mint a hagyományos elbeszélések. A földjükéről szóló diskurzus viszont nem tekinthető egyúttal annak leírásának, ahogy a helynevek funkciója közel sem az eligazodást szolgálja, ugyanis az őslakosnak nincs szüksége ilyen jellegű ismeretekre. Aki ismeri azoknak a helyeknek a neveit, amelyeken keresztül viszi vándorlása, emlékezni is fog rájuk, ám ez az emlékezési aktus éppen a jelen megtapasztalásához viszi közelebb az adott helyen. A helyneveknek nincs tehát gyakorlati funkciójuk, kizárólag intellektuális szereppel ruháznak fel. Ugyanis olyan tudásról van szó, mely a megértést szolgálja. A gyakorlati tájékozódásnak a megértés felé való eltolódása lényeges adalék a tudás emlékezetben alapuló természetének alátámasztására ebben a szóbeli közösségben. Ha igaz is, hogy az emlékezet minden területszerű konstrukció velejárója, a szájhagyomány olyan szimbolikus értelemben vett gyakorlat, mely megragadhatóvá teszi a közösség emlékezetét, miközben az idő a jelen pillanatnyiségében manifesztálódik. Ezzel a megállapítással egy nyelvészeti megfigyelés is összhangban áll. A szóösszetételek valójában magyarázó parafrázi-

⁸ SALADIN D'ANGLURE B. et HANSEN K. G., *Svend Fredriksen et le chamanisme inuit, ou la circulation des noms (atiit), des âmes, (tarniit), des dons (tunijujutit) et des esprits (tuurngait)*, Études Inuit Studies, 1997, 21, 1–2, 37–73.

⁹ GUEMPLE L., *Born-Again Pagans: The Inuit Cycle of Spirits*, = MILLS A. et SLOBODIN R. (dir.), *Amerindian Rebirth: Reincarnation Beliefs Among the North American Indians and Inuit*, 1994, Toronto, University of Toronto Press, 107–122.

¹⁰ EKHO N. et OTTOKIE U., *Childrearing Practices*, vol. 3. 2000, Iqaluit, Nunavut Arctic College.

sok vagy részletes leírások, s ha ennek megfelelően vesszük az ember (*inu*) szót és ellátjuk az életkor kategóriájának toldalékával (*tuqaq*), eredményül kapjuk az *idős ember* szóösszetételt, mely a következőképpen parafrázálható: ember, akinek múltja ellenére jelene is van.

Összegzés és kitekintés

Az előzők során kiemeltük az emlékezet nem lineáris természetét, amennyiben sem kronológiára, sem leszármazásra utaló jeleket nem tudunk azonosítani a lejegyzett gyűjtésekben. Összegzésül azt a gondolatot érdemes megszívlelni, hogy a kulturális referenciák ebben a perspektívában nem a gyökerekhez mutatnak vissza. A memória kérdése is másként vetődik fel a szóbeliség vonatkozásában, amennyiben a kronológia irreleváns volta előnyben részesíti a teret, illetve az idő úgy térisedik, hogy az események szingulárisává válása után beléphetnek az emlékezés közegébe, melynek révén azok egyes helyekhez tapadhatva a múlt illúzióját kelthetik. Az inuit kollektív emlékezet nem egyszerűen az emlékek tárháza, hanem tartalmazza a múlthoz való tudatos viszonyulás kifejeződésén és reprezentációin túl a jelentre vonatkoztatott megértést is. A múltra való hivatkozás nem merül ki történések és események felidézhetőségében, hanem olyan közléseket jelent, melyek tartalma maga is a szóbeliség. Az emlékezetben tehát minek van helye? A bölcsek tudásának. Úgyis fogalmazhatnánk, hogy az emlékezés támasza a Másik tudása, olyan hely, mely a folyamatosság érzését biztosíthatja¹¹ eltörölvén múlt és jelen közti megszakítottságot.

Kis népek esetében egészen egyértelmű, hogy a kihalás veszélyének mértéke elsősorban attól függ, mennyire tudnak megőriződni az ismeretek az eljövendő nemzedékek számára. Egy ilyen kisebb közösség a Kanadai Sarkvidéken, Nunavutban él. Ennek a térségnek a létrejötte nagyon jól illusztrálja azt a történelmi pillanatot, amelytől kezdve a hagyományos életmódnak meg kell változnia: a nomád életmód felhagyásával a letelepedés lényeges változást hoz. A tét ekkor az, hogy a hagyományos életmód eltűnésével semmiképp se menjen feledésbe a mögötte lévő tudás. Ezért az olyan kutatásoknak van jövője, melyek ezt a rejtett tudást felszínre képesek hozni, s ezzel megőrizhetővé tenni az utókor számára. Eredményesnek ígérkező módszernek tekinthetjük a szemantika azon ágát, mely a nézőpontok feltárásával foglalkozik a nyelvben.¹² Olyan eszközt kínál, mellyel összegyűjthető és rögzíthető az a tudás is, melyről a bölcseknek maguknak nincs tudomásuk. Egészen egyszerűen kiaknázható az, hogy a beszéd során túlmenően azon, amit a beszélő éppen közöl, olyan nézőpontok is kifejeződnek, melyek nem akaratlagosak a beszélő részéről. Ám a diskurzusok nézőpont központú elemzését természetesen csak az inuktut nyelv ismeretében lehet elvégezni.

Ha áttekintésünk közelebről a kultúratudományok emlékezetdiskurzusához is kapcsolható, relevanciája egyáltalán nem elhanyagolható az Én és a Másik, az identitás és a másság problematikájának akár ontológiai, akár episztemológiai szempontú megközelítésében sem, már csak azért sem, mert a másik kultúrához való viszonyulásnak van egy, a tanulóssal szorosán összefüggő vetülete is.

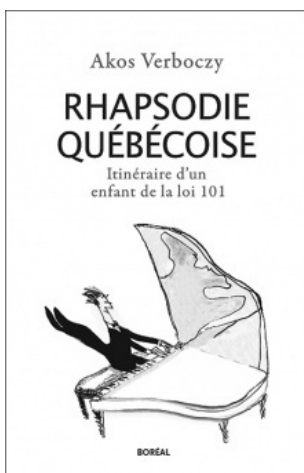
¹¹ Megjegyzendő a bináris gondolkodás teljes hiánya, mellyel még inkább alátámasztható a közösség működését biztosító sajátos szemlélet.

¹² RACCAH P.-Y.: «Sémantique des points de vue et contraintes sur les possibles argumentatifs », In COZMA A.-M., BELLACHHAB A., PESCHEUX M. (dir.), *Du sens à la signification De la signification aux sens*, Bruxelles, New York, 2014, Peter Lang. 277–300.

PÁL-KOVÁCS RAMONA

Ahonnan nincs visszaút, avagy a québecivé válás módozatairól

AKOS VERBOCZY: RHAPSODIE QUÉBÉCOISE:
ITINÉRAIRE D'UN ENFANT DE LA LOI 101

**Editions du Boréal
Montreal, 2016,
240 oldal, 24.95 \$**

Kanada 2017-ben lett 150 éves. Egy meglehetősen fiatal országról van szó, alig 85 évnyi¹ gyakorlati és 35 évnyi² tényleges függetlenséggel a háta mögött. És mint megannyi szárnyait próbálgató fiatal felnőtt, vígan feledkezik meg gyermekkori félelmeiről, hogy a nagy öregek között végre őt is felnőttként kezeljék. Ezekről a gyermekkori traumáktól azonban nem könnyű megszabadulni, skizofréniában szenvedő betegünk egyszerre beszél az angolt és a franciát; a benne rejlő két eltérő identitás gyakran találkozik ugyan egymással, néha kommunikálnak is, de legtöbbször mégis inkább csak egymástól független, különböző világokban élnek mindennapjaikat.

A nyelvét, identitását és kultúráját foggal-körömmel, néhol túlzott francizálással védő Québec tartomány ellenállása az egységes (értsd angolszász) szövetségi Kanadával szemben az 1982-es alkotmányi törvény el nem fogadásában csúcsosodott ki, amely konfliktus mind a mai napig megoldatlanul maradt.³ És éppen ezért nem meglepő, hogy a tartomány számára nem annyira Kanada 150 éve a fontos, mint a „nagy” múlt letéteményeseként, saját metropoliszának, Montreal 375. születésnapjának a megünneplése. Québec közel 400 éves történelme és nyelvileg többé-kevésbé egységes demográfája a nemzetállamokéhoz hasonló, talán ezért is esik nehezére elviselni egy nála sokkal fiatalabb szövetség béklyóit. A '70-es, '80-as években látszik ez a politikai szembenállás

¹ Az 1931-es westminsteri statútum óta.

² Az 1982-es alkotmányi törvény óta.

³ Le statut politique et constitutionnel du Québec: historique et évolution, Gouvernement du Québec, 1999.

kicsúcsosodni: eredménye a 101-es nyelvi törvény, amely kijelenti, hogy Québec hivatalos nyelve ezentúl kizárólag a francia lesz, és amely éppen ezért előírja az újonnan érkezett gyerekek számára a beilleszkedés nyelvét, no, nem az oly sok bevándorló által kedvelt és praktikusabbnak tartott angolt, hanem a tartomány többségének nyelvét képező franciát.

Ebbe a politikai kontextusba illeszkedik bele Akos Verboczy 2016-ban megjelent könyve, a *Québeci rapszódia, A 101-es törvény egy gyermekének története*⁴. A 101-es törvény gyermekeinek azt a generációt hívják (a 101-es generáció), akik a törvény 1977-es beiktatása óta francia nyelvű iskolákba kényszerültek beiratkozni, és éppen ezért nem az angol, hanem javarészt a francia kultúrába integrálódtak. Akos Verboczy is ehhez a generációhoz tartozik, könyvében elmeséli saját identitásformáló pályáját megérkezésétől egészen a könyv megírásának pillanatáig.

A könyv három nagy részre osztható az utazás motívuma köré rendeződve (megérkezés, útkeresés, továbbindulás)⁵, ezekben helyezi el rövidke, néhány oldalas anekdotikus történeteit. A laza szálakkal egymáshoz fűződő fejezetekben meséli el a szerző, hogyan került ki a szükségszerű kanadaivá válást, amely megannyi bevándorló számára nyújt átmeneti megnyugvást, és talált Québec tartományának kultúrájában és lakóiban új identitásának alappilléreire. Egy bevándorló québecivé válásának folyamatáról olvashatunk a könyv lapjain, úgy, hogy közben nem szűnik meg magyarnak lenni, csak éppen a hangsúlyos idő- és térbeli pontok tolódtak el az új haza irányába. Ez a folyamat azonban semmiképpen sem befejezett, az életút szempontjából nem annyira a kiinduló- és végpont a fontosak (melyek csak nagyvonalú támpontjai a tájékozódásnak), mint maga az útonlevés, a változás, a leendés.

Magyarország mint hajdanvolt otthon lassanként elhomályosul, hogy átadja helyét az új hazának, már csak az emlékezetben megkövesült képe marad, változatlanul, miközben ő maga egy percre sem állt meg, továbbhőmpölygött a történelem sodrásában, ezáltal egyre nagyobb szakadékot létrehozva az emlékezetben rögzült fényképe és önmaga között. Manapság olybá tűnnék, hogy a bevándorló számára könnyű kapcsolatban maradni régi hazájával és annak lakóival, de míg kezdetben még ezer szállal kötődik hozzá (miközben új hazájában az új szálak még csak éppen szövődnek), addig ezek a szálak az évek során mégis csak elvékonyodnak, relevanciájukat veszítik, s gyakran el is szakadnak, néhány erős, a gyermekkorhoz és a családhoz kötődő, zsinog kivételével. Az új földre való megérkezés pillanatától ketyeg az óra, a régi identitás szavatossági ideje rohamléptekkel közeledik, s így a bevándorlónak (ha csak nem dönt úgy, hogy lejárt szavatosságú identitásával téren és időn, társadalmon és kultúrán kívülre helyezi magát) döntenie kell arról, hogy kikhez akar ezentúl tartozni: a többség (jelen esetben a québeci) vagy a kisebbség (itt éppen a montreali magyar kisebbség) identitásával azonosul-e, vagy éppenséggel egy harmadik utat választva, a világpolgár semmitmondó ideológiájában vagy a kanadaiság multikulturális illúzióiban keres menedéket.

Akos Verboczy az első utat választja, és könyvének harmadik egységében többek között az újonnan érkezettek szerepét ecsetelgeti Québec tartomány jövőjének formálásában. Le-

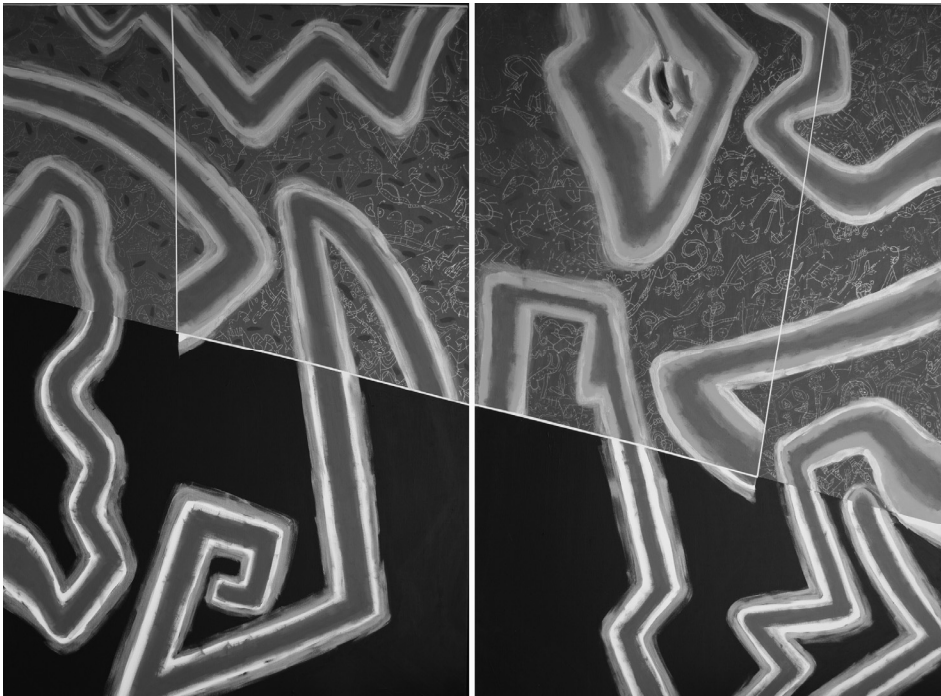
⁴ Eredeti címén: *Rhapsodie québécoise: itinéraire d'un enfant de la loi 101*.

Akos Verboczy 1975-ben született Budapesten. 1986-ban érkezett családjával Montrealba, ahol mind a mai napig él és dolgozik. 2012 és 2014 között a bevándorlási és multikulturális ügyekért, valamint a Francia Nyelv Chartájáért (azaz a 101-es törvényért) felelős miniszterasszony politikai tanácsadójaként dolgozott.

⁵ "Commencer par arriver", „Trouver son chemin” és „Arriver á ce qui commence”.

vetközi kisebbségi komplexusait, hogy immár teljes jogú québeciként vegyen részt adoptált hazája politikai és társadalmi életében és mindennapjaiban. Véleménye, noha csak egy a sok közül, annál is inkább tűnik relevánsnak, mivel őt nem fenyelezi a politikai korrektségnek a helyeket megbénító igája, bátran nyilatkozik mint hajdani immigráns a bevándorlók helyzetéről és kötelességeiről Québec társadalmán belül.

Ahogy haladunk előre a szövegben, úgy helyeződik át a hangsúly a könyv első soraiban megjelenő „én”-ről a kollektív „mi”-re: ezt a változást talán a szöveget keretező két fejezet, a felütésben szereplő „Honnan jöttem?” és a lezárásul szolgáló „Hová megyünk?”, közti szemléletváltás illusztrálja a legjobban. A *Québeci rapszódia* tehát erre a finom szemléletváltásra fűzi fel gondolatmenetét, és válik így személyes történetmesélésből politikai röpirattá. Nem tud nem politikai lenni, hiszen főszereplője is akarva-akaratlanul részt vesz Québec politikai és társadalmi életében – amelyben a nyelv kritikus szerepet vállal –, ezáltal válik egyéni vallo-másból politikai véleménynyilvánítássá: egy független Québecben a bevándorlóknak ugyanúgy megvan a helye, mint a helyi lakosoknak. De ehhez szerzőnk szerint az kell, hogy Québec tartomány bátran vállalja fel, hogy ki is valójában, és ne meneküljön többé egy multikulturális Kanada ideológiájának szoknyája alá, ahogyan azt az utóbbi években teszi.

BÉKÉS IZABELLA

Ez nem vers

FELUGOSSY LÁSZLÓ: NEM[]SKÓTA SZERELMES
VAGYOK A LAPTOPOMBA CÍMŰ KÖTETÉRŐL

„A kvantumfizikusok megfigyelése, / hogy a szubatomi részecskék / egy látszólag üres térben tűnnek fel. / A részecske hirtelen a semmiből tűnik elő, / majd további részecskékre / osztódik, amelyek egymással ütköznek, / végül eltűnik, / vagy is visszakerül oda, ahonnan jött.”
(Felugossy László)

**MissionArt Galéria
Budapest, 2014**

Felugossy László *Nem[]skóta szerelmes vagyok a laptopomba* című kötete 2014-ben látott napvilágot a MissionArt Galéria gondozásában. A kötetben a szerző megjelölése alapján versek, szövegek, buborékok találhatók. Már a fedőlapon a Felugossyt ábrázoló fénykép is jelzi, hogy ebben a kötetben nem hagyományos költészettel fog találkozni az olvasó. A képen a szerző egy pár fehér gumikesztyűt visel - melyen az „offlira” kifejezés olvasható - miközben egy váza szájába fújja a levegőt, mintha éppen hangszerként kívánna játszani rajta. Nap-szemüvege mögül azt sugallhatja, csak a kezemet figyeljék, mert csalok. Felugossy bűvészkedik, vagy ahogy az *ó ó mete ó* című versében mondja: *„ahogy a szavakat válogatom össze/ mintha egy nagy kalapból húznám elő őket/ - leginkább bűvészkedés helyett van ez így -”* A dadaista kalapversekre való utalással olybá tűnik, a művészet kezei között szinte érinthetetlen, megfoghatatlan jelenséggé válik, amit ennél fogva már képtelenség önmaga eddigi definícióival magyarázni.

A kötet öt nagyobb egységre (*Unalmas versek, Halál unalmas versek, 99%-os versek, Vezethetetlen versek, Utolsó versek*) tagolódik, melyekben számos műfaj – mémdal, konkrét vers, manifesztum, levél – megjelenik. Az egyes egységeken belül hol a versek mellett, hol a szerkezeti egységeket jelölő címek körül buborékok helyezkednek el. Belsejükben rövid, tömör aforizmaszerű gondolatfoszlányokkal, töredékekkel, melyek azokkal a szubatomi részecskékkel állíthatók párhuzamba, melyek az *elsőszó helyett* című részben olvashatók. A párhuzamot az adja, hogy a gondolat, mint szubsztancia a semmiből keletkezve önmagát megsokszorozva, felduzzadva ter-

jeszkedik, tematikus kapcsolódási pontokat teremt, majd megvalósítatlanul, talán célba érés nélkül, mint a buborék ismét szertefoszlik, s eltűnik a semmiben. A kötet több ehhez hasonló nyelvi játékkal bővelkedik. Már a főcímben megtalálható [] is ilyen kísérlet, hiszen a matematikai fogalom jele áll a kimondott betűk helyett, ezzel létrehozva a többértelműséget, mely utal egyrészt az „*ez nem piskóta*” kifejezésre, vagyis a jelenség kiváló, szokásostól eltérő mi-voltára, valamint önmaga matematikai fogalmára is, mely egyfajta esszenciája lehet a kötetnek. A [] végtelen, nem szakaszos tizedes törteként lezárhatatlan egységet alkot, alkotóelemei egyszeri és megismételhetetlen részek. A kötet legtöbb darabja szintén lezáratlan rész, sok esetben még a mondat végi írásjel is hiányzik. *A tönk szélén (antivers)* című szövegben ez a lezáratlanság utáni vágy olvasható: „*leginkább/a végtelenhez/szeretnék/csapódni*”. A kötetben többször megjelenő fecske ábrája, mint a megújulás, újrakezdés jelképe is ezt a lezáratlanságot erősíti. A bizonytalanság, ami hasonlóképpen köztes állapot, a kötetben konkrétabb formában a *Levél az Elbizonytalanító Intézettől* című versben jelenik meg, mely arra hivatott, hogy az állampolgárt minden tekintetben megfossza az eddig biztosnak hitt alapjaitól, ezzel létrehozva az állandó megfélemlítettség állapotát. „*Arra bátorítjuk Önt, hogy minél önállóbban próbálgjon elbizonytalanodni, mert ez leginkább a közös érdekünk lenne, de ha ez véletlenül nem menne magától, akkor ezt az erre kiképzett professzionális szakembereink pillanatok alatt megoldják, és Ön tökéletesen bizonytalan lesz egy életre.*”

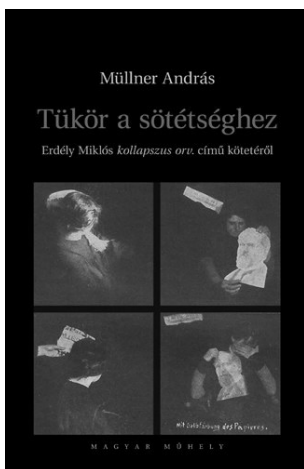
Az alcím címadó verse a *Szerelmes vagyok a laptopomba* a számítógéphez való ragaszkodást az emberek iránti szexuális vágy kifejeződésével írja le. A gép, mint az önmagát felajánló női test tárulkozik fel tulajdonosa előtt, akinek kéjes vágya a gondolat klaviatúrával való megteremtésén alapul. A vágy különlegessége abban a hasonlóságban ragadható meg, hogy akkor is fennáll, ha tárgya nincs, vagy soha nem is volt a szerelmet kinyilvánító birtokában: „*és ez még abban az esetben is hasonló/ha egyebek közt/nincs/és soha nem is létezett laptopom*”. Ez a ciklus az idő, a végtelen és a sors motívumai köré épül önmagát *Unalmas versek*-ként definiálva.

A következő ciklusokban *halál unalmas*, hiányos, tökéletlen és *vezethetetlen* versekkel találkozunk, legalábbis Felugossy címei alapján. Mintha a szerző el akarná tántorítani a befogadót a további olvasástól. Felugossy lebeszél? Provokál. Hiszen kötetének hátsó borítójával is üzen: „*Az ember olyan könnyen összezavarható*”. A *Nem[]skóta* kötetben a szerző valóban mindent megtesz azért, hogy olvasója lába alól kihúzza a hagyomány talaját. De azért csak próbálkozzunk!

DARIDA VERONIKA

Tükör által

MÜLLNER ANDRÁS: TÜKÖR A SÖTÉTSÉGHEZ.
ERDÉLY MIKLÓS KOLLAPSZUS ORV. CÍMŰ KÖTETÉRŐL

Magyar Műhely Kiadó
Budapest, 2016
195.old, 2500 Ft

„És tükröt szervezel a sötétséghez, hogy tükröztesd a sötétséget mindenféle szögben, és a lenti tükröt fönn is használhatod.”

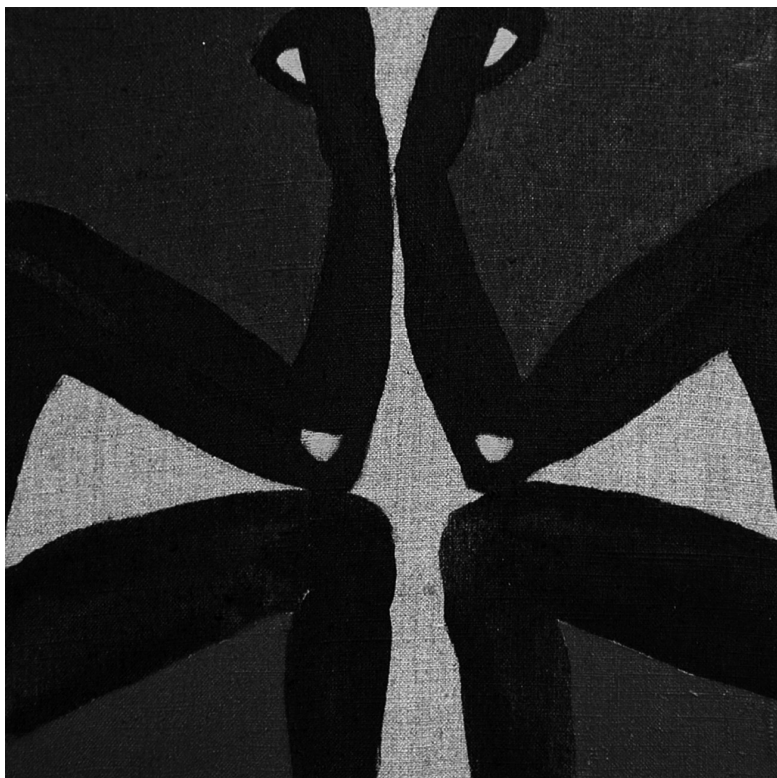
Az idézet Erdély Miklós *miserere orv.* című verséből van, ez a *kollapszus orv.* kötet első szövege, mely mintegy összefoglalását is adja a műnek, egyszerre felmutatva annak különleges szerkesztési módját (a számozott strófákat, a kollázs technikát), nyelvezetét (mely egyszerre idézi a hétköznapi abszurd, a profán misztikus és a tudományos diskurzust), valamint tematikáját, mely makacsul a történelem által ütött sebeket kutatja. A *miserere* egyszerre jelent vallási értelemben vett könyörgést és orvosi értelemben vett bélsárhányást. A magas és a mély, a fenséges és az alantas megszüntethetetlen dialektikája figyelhető meg ebben, ahogy az egész kötetben is, melynek címe – nem véletlenül – idézi ezt a nyitó verset. Az összeomlás (*kollapszus*), a sötétségbe való alászállás, csak akkor lehet teljes, ha a kék ég végtelenjével állítjuk szembe, a maga végtelenségében. Müllner András azonban nem gnosztikus, metafizikus vagy egzisztencialista olvasatát akarja nyújtani a *kollapszus orv.*-nak, hanem megpróbálja újra kontextualizálni a szöveget, új referenciák felől olvasva, egy szövegközeli és alapos elemző munkát végezve. Mindehhez előzetesen fel kell tennie azt a kérdést, hogy az irodalomtörténeti hagyományban hol helyezhető el Erdély Miklós költészete. Az 1974-ben, a párizsi Magyar Műhely kiadásában megjelent mű, melynek publikálására akkor egyetlen magyar kiadó sem vállalkozott, Erdély egyetlen életében kiadott kötete maradt. Már pusztán emiatt is igényt tarthatna az érdeklődésre, főleg mivel ez a kiadvány – ahogy 1991-es újrakiadása is – kereskedelmi forgalomban már szinte fellelhető. A 60-as, 70-es évek elhallgatott, néma hagyományához tartozott (bár Tábor Ádám már a 70-es években fontos tanulmányt szentelt neki), a hivatalos kultúrkritikában csak Szegedy-Maszák Mihály írt strukturalista elemzést róla, mely

szintén nem jelenhetett meg. Mára már egyértelmű, hogy Erdély műve kultikussá vált a következő nemzedék, így Esterházy Péter vagy az Örley-kör tagjai számára, ugyanakkor Müllner András azt is hangsúlyozza, hogy már saját kanonizált kortársai közül is néhányan – mint Pilinszky vagy Tandori – lelkesen elismerték költészetét. „Ez az! Így kell ismételni!” – egy anekdota szerint így kiáltott fel az *antiszemponot* hallgató Tandori, még ha talán nem is a vers legadekvátabb pontján. Mégsem lett volna Erdély költőként annyira *ködlovag*? Müllner András válasza erre egyszerre nem és igen. Erdély költészete mintha még mindig keresné a helyét, egyfajta látens és kísérteties hatást fejtve ki az őt követőkre. Ez az elbizonytalanító és nyugtalanító hatás elsősorban abból adódik, hogy a nyelv uralhatatlanságát, a jelentés bizonytalanságát és lezárhatatlanságát tárja fel. Ennyiben radikálisan nyitott műnek tekinthető. Ugyanakkor ez a nyitottság összefüggésben áll azzal, hogy Erdély mintha folyamatosan a nyelv deterritorizálására törekedne. Ezért olvasható együtt Deleuze-Guattari *Kafka* könyvével, ahol Kafka mint a kisebbségi irodalom képviselője jelenik meg. Persze, ahogy ezt az összevetés is hangsúlyozza, a Prágában németül író zsidó Kafka nyelvi pozíciója eltér Erdélyétől, aki mégiscsak az anyanyelvén, az itteni többség nyelvén ír. A többség nyelve azonban a diktatúrák nyelve is, így Erdélynél minden nyelv elleni támadás a hatalom által uralt diskurzusokkal fordul szembe. A nyelv összetörése, a nyelvi kötöttségek fellazítása ezért tekinthető valódi tettnek. Müllner András könyve hosszasan elemzi az Erdély költészetében bekövetkező paradigmaváltást: az esztétikától az etika felé való fordulást. A kategorikus költészet már nem a nyelv (a szójátékok) hanem a kijelentések és cselekedetek (beszédaktusok) szintjén nyilvánul meg. A „nyelv végére érés”, melyet Erdély maga hangsúlyozott, az adott nyelvből való szökésvonal kirajzolását is jelenti.

Nem meglepő, hogy a *kollapszus orv.* távolról sem tekinthető hagyományos verseskötetnek: a négy nagy fejezetre – *kiragadott, néhány, hangos, számos* – tagozódó szövegegyüttes folyamatosan átírja a költészet kategóriáit. Találhatók ebben szabadversek, konkrét versek, perforált versek, hangjátékok, multiplatform kísérleti szövegek, tézissorozatok, éppúgy, mint allegorikus természetfilozófiai költemények. Ha némiképp anakronisztikusnak tűnne ez utóbbi műfajmegjelölés, elég Walter Benjamin *A Német szomorújáték eredetéről* című nagy tanulmányára gondolnunk, mely vitathatatlanul a 20. század egyik legfontosabb művészetelméleti szövege. Ennek nyomán a *Dirac a mozipénztár előtt* is olvasható olyan allegorikus szomorújátékként, melynek fő témája az ember és a természet szembenállása, aminek következtében az ember „az igazság áramlásának irányával” is szembehelyezkedik. Az emberi megismerés reménytelenségét megszólaltató („Hogy van tehát?”, „Hagyjuk ezt”) szöveg hangvétele erősen melankolikus. A benjamin hatása azonban nem csak itt érhető tetten, hanem az Erdély montázstechnikája mögötti elméletben is. Benjamin a kép kapcsán megfogalmazott tézise, mely szerint „a volt a Mosttal villámszerűen áll össze egyetlen konstellációvá”, éppúgy kiterjeszhető a kategorikus költészetre, ahol szintén „becsapódásszerű” hatásokkal találkozhatunk. Mindazonáltal fel kell tennünk a kérdést, hogy vajon ezek a becsapódások nem vezetnek-e katasztrófához? A *kollapszus orv.*-ban mi az, ami összeomlik? A válasz egyszerű: minden és mindig. Az egész kötet alapmotívumai ugyanazok, mint a *kollapszus* című záróverssé: a seb és a fájdalom. A szövegek háttérben végig ott áll a traumatizáló történelmi tapasztalat, így Müllner András jogosan nevezheti Erdélyt a holokauszt költészet avantgárd reprezentánsának.

A sebzettség tapasztalata ugyanakkor időben és térben lokalizálhatatlan: „A sebhelyet ne keresgélj. Először van a seb, aztán a helye”- olvashatjuk a *kollapszus* című versben, mely azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy még beforratlan, eleven, nyitott a seb. Ennek a fájó lüktetését érezhetjük a szerkezetben. A *kollapszus orv.* az összeomlás emlékműve, mely egybegyűjti a széthulló dolgokat, így mentve meg őket a feledéstől. Azonban, ismét Benjaminget idézve, „a megmentés mindig csak olyan dolgokon hajtható végre, amely a következő pillanatban már menthetetlenül elveszett”. A következő pillanat azonban már benne van a Mostban, ahogy ezt Benjamin és Erdély egyaránt tudta: „a katasztrófa nem a mindenkori előttünk álló, hanem a mindenkori adott”. Ezekkel a gondolatokkal némileg már elszakadtunk Müllner András interpretációjától, vagy inkább tovább folytattuk azt. A *Tükör a sötétséghez* ugyanis szintén egy nyitott mű, mely új kérdésirányokat vet fel, miközben vissza is vezet Erdély alapszövegéhez, melyet újraolvastat velünk. Ismét fel kell fedeznünk a *kollapszus orv.* értelmezésének végtelenségét, a benne megjelenő végállapot konstellációjára vonatkozóan, ahol csak egyetlen végső kérdés lehet legitim: „Még mindig vége van?”

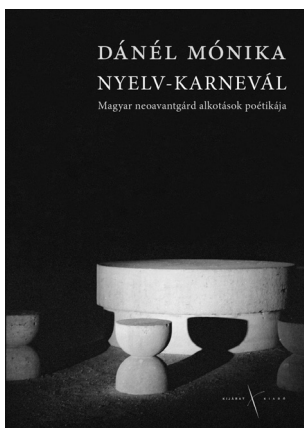

HANSÁGI ÁGNES

A közötnség poétikái

DÁNÉL MÓNKA, NYELV-KARNEVÁL.

MAGYAR NEOAVANTGARDE ALKOTÁSOK POÉTIKÁJA

Kijárat Kiadó
Budapest, 2016
248 oldal, 2600 Ft

Aki kevésbé járatos a magyar 20. század kritikai irodalmában, joggal vélheti úgy, hogy a magyar neoavantgarde (sőt klasszikus avantgarde) feldolgozatlanágáról, kutatásának és kritikájának adósságairól vagy éppenséggel olvasatlanságáról az elmúlt három évtizedben időről-időre felerősödő hangok a honi panasz kultúra jólismert szólami közé tartoznak. Szinte hihetetlen, de szimptomatikus, hogy a Matarka adatbázisában a „neoavantgarde” keresőszóra mindössze hét találat jelenik meg, ebből egyetlen az ezredforduló utáni (képzőművészettel foglalkozó) folyóiratcikk, az írások zöme a nyolcvanas, egy pedig a hetvenes években látott napvilágot. Méltánytalan volna persze azt állítani, hogy nem történt semmi a neoavantgarde kutatásokban. A Ráció kiadó *Aktuális avantgarde* címmel, 2002-ben útjára bocsátott könyvsorozata vállaltan hiánypótló vállalkozásként a neoavantgarde irodalom feldolgozását és a hazai közönséggel való jobb megismertetését tűzte ki céljául, és az eddig megjelent köteteknek köszönhetően ma már több magyar neoavantgarde életműről (pl. Nagy Pál, Bujdosó Alpár, Géczy János, Szombathy Bálint, Cselényi László munkásságáról) íródott kismonográfia. A sorozat legsikeresebb darabja, a Deréky Pál és Müllner András szerkesztésében 2004-ben megjelent *Néma? Tanulmányok a neoavantgarde köréből* című tanulmánykötet (Ráció, 2004, *Aktuális avantgarde* 3.) azonban nemcsak az impozáns szerzőgárda okán vált szélesebb körben is ismertté, hanem minden bizonnyal azért is, mert a magyar neoavantgarde-ről olyan széleskörű áttekintést kínált mind az alkotók, mind pedig a művészeti területek, médiumok vonatkozásában, amely az önálló monográfiáknál talán jobban reagált az információs vákuumhelyzetre.

Dánél Mónika könyve már csak a fentiek okán is üdvözlendő vállalkozás. A Kijárat Kiadó gondozásában megjelent tanulmánykötet a szerző 2009-ben megvédett doktori értekezése, amelyet kiegészített az utolsó, *(Női) fragmentumok*

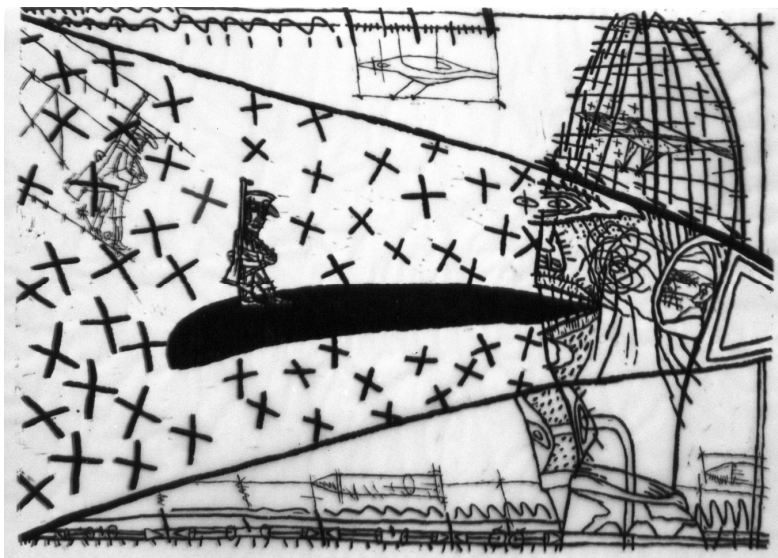
című fejezet négy írásával (Ladik Katalin és Huszár Éva műveiről kerültek be újabb elemzések, a Bakucz-interpretáció korábban egy másik fejezetben szerepelt). Az öt fejezetbe rendezett szöveg- (és helyzet-)elemző tanulmányokat a *Bevezető* nyitómondata, lényegében a könyv egészének tételmondataként ennek az „interpretációs úrnek” a szövegösszefüggésébe helyezi, amelyet legalább két, egyaránt történeti ok interferenciájára vezet vissza. Egyrészt arra, hogy a régió más irodalmihoz képest (és ez különösen feltűnő a cseh, a szlovák vagy a délszláv irodalmak összehasonlításában) a hazai irodalomértésben a történeti avantgarde szöveghagyomány soha nem integrálódott, jelenléte máig nem vált igazán transzparenssé. Ennek az egyik következménye, hogy a „neoavantgarde”-nak nevezett irodalmi törekvések döntően a nyugati magyar „emigrációs” irodalomban, illetve a vajdasági irodalomban válhattak meghatározóvá, ami viszont a másik fontos eredőjévé vált ennek az interpretációs úrnek”. Egyfelől, mert az anyaországi irodalom, és főleg az olvasó, a vasfüggöny mögött „lekésett” a neoavantgarde művek kortárs befogadásáról. Másfelől, mert az így jellemzően anyaországon kívüli magyar irodalmakban megszülető neoavantgarde szövegek az avantgarde hagyomány impulzusait jellemzően egy más (nem magyar) nyelvű irodalom közvetítésével nyerték. A *Hagyomány kitérő(k)ben – kérdésfelvetések, kételyek* című fejezet zárata egyszerre nyilvánítja ki a nosztalgikus és vágykivetítő olvasásmóddokkal a szakítást, amikor arra figyelmeztet, hogy a három évtizeddel ezelőtt, szélesebb nyilvánosság hiányában „elmaradt” hatás az utókor aktuális olvasási jelenidejében soha nem rekonstruálható vagy visszajátszható. (20.) A kötet elemzéseinek kétségtelenül ez a józan és elfogadó attitűd az egyik (igen szimpatikus) alapmodalitása: a neoavantgarde poétikai eljárásokat nem a kortárs befogadásban meg nem történt „botrány” hiátusai felől olvassa, hanem a mára megváltozott befogadói közegekben is szórabírható, közlőképes szövegekként interpretálja.

A kötet első blokkjának írásai, amint arra a fejezet címe (*Archeológiai tér-képzés*) is utal, a magyar neoavantgarde kontextusainak felvázolására vállalkoznak. A „határon túli” és „nyugati” magyar irodalom „fogalomtörténeti” vázlatában Bányai János tézisé (nevezetesen: hogy a vajdasági irodalom, de értelemszerűen semmilyen kisebbségi irodalom nem értelmezheti magát kizárólagosan a magyar irodalom részeként) egyrészt a multikulturalizmus esztétikájának előtérbe kerüléseként és a „nemzeti irodalom romantikus, zárt” (36.) eszményének az átértékeléseként interpretálja. Másfelől viszont az anyanyelv és az anyanyelvhez való viszony tudatosságának, valamint az irodalmi, nyelvi haza mint *nem hely* identitásképző szerepének a felértékelődését is erre vezeti vissza. A washingtoni Arkánium (1981-1996) és az újvidéki Új Symposion (1965-1992) bemutatásának szentelt fejezetek közül ez utóbbi a jóval kidolgozottabb. Az Arkánium rövid ismertetésével szemben az Új Symposion interkulturális és intermediális önértelmezését a folyóirat borítóképének alapmotívumát képező, Constantin Brâncuși szoborcsoport (*Hallgatás asztala*) elemzésén keresztül mutatja be. A kötet egészére igaz az, ami az első harmadának az olvastán nyilvánvalóvá válik: a legérdekesebb és legproduktívabb részek azok, amelyekben a szerző elemzésre vállalkozik.

A Nyelvek és szerepjétekok között. A heterogenitás mint stílus a neoavantgarde irodalomban című fejezet a kötet legterjedelmesebb szövegcsoportja, és a következő blokkal (*Nem(ek) nyelv(e) – Irodalmi atyaság (neoavantgarde) változatai*) lényegében ez képezi a kötet gerincét. Már csak azért is, mert a címben ígért poétikai megközelítésmódot a szerző valójában ezekben az írásokban érvényesíti. A két rész egyik legkomolyabb tétje nyilvánvalóan a neoavantgarde és posztmodern poétikai eljárások elhatárolásának a kérdése, amelyet a haszná-

latos terminológiák eldöntetlenségei sem könnyítenek meg (erre a szerző reflektál is). A legfontosabb különbséget a szerző abban látja, hogy „míg a posztmodern paradigma sajátossága a decentráltság az intertextuális hálózatban, addig a posztavantgarde szövegekben az énbé vetett hit megőrződni látszik.” (96.) A klasszikus modern hagyományhoz a neo-(vagy) posztavantgarde viszont azért viszonyul alapvetően másképpen, mint a klasszikus avantgarde, mert a hagyomány tagadásával szemben itt „a hagyomány (benőtt) ösvényként újra kitalálható (a megmutatás mellett az eltiprás is ugyanolyan hangsúlyos).” (139.) A neoavantgarde poétikáját Dánél Mónika a *közöttiség* kategóriájával írja le, amelyet egyfajta rizomatikus szövegszerveződési elvként értelmez, és amely a különbözőségek és egyidejűtlenségek parataxisából és egymásra hatásából jön létre. Ennek a szövegszervezési elvnek a működését Kemenes Géfin László *Fehérlófia I-VI.* (1991) című könyvének, mint a magyar neoavantgarde reprezentatív alkotásának elemzésén keresztül világtítja meg. A mese architextusát a műfajkollázs, az ironikus és demisztifikáló, a nyelv és a kifejezés határaitra kérdező nyelv regiszterkeverő működése teszi sokrétű, komplexitásában kihívást jelentő olvasmánnyá, amelyet a szerző a kötet egyik legjobb elemzésében bizonyít. A tanulmányok sorát átszövő Kemenes Géfin-elemzések előre vetítik akár egy későbbi monográfia lehetőségét is. Vitéz György szövegrészleteinek, Bakucz József *Az erős betű, Apolló és anyolló* verseinek, melyeket a széttörtelt, széthangzó nyelv (170) és intermediális határtapasztalat példaként olvas, valamint Thinsz Géza *Elidegenedett idegenjének* alaposabb szövegelemzése komolyan hozzájárulhatna nemcsak a neoavantgarde jobb megértéséhez, de talán az olvasókkal való megszerettetéséhez is. A kötet minden értéke és erénye mellett sem hallgatható el, hogy a kiadó és a szerkesztő részéről messze nem kapta meg azt a gondoskodást, amelyet megérdemelt volna.

FEKETE J. JÓZSEF

Absztrakt haiku-térség

NÉMETH PÉTER MYKOLA: TALÁN.

77+33 MAGYAR HAIKU. BAKSAI JÓZSEF GRAFIKÁIVAL

Napkút Kiadó
Budapest, 2015
75 oldal, 2337 Ft

”

A magyar líra már régen domesztikálta, magához szelídítette a távol-keleti haiku versformát, amiről a költészetben járatanok is általában tudják, hogy 5+7+5 szótagos sorokból álló, rövid, elvont, a természeti látványt metafizikai tartalmakkal párosító költemény. Ez persze nem egészen helytálló állítás, hiszen a haiku valójában nem szótagszámláló vers, hanem inkább időmértékes, ugyanis nem a szótagok száma, hanem azok időtartama, a *mora* adja meg a költemény ritmusát az egy mora értékű rövid, és a két mora értékű hosszú szótagok váltakozása révén. Ráadásul a haiku nem igazán Japánból keveredett magyar nyelvterületre, hanem az amerikai beat-nemzedék költőinek közvetítésével, vagyis Nyugatról, létezik is egy megkülönböztető elnevezés, a „nyugati haiku”, ami az eredeti formai és tartalmi megkötésekhez képest (jókorá) engedményeket tesz a verssel szemben. A haiku immár a magyar líra szerves része, a költészeti gyakorlat kisajátította magának a világlíra egyik legtömörebb kötött formájú költői műformáját. A nyugati haiku kevésbé bocsátkozik bele a keleti esztétikába, etikába, világszemléletbe, a keleti embernek az alapkérdések iránti viszonyába, a szakrális és a profán megkülönböztetésének hiányát tükröző világképébe, ami feltétlenül szükséges a japán haiku meditatív formájának megértéséhez. Nincs is minderre szüksége, a magyar – és a nyugati – haiku általában nem az ősforna jelképes beszédmódját, transzcendens tartalmait és tudati megidéző erejét igyekszik követni, hanem inkább hangulati tartalmak közvetítésére, a látvány mimetikus átadására, a gondolati tartalmak direkt kifejtésére, az asszociatív képalkotásra és a kötött forma nyújtotta játéklehetőségekre épít.

Nem meglepő hát, hogy a radikálisan avantgárd Németh Péter Mykola, a beat-nemzedék ellentmondásos megítélését vezéralakjától, Allen Ginsbergtől választott mottót kötete élére, miszerint: „Csakis az absztrakt haiku képes megteremteni a misztériumot, miközben vaskemény költészetet kala-

pál vissza a sorokba.”

A mottóból Mykola költészete legalább három dologba kapaszkodik, az absztrakcióba, a misztériumba, a költészet minőségébe, és negyediként – a misztériummal találkozással – a kereszténységbe, mindenekelőtt abba, amit Jézus képvisel a hívő ember számára. A költészet például misztikus szintre emelkedik egyik háromsorosában, állítván, hogy ördögűző, a gonosztól megszabadító, megtisztító szerepe van a poézisnek, ráadásul – áttételesen – a vers úgy születik, miként az emberek bűneit magára vállaló, és azoktól megtisztult Jézus isten által újjászületik: „Isten ujjával / űzi el Baál-zebubot, / ha vers születik.” (*ihlet*) A misztérium fogalomkörébe tartozik az is, hogy Mykola szabadon bánik az etimológiával. Egyik ciklusának címéül az *Annihiláció* címet adta, ami alatt zárójelben az „átalakulás” szó áll, ami tartalmi, értelmezési többletet tár az olvasó elé, hiszen az idézett idegen szó magyar jelentése a zárójeltes változathoz képest „megsemmisülést” jelent, vagyis mindössze két szó leírásával olyan értelmezési mezőt nyit meg a költő, ami visszautal a halál és feltámadás („*Visszasejtesítődés*”) misztikus fordulatkörére. Ha már a cikluscímeknél tartunk, az említett mellett találjuk az EF-FETA (Nyílj meg!), IMPRESSZIÓ(K), HAIKUFÜZÉR/EK/, TELEIA (Eltávolodás), „VISSZA-HÁRAMLÁS” és a FRAGMENTUM(OK) ciklusokat.

Gondolom, innét már tapasztalható, hogy Németh Péter Mykola haikui nem pusztán a versritmushoz ragaszkodnak, nem megtalált költői nyelv elemeiként működnek, hanem távolabbi továbbgondoláshoz készítik elő a versolvasót. A költészet, még ha szabályokhoz is kötődik, folyamatosságában képlékeny művészi önkifejezés. Ami egykor poézisnek számított, ma talán nem egyéb, mint irodalomtörténeti bejegyzés, ami ma költészetnek számít, holnap nyersanyag lesz a szövegmegőrzéshez. Az angolok költészetté növesztették, ha láttak egy tártikasziromot, a németek, ha belegendoltak mitológiájukba, a japánok, meg tudtak valami többet, mint amit mi tudni vélünk felőlük. Mykola nem a kerti virágot szaglássza, hanem a lét, az univerzum és a kettőt összefogó meridiánok közt igyekszik eligazodni, és hozzá mer nyúlni a „nagy” témákhoz: élet, halál, szerelem, hit, költészet – de mi egyéb foglalkoztatna költőt a világban? Mondja ugyanó, hogy: „Kozmikus lény a / költő, pelyhes csibéje / a Fiastyúknak.” (*Három*).

Ez a „pelyhes csibe” viszont nagyon sok ismeretet, misztikus és reális tudást cipel magával, és „szeme van” a képekhez. A kép a szerző poétikájának a patetikus kinyilatkoztatásra hajazó versbeszéd mellett központi kategóriája. Ugyanis a kép szövegszerű megjelenítése tartalmi, szellemi és verstani szélsőségek közt mutatkozik meg. A Szőnyi István festményére írt egyik haiku például szinte teljesen közvetlen, realista megjelenítés: „Krumpliföldeken / röggé nemesül, a te / magyar paraszod.” A Macuo Basó nevére írt vers viszont megcsendíti a transzcendencia csengettyűit: „Harang nyelve leng. / A templom szentélyében / a csend tévelyeg.” Ezen túlmenően a *Talán* című kötet Baksai József remek grafikával teljesedik ki. A vizuális hatást növeli, hogy a színes grafikák mellett a tördelőszerkesztő (Szondi Bence) színes oldalakat is betűzött a könyvbe, amelyek szövegek alapjául szolgálnak, önmagukban nem hordoznak önálló jelentést, a versekkel együtt viszont *talán* igen. A realizmus és a transzcendencia nem ütközik Mykola költészetében, hanem egymás mellett létezik, és a költő átjár közöttük. Amennyiben performanszait, vagy performanszba vezető könyvbemutatóit tekintjük, Mykola nem is költőként, hanem inkább táltosként kíván megmutatkozni, aki misztikus tapasztalatairól, vagy inkább megérzéseiről és látomásairól a közérthetőség nyelvén szólal meg, noha ez a kifejezési szándéka olykor túlló a közérthetőség határán és a túlzott patetika,

vagy a közhelyesség kifejezési terepére téved. Mindez viszont beletartozik a képet és a látó-
mást közvetítő, leegyszerűsítő poétikájába.

Különös, hogy az elvont szellemiséget megjelenítő, a metafizikus tartalmakat mégis hát-
térben hagyó, nem igazán misztikus, hanem sokkal inkább a megváltás és föltámadás miszté-
riumára utaló, olvasói kibontakoztatásra szánt műfajú kötet egy konkrét költészeti ciklussal
zárul. Egyfelől ez a FRAGMENTUM(OK) című, (Binder Károly azonos című improvizációs
zongorajátékára) alcímű ciklusban fölvonultatott konkrét költemények, képversek, betűjáté-
kok, kollázsok, montázsok, (agyagtábla)töredékek, a Rákos Sándor Gilgames-fordításaira rá-
játszó fejezet a könyv legizgalmasabb része, másfelől viszont a kötet kis formátuma miatt za-
varóan apró betűs és zsúfolt. A költő korábbi, hasonló jellegű kötetei, a MYSTERIUM CARNA-
LE (2006), az EXPEDIÁL(t) EURÓPA (2008) és a VISSZASEJTÉSÍT (2008) sokkal erőteljeseb-
ben mutatták fel Németh Péter Mykola avantgárd költészetének konkrét eredményeit. Hogy
a mostani Gilgames-ciklus semmivel se kevésbé izgalmas a korábbiaknál, *talán* szemlélteti a
konkrét alkotásokhoz fűzött jegyzet: „Az Arial Narrow félővér betűvel írt textusok vendég-
szövegek és átiratok RÁKOS SÁNDOR (1921–1999) *Gilgames a sivatagban* és *Gilgames fagga-
tása* (részvers) című opusából valók. Versképző érzések, élmények, intuíciók, versképek:
mozaikok, cserepek és homokszemek R. S.: GILGAMES – AGYAGTÁBLÁK ÜZENETE (1974)
című fordításából > továbbá Vácról (1972/73) > Kóspallagról (1974/75) > Váchartyánból
(1975) > Budapestről (1975/77) > ismét Vácról (1977/81) > Zebegényből (1983/83) > újra
Vácról (1983/89) > Vámosmikoláról (1989/2009) valók. < 2009. anyák napján a versfolyam
lezárva, édesanyámnak 81. életévében felolvasva. >”

A kötetben termékenyen találkozik a leegyszerűsítés igézeté, átszellemülése a képalkotás-
sal, a látványképzéssel, általuk bomlik ki az absztrakció asszociatív térsége, vagyis a textúra, a
szövet, amiről a hajdani szerzetesek úgy vélték, általa az írnok egybeszóvi saját lelkét Istenével.

GOROVE ESZTER

Hiányérzet és otthonosság

SOPOTNIK ZOLTÁN: MOSZKVIC

**Kalligram Kiadó
Budapest, 2016
80 oldal, 2000 Ft**

Moszkvics. Autómárka azoknak, akik még abban az időben születtek, másoknak inkább egy nyelvtörő emléke, és biztos akadnak olyanok is, akiknek egy korszak szimbólumával egyenlő. Annak azonban, aki kortárs költészetet olvas Sopotnik Zoltán legújabb verseskötetét jelenti. A cím pedig nem árul zsákmacskát, a *Moszkvics* szimbólumként egy korszakot, egy kultúrát, egy nyelvet és egy helyet, Kelet-Európát, jelöli.

Kelet-Európát pedig a hiányérzet határozza meg, legalábbis így tűnik a három nyitóvers kezdősoraiból: „Vegyünk fel két tetszőleges pontot / a világban: hogy melyik a kelet-európai, / azt a hiányérzet mondja meg.” Azonban az, hogy a hiányérzet a kelet-európai létezés velejárója-e, vagy az a hely a kelet-európai, ami otthonos és éppen ezért tapadhat hozzá távollét esetén a hiányérzet, nem egyértelmű. Kelet-Európa mint az ismeretlen-ismerős jelenik meg a *Moszkvics* lapjain, ahol a kiszolgáltatottság, a cenzúra, a poloskák, a moszkvicsok és ladák, medvék, börtönök, angyalok és templomok néhol konkrét, máshol igen metaforikus ábrázolása során körvonalazódik a jellegzetes atmoszféra. Az ismerősség és ismeretlenség kettősége elsősorban abból fakad, hogy a vissza-visszatérő elemek nagy részét nem a mai politikai helyzet sajátjainak tekintjük, hanem korábbi, mondhatni lassan történelmi távlatokba helyezkedő tapasztalatok sűrítményéről van szó. Vagy legalábbis szeretnénk ezt hinni. A múlt ugyanis itt lappang, újra-újra feléled, kikerülhetetlen hatása és önismétlő mechanizmusai tűnnek fel minduntalan: „mindenkinek szocialista árnyéka van.” (*Moszkvics*).

A továbbhúzódó árnyék, a kétely és a szorongás húsba-vágó tapasztalatáról beszélni azonban nem egyszerű, megszólaltatni azt a költői nyelvet, ami hitelesen szól minderről talán még nehezebb. Sopotnik költészete éppen ezért nem könnyen hozzáférhető, vagy még inkább nem könnyen fogyasztható. A szövegek megkívánják az újra és újra olvasást, az elidőzést, ami azt eredményezi, hogy nem is lehet egyha-

mar átfutni az egyébként felesleges terjengősségbe egyáltalán nem bocsátkozó köteten. A *Moszkvics* következetes és zárt költői nyelve időt kér és igényel, ám pontosan e nyelv működtetésének következménye, hogy a kelet-európai, poszt-szocialista életérzést és atmoszférát megragadó kötet tartózkodni tud a szentenciózus, közhelyes kijelentésektől. A versszövegek nem válnak elcsépelet tanulságok megfogalmazásaivá, sokkal inkább képek, motívumok kapcsolódnak össze a szövegek terében, sokszor töredékesen, asszociatív módon: „A szocialista / mennyezet majd később természetesen / leszakad, de perpillanat még a büntudat, meg / a szegyen. A huszadik század habarcsa. A / háború a spájzban is háború, a stelázsín / meg lejátszhatók a legnagyobb csaták. / A csipkelekvár teteje a párttitkár lehelete / miatt penészes, mondják a szomszédok suttogva.” (*Szocialista mennyezet*). Az idézett részletből az is jól látható az asszociatív montázs-technikán túl, hogy a versnyelv tömör, ugyanakkor a belső rímek gyors egymásutánjai (leszakad – perpillanat – büntudat) megtörik ennek a tömörségnek szikárságát, stílusosan változtatva a vers hangnemén.

Sopotnik költészetében a humor, ironia megkerülhetetlennek látszik, a komoly vagy tragikus hangfekvések minduntalan kizökkennek, akár a versnyelv ritmusából, rímek humorából adódóan, akár annak köszönhetően, hogy mint a fenti példából is látható, a kisszerűség felé mozdulnak a szövegek (spájz, csipkelekvár, párttitkár lehelete). Annál is inkább fontossá válik a humor és a tragédia kettőse, mert úgy tűnik, Kelet-Európa valami ilyesmit jelentene. A *Csúnya-főzelék* például jó elegyét mutatja a humor és tragédia elválaszthatatlanságának. A toloncházban zajló jelenetben a már több országból „kirugdosott” fogolyra ráüvöltenek, hogy kezdjen saját nyelvén imádkozni, ám a fogoly a könyörgő ima helyett imára kulcsolt kézzel ugyan, de „csúnya káromkodásba kezdett”, s a fogolytársak nevetése, és a nevetéstől kicsorduló könnyek rögtön kiteszik a „zárójelet a toloncház körül”. Ez a humor azonban természetesen nagyon messze áll a könnyed, vagy súlytalan humor világától, a kétségbeesés és az abszurdítások, a túlfeszített húr és feketehumor felől érthetőek inkább. Miként az *A dolgok széle* című versben is látható: „mosolyogsz a reggeli kávénál / magadban, vagy magadnak inkább, miért ne mosolyoghatnál / bármikor, akkor is, ha nem illik, akkor is, ha egy tragédia / (Kelet-Európa) kellős közepén állsz, és miért ne / mosolyoghatnál a folyamatos szorongásban, amelynek / olimpiai bajnoka vagy, és a szorongás akár egy őrült / szabó, mindig igazít, de eltúlozza szüntelen:”.

A szorongásból fakadó túlzás szintén olyan eleme a kötetnek, amely mintegy a kelet-európai abszurd létmód leképezésének eszközévé válik, s néha már-már a szürrealitás, vagy néhol groteszk megoldások felé mutat (az sem lényegtelen, hogy Kafka neve is többször előkerül a kötet terében). Egy ember egy szál fát gyökerestül kitépve visz a hátán, a kocsmában megitatja szénsavmentes ásványvízzel, majd elhurcolja a templomig, ahol egy egész padsort farag a facsemetéből (*Porkérget, Kocsmás, Templomfa*). Máskor medvék ugranak le a nyolcadik emelet-ről a Dunába, vagy épp taxiba szállnak, a medve-alakok pedig hol jobban, hol kevésbé érthetőek szimbolikusan (*Medvés, Ideges mancsok, Álmos pad*). E szürrealitások felé nyitó szövegvilágban a poloskák „tévesztésről beszélnek”, ráadásul ezeket a poloskákat a „falu népe” helyezi el a tápétában, a költészet idegen és gyanakvásra okot adó („Megérteni a verseit csak külön kódokkal / lehet, döbbenek rá a második után, megbízóinak / biztos így üzen – a szellemi morze nagyon sok nekik.” *Poloska*). A paranoia, a szorongás túlzásai, a megfoghatatlan és körülírhatatlan félelem túlzásai, az abszurd működésmódok túlzásai montírozódnak egymásra.

Fontos kiemelni azonban azt is, hogy Sopotnik nagyon határozottan számol a hagyománnyal, kötetében egy saját kánon is megrajzolódik, sokszor úgy tűnik fel, hogy a mottó-

ként használt idézetekre írónak válaszként, folytatásként, vagy a továbbgondolás kísérleteként a kötet versei. A kánon fogalmának megemlítése azért is szükséges, mert a kötet legelején egy Szegedy-Maszák Mihály idézettel találkozhatunk, amely a kánon működéséről, az olvasásról mint kánon-tagadásról beszél: „A kánonok lényegéhez tartozik, hogy már megalkotásuk pillanatában érvényüket veszítik. Nélkülük elképzelhetetlen műalkotások megközeleltése, de a megértés egyszersmind a létező kánonok rombolását teszi szükségessé.” A hagyományhoz való fordulás és annak újraértelmezése, újrendezése, vagy bizonyos értelemben felülírása így ugyancsak fontos szervezőelve a *Moszkvics*nak. Ekképpen az is hangsúlyossá válik, hogy a kötetben Orbán Ottó, Kertész Imre, Sziveri János, Kassák Lajos, Hamvas Béla, Lázár Ervin, Csengery Déne, Kondor Béla, Holló András, Mándy Iván, Nagy László, Tar Sándor, Bólya Péter és Borbély Szilárd mottók találhatóak. A szerzők egymásmellé helyezhetőse koránt sem egyértelmű, ilyen módon pedig nagyon személyesnek és önkényesnek tekinthető a kötetben megrajzolódó kánon.

A kánon-vácolás kísérletének azonban az is célja lehet, hogy segítsen annak a költői nyelvnek a kialakításában, amelyből a kelet-európai ember Kelet-Európáról érvényesen, az előzményeket nem feledve, azokhoz kapcsolódva beszélhet. Ennek problematizálása, ami a *Moszkvics* utolsó ciklusában kap szerepet, érthető egyfajta ars poeticus megnyilvánulásként is. Az *Elfogadni egy nyelvet* egységben mindössze négy vers kapott helyet, ám ebből is csak kettő vázolja a nyelv, vagy egy nyelv működésének, egy bizonyos nyelv megtalálásának problematikáját. Sokatmondó, hogy a *Rétegek* című vershez a választott mottó Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetéből való, s miként az idézetben Sopotnik versében is „a testi és testen túli jelek” szétválasztásának nehézsége jelenik meg, ezáltal is kimozdítva a nyelv jelentését a pusztán verbális horizontból. Ezzel párhuzamosan azonban a névadás, a körülöttünk lévő világ neveivel való leírásával, mint a legősibb, bibliai motívumként is megjelenő kulturális gyakorlattal is szembesít: „minden kis négyzetnek / próbálok nevet adni, szavakat találni / hozzájuk, rendezgetni, akár egy profán / kirakós darabkát”. A szavakat ezek alapján tehát találni kell, sokkal inkább rájuk kell lelni (és itt lehet fontos a hagyomány), semmint megalkotni. Vagy miként a *Központi fa* című darab mondja, el kell fogadni egy nyelvet, ám ezzel együtt feltűnik a meghaladás, a túllépés lehetősége is („túllépni a beszéden, túl / a szokásos formákon”). A nyelv elfogadása azonban mintha egy bizonyos kultúra elfogadását is jelentené egyben, a *Tüskék* című szöveg ugyanis már nem a nyelv sajátjátá tételéről, hanem az élettér, a hely – talán Kelet-Európa – elfogadásáról beszél: „Elfogadni egy helyet, ráírni, hogy város, / beleírni, hogy az enyém, a nyelvét tanulni, / úgysem lesz teljesen az, nem is lehet, csak / seb, csak karmolás, ami vérzik, beleakadni, / akár egy látomásba, tüskéi ravasz nyomot / hagynak, felszállni egy villamosra [...] érvényes bérletem / van, mégis működik bennem a büntudat, ez a hely / működteti” (*Tüskék*).

Kelet-Európa a bűn és büntudat helye, a szorongás és kétely helye, a túlzások és abszurdítások helye, mindennapi dédelgetett paranoiáink helye. Ahol *Moszkvics*okat ugyan már nem sűrűn látunk az utakon, de visszük tovább a *Moszkvics*-korszak örökségeit, rendületlenül. Sopotnik Zoltán szövegei által, ha önmagunkra nem is feltétlenül, de társadalmunkra ismerünk, biztonságosan eligazodunk a kötet terében azzal együtt is, hogy nem mindig egyszerű a szövegek befogadása. A nyelvet, ami a hagyományból és annak újraírásából született ismerni véljük, s a helyen, ami félelmeinket és büntudatunkat működésben tartja, otthonosan mozgunk. Akkor is, ha ültünk még *Moszkvics*ban, akkor is, ha nem.

PATAKI FERENC

Honi pályán

*Föl-földobott kő, földre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.*

*Messze tornyokat látogat sorba,
Szédül, elbúsong s lehull a porba,
Amelyből vétetett.*

Ady Endre verséből idéztem Szabados Árpád hazalátogató kiállítása bevezetőjeként. Nehéz eldönteni, hogy hova megy haza az ember és mikor talál haza. Amikor baráti felkérése után a megnyitó mondandója körül jártak gondolataim, nézegetve 1999-es Ernst múzeumbeli kiállításának katalógusát, ráakadtam a kövek történetére egy konceptuális fotómunkája mellett. Szavai szerint: „A kertemben van egy kőfal, és egy idő után azt vettem észre, hogy a középső kő mintha nem támaszkodna a többire – holott nagyon is súlyosan támaszkodnak egymásra –, hanem megállt a levegőben. Ha ezt visszavezetem egy korábbi munkámhoz, amikor földobáltam a köveket és fotóztam őket, azok a föl-földobott kövek is úgy maradtak meg bennem, ahogy az expozíció pillanatában voltak: állnak a levegőben. Soha nem esnek le. Tehát bizonyos helyzetek akkor égnék belém, amikor ábrázolom őket, nem akkor, amikor készülök a munkára. Pedig a késztetéstől a készülődésen át a kép elkészültéig nagyon sok, valójában érdekes dolog történik. Ami azért nyugtalanít, mert ez a beégett kép nem feltétlenül azonos azzal, amit végül megcsináltam.” Ez a leírás szinte jellemzi művészi alapállását, habitusát. A sok érdekes dolog, azaz minden izgatta és izgatja ma is a világból. A gyermekrajz éppúgy vált ihletőjévé, mint ahogy hatott rá Vaszilij Kandinszkij vagy Paul Klee újítást sugalló művészete, ezek akár korunk meghatározói lehetnek, ugyanúgy, mint a törzsi népek kultúrájához való fordulás. Nem mondhatom, hogy Szabados Árpád művészi teljesítménye nyitott könyvként áll előttem, de szerencsésen látom magam előtt az idő távlatában át az eleven kisgyereket, aki szívvel-lélekkel korcsolyázik, hokizik a Somogyi-telepi kanális kiszélesedő tavacskaán, vagy látom a töltésoldalon ródlizás közben. Mindezt azért mondom el, mert az előttünk látható képek is élményből születtek. A szerzett élmény intenzitása az idő múlásával hatványozódott, a belőlük született művek megsokszorozódva születték folytatásukat. A módszer analízáló és szintetizáló, az elemi geometriai téralkotók – így a pont, vonal, folt – minden változatát felhasználja, új összefüggéseket teremtve általuk. A kép – a kompozíció – szabaddá válik és úgy alakul művészi együttesé, hogy számtalan emocionális, intellektuális tartalmat hordoz. Volt szerencsém azt is látni, hogy a főiskolán

* Elhangzott 2017. június 1-jén a SZAB Székházban (Szeged Somogyi utca 7.) rendezett kiállítás megnyitóján. Szabados Árpád (1944. március 18 – 2017. június 13.) a megnyitó után néhány nappal elhunyt. Pataki Ferencnek május végén még e levél kíséretében küldte el a képeket:

*„Férikém! Most állítottam össze az anyagot. Néhány képet küldök. A kis fekete illusztrációkból tíz lesz. A nagy fekete tekerics pasztell tíz méteres kilenc elfér belőle. Általában a két részesek mint ezek között a kék növényes két 150x100-as vászonra készült. Két litoráfia is lesz. Öllelek: Árpád
ps. elnézést, hogy ilyen kurtán írok, de lezuhant a fehérvérsejt számom és nagygyöngye vagyok. Á.”*

elsőéves Szabados Árpád micsoda briliáns metszeteket készített. Majd művein láttam azt a folyamatot elindulni, amikor szabadulni akart a hagyományos keretektől, szinte menekült a racionális képfeldolgozástól, amikor elvetette az „okos kép” fogalmát, a belső ösztönvilág lett a figyelem központja. Útkeresései egyik állomásán, Makón a grafikai művésztelepen együtt dolgozhattunk, láthattam hogyan fogalmazta maivá Dürer kinyújtott karú emberét és adott az ofszet technikának új karaktert. Bizonyára közel kell kerülnünk a művek mögött sorakozó élet-élmények ismeretéhez amellelt, hogy a jelek, színes foltok, mérnöki vonalak együttese, az új értelmű kompozíció önálló, szuverén világa már sokszor elég a figyelmünk felkeltésére. A meghívó sötétbarna-fekete nagy foltja első látásra absztrakt hatást sugall, tovább nézve azonban két szimmetrikus, szembeforduló, könyöklő alakot vehetünk ki, töprengő pózban. Működni kell „beleérző-készülékünknek”, sejtéseinkre is hagyatkozhatunk. Körülírni ezt a rendkívülien gazdag, sokoldalú mai művészetet amúgy lehetetlen. Mégis a vonzalom, rátalálás a felfedezhető „csapásirányra” könnyíti ezt az amúgy nehéz teljesítmény befogadását. A gyerekkort említettem, s ez a csoda átment Szabados Árpád felnőtt, alkotó világába: a tájékozott, tépelődő, mondhatom újító művész vissza tudott nyúlani a gyermekvilág esszenciájához, az ösztönösséghez és ez a valódi művészi tett rokon a 20 század nagy újító művészeinek a törzsi kultúrához való oda-fordulásával. A gyerekkori papírsárkány készítéséhez hozzátartozott a „kifestés” is – így vált már valódivá az eregetés rituáléja. A másik meghatározó az évek alatt kikristályosodott vágy: sikerüljön egy tökéletes képet megcsinálni. A monumentalitás is serkentő elem lett, képes volt 6,15 méter magas 45(!) méter hosszú tekercképet festeni. Amit parányiban is meg tudott oldani, mégis tovább hajszolta magát, átlépett a megoldott feladaton – „lángot gyűjtök, tüzet viszek” – és igazi vizuális úttörőként kibukkant egy másik, eddig ismeretlen képterepen. Az az érzésem, hogy mindvégig elégedetlen volt teljesítményével. Talán ez a valódi magyarázata, hogy olyan változatos és változékony az arzenálja: a keleti ecsetrajzok éppúgy szolgáltak beépítendő tanulságként a lebegő növényi levélminták kialakításához, mint az art-brut elementáris kifejező ereje. Szabados Árpád neve a Nemzeti Galéria GYIK Műhelyének vezetőjeként, a Képzőművészeti Egyetem grafikai tanszékének vezetőjeként majd rektoraként, a Mozgó Világ szerkesztőjeként is jól ismert. Számtalan hazai és nemzetközi díj, kitüntetés birtokosa. Mindezek csöndes, szerény emberré tették, aki boldognak vallja magát: a szülői gyökerek felépítették és táplálják a világra csodálkozó éber embert, aki hallgatja a nád susogását és figyeli a fű növést. Csak a legnagyobb tisztelettel beszélhetek a titokzatos felnőttmesék mesteréről, a finom érzékenységek s a rezdülések mesteréről. A korai metszetek vonal-szövedéke visszajön a Szentivánéj fekete alapú kisméretű tuszrajzain. A figurális illusztrációk misztikusak, drámaiak. Késői üzenetet küldött a nagy elődöknek: Duchampnek, Picabiának, Kornis Dezsőnek, tisztelettel a szabadlelkű alkotóknak. Árpád szabad lélek és egész művészete is szabad. Magáról így vall: gyökereit lefelé ereszti. Boldog, ha sikerül egy jó vonalat húznia. Úgy tűnik, hogy festményeiből, rajzaiból egy képzeletbeli labirintust épített és emelt maga köré, melynek ki- és bejáratait egyedül csak ő ismeri. Ez a labirintus nem útvesztő! Tekervényes, de átjárható, bejárható! Csak a helyes útvonalat kell megkeresni. Induljanak el bátran, járják végig a labirintus útját, álljanak meg a sorjázó művek előtt, és ha ezek megérintették Önöket, könnyű szívvel kitalálnak. Kire és mire kell hallgatni? Ajánlom a tiszta szem próbáját. Járják a szem, az elme majd a szív útvonalt! Jó szívvel vagyok a kísérőjük!

Patali Ferenc

PÉCSI GYÖRGYI

Tiszatáj anzix

Végül, a könyvszelekció után kidobásra kerültek a nagy gondossággal összegyűjtögetett folyóiratok is, a hiánytalan évfolyamú fontosak, meg a kevésbé fontos hiányosak, a hetvenes évek végétől kétezer-valahányig. Kinőtték a lakást, kinőtték a garázst is. Doboz doboz hátán, gyerekbicikli, síruha, téli gumi, benzineskanna, VHS-kazetták, gumicsizmák, és persze, folyóiratok. Kortárs, Tiszatáj, Valóság, Hitel, Alföld, Filmvilág, Filmkultúra, Nagyvilág, Vigilia, Forrás, Bárka, Életünk, Új Forrás, Jelenkor, Látó, Székelyföld, Irodalmi Szemle, Kalligram, Árgus, Pannon Tükör. *Egyszer majd még kellhet*, gondoltam valamikor, aztán beláttam, lassan minden fölösleggé, lommá válik. Könyveknek találtam gazdát, kortárs verseknek elvétve, folyóiratoknak egyáltalán nem. Tehát szelektív. Amúgy is egyszerűbb az interneten keresni, s ha mégsem lenne digitalizálva, előbb a könyvtár, mint a garázs.

Kis targoncán húztuk a szelektívbe, pár lapszámot tartottam csak vissza, Filmvilág (moziőrület), kétheti Hitel (rendszer-váltás-relikvia), Nagyvilág, szamizdat Beszélő. Rokonszenves cigányember biciklizget mellénk, csöndesen kérdezi, valami tankönyv, a gyerekeknek olvasnivaló nincs-e köztük. Nincs, mondom kurtán, ez *csak irodalom*. Lányom szikrázik, *muszáj ennyire ortopédnak lenned*, adhattunk volna... adhattunk volna...

Már nem gyűjtök folyóiratot, elolvasom, továbbadom. A garázs ennek ellenére megtelik. Kezdjük újra a szelektálást. Filmvilág, Nagyvilág, kétheti Hitel, szamizdat Beszélő – marad. És egy méretes, rejtőzködő dobozban legalul, a legbiztonságosabb helyen: Tiszatáj, komplett évfolyamok a nyolcvanas évekből. Sehogy sem emlékszem, miért is tartottam vissza a Tiszatájat, ha csak egy-két lapszám, értem, de teljes évfolyamok '86-ig? Mindegy, most már marad.

Ámulok, hogy bírtam havonta legalább 6-8 folyóiratot kezdő tanári fizetésből megvenni (plusz cigiztem, meg kocsmáztunk). Akkortájt minden valamirevaló újságos standon nemcsak ott voltak az irodalmi meg az összes művészeti folyóiratok, de igyekezni kellett a beszerzésükkel. Volt pár kedvenc újságosom, de a Tiszatájat a Rákospalota-Újpest vasútállomás standján vettem meg, mert az árus (egyszerű, nyugdíj felé tartó férfi vagy nő) félretette. Egy idő után érdekelni kezdte, mi a jóisten lehet benne, ha mániákusan minden számot megveszek, és nem bánta, ha időnként beszámolok. Úgy átabotában mondtam, hogy amolyan mozgolódásféle van az irodalomban, határon túli magyarok, ilyesmi.

Nagyon jó volt a nyolcvanas években Budapesten fiatal értelmiséginek, irodalombarátnak (netán valamelyest az irodalom művelőjének) lenni. A magyarországi irodalomban a hetvenes évek elején indult el az értékmegáradás (Szilágyi István a hatvanas évek erdélyi irodal-

* 1947 márciusában indult útjára a Tiszatáj folyóirat. Története, e küzdelmekkel és eredményekkel teli 70 év nemcsak a mindenkori szerkesztőség története, de főképpen a lapot írással, gondolattal és étellel megtöltő szerzők, barátok és kollégák története. Közülük kértünk meg néhányat, hogy az ünnep alkalmából számoljanak be a folyóirathoz való kapcsolódásukról, emlékeikről, a Tiszatájban megjelent fontos olvasmányaikról. A 70 éves Tiszatájat köszöntő ünnepi sorokat következő számainkban mutatjuk be.

máról), a nyolcvanas években pedig – emlékezetem szerint – elképesztően izgalmas pezsgés kezdődött a szellemi élet minden területén, kristályosodni kezdtek az ellenzéki mozgalmak, ez a pezsgés-nyüzsgés pedig egybeesett a, mondjuk így, szellemi felnőtté válással (meg amúgy is fiatal voltam). Beérett a nomád nemzedék, nomád értelmiség, beérett a táncházmozgalom, átléptük a határokat, fölfedeztük Lengyelországot, Erdélyt, a határon túli magyarokat, az alternatívokat. Mindenhol áradt az érték, mintha minden akkor akart volna hirtelen megszületni. Bizottság együttes, Európa Kiadó, szamizdat Beszélő, Bibó-emlékkönyv, dokumentumfilmek (Sára Sándor, Gulyásék), Jeles András meg Bódy Gábor filmjei, másolgatva az Irodalmi Újság '56-os száma, stencilezve Hamvas-esszék, filmklubok, Eötvös Klub, Kaszák Klub, Lakitelken Lezsák. És persze: Tiszatáj, Forrás, Kortárs, Alföld, Életünk, Nagyvilág, Filmvilág, ef-Lapok. Amolyan reformkor hangulat volt, dinamikusan feszült és jólesően izgalmas, mint amikor ha nem is az ország, de az elit hirtelen megérzi az erejét.

Csapatostul jártunk rendezvényre, mint a szivacs, szívtunk be mindent (az irodalom mellett én főleg a filmekre buktam), akkortájt természetes vagy alapértelmezett volt a figyelmes odafigyelés. Semmi közéleti, politizáló ambíciót nem éreztem magamban, csak figyeltem, tanultam. Ezért is nem emlékszem, miért lehettem ott az írószövetség 1986-os közgyűlésén, de hogy ott voltam, az biztos. Talán mint JAK-os kaptunk privilegizált engedélyt, hogy lássuk a Nagy Írók rettentő/elrettentő fontos gyűlését, nem tudom.

A Vigadó épületének a színháztermében zajlott a közgyűlés (*elízelt* palotának is nevezik a lebontott és helyére épült kristálypalotát, ma munkahelyem), Pintér Lajos mellett ültem egészen fent, bal oldalt, félig sötétben, Lajos előzőkenyen kommentálta a megszólalókat, ki kicsoda, mi az üzenete, értelme, jósolgatott, mi lesz ebből. Albert Gábor, Csoóri Sándor, Mézőly Miklós, Berecz János – kapkodtam a fejemet, próbáltam követni a hozzászólásokat, de inkább csak a nagy izgatottságra emlékszem, meg az igen feszült légkörre, s hogy valami nagyon súlyos történik.

Semmi gyakorlati érzékem nem volt, hogy még aznap éjjel, frissiben lejegyzeteljem, mit láttam, hallottam, nem voltam aktív részese a közgyűlésnek (megfigyelő, mint Mongólia a KGST ülésein). A '86-os közgyűlés, ezt már Gyuris György példásan akkurátus könyvéből (*A Tiszatáj fél évszázada*, Somogyi Könyvtár, 1997) tudom, egyik fő pontja a Tiszatáj-ügy volt. Júniusban jelent meg Nagy Gáspár *A Fiú naplójából* című verse, ez verte ki a biztosítékot, Kádár bevadult, főszerkesztők leváltása, a lap felfüggesztése, valójában betiltása. Gyuris előzőkenyen elküldte a könyvét, nem volt kapcsolatunk, nem értettem, miért, aztán láttam, hogy októberben száztizennégy „író, művész és más értelmiségi” tiltakozó levéllel fordult a párt Központi Bizottságához és a Minisztertanácshoz, a tiltakozó aláírók közt pedig az én nevem is szerepel. Egyszerűen elfelejtettem, pontosabban rémlett, hogy igen, de nem voltam biztos benne, hogy tényleg én is aláírtam-e, általában nemigen írtam alá, egy pillanatra zavarba is jöttem az imponáns névsor láttán. A tiltakozó levél a debreceni irodalmi napokon készült, nyilván végig politikáról, Tiszatájról, Nagy Gazsíról lehetett szó, de arra sem emlékszem, hogyan kerültem Debrecenbe 28 évesen. Talán JAK-küldöttként, talán Lezsák, talán Nagy Gazsi patronált be (akkoriban még a negyvenes is tapsifüles pályakezdő fiatalnak számított) – este közös népdaléneklés, svédasztalos reggeli az Aranybikában (töltött káposztával). (A közös éneklés nagyon hiányzik.)

Úgy emlékszem, '76-77-től olvastam rendszeresen a lapot, kötelességszerűen minden számát, elejétől a végéig. Akkoriban természetes volt, hogy olvassuk a folyóiratokat, hogy be-

szélünk a megjelent írásokról. A fontosakról pláne. Határon túli irodalom, nemzetiségi kérdés – szívügyem volt –, a Lancranjan-ügy, Illyés, Sütő, Csoóri, Nagy Gáspár, Baka – természetesen, hogy a Tiszatáj az elsők között. Ebben a számomra ősrégi Tiszatájban nem jelent meg írásom. Nagy Gáspár bátoríttatott, küldjek valamit a lapnak, halogattam, s amire megjött volna a merszem, puff, megszűnt.

Tudtam Ilia Mihályról (*a Tanár úr*), és sajnáltam, hogy nem lehettem a tanítványa. Nem emlékszem, mikor küldte az első születésnap-i üdvözlését, de onnantól valahogy másként érezkeltem a helyemet. Az az írói kör, amely a hetvenes–nyolcvanas években megjelent a Tiszatájban, számomra eligazító volt. *Odatartozónak* éreztem magamat, de, hogy is mondjam, efelől csak Ilia tanár úr első levelezőlapja után bizonyosodtam meg.

Később Olasz Sándor hívtott szerzőnek, '90-ben jelent meg az első írásom a lapban. Olasz becsültem, abszolút megbízható, korrekt irodalomtörténésznek és szerkesztőnek ismertem, velem is kimondottan figyelmes és előzékeny, de talán a távolság miatt (személyesen alig találkoztunk), kissé feszengős volt a kapcsolatunk – 2010-ig. Akkor, talán a Könyvhéten jutottam el Hódmezővásárhelyre, Németh László-könyvbemutató, Ágnessel, Magdával és Lakatos Istvánnal beszélgettem a könyvről népes hallgatóság előtt – oda-odapislantottam Olaszra, figyelmesen, finoman biccentett. Akkor már nagyon beteg volt, ő jobban tudta, mi meg nem tudtuk, hogy mit tudjunk. Először jártam Vásárhelyen, este sétáltunk, bemutatta a várost, szülővárosát, történeteket mesélt épületekről, Németh Lászlóról, magáról, a lapról, küszködéséről, hogy hogyan lehet hűséges a régi Tiszatáj szellemiségéhez a rendszerváltozás után húsz évvel, egészen más szövegekörnyezetben. Megint *odatartozónak* éreztem magamat, és sajnáltam a köztünk feszengő évtizedet.

Olasz Sándor után már mint egy másik lap munkatársa (Kortárs) figyeltem az új szerkesztőséget. Drukkolok, meg persze valami vetélytársféle is. De mégis inkább drukkolok, össze tudja-e szedni Hász Robi a csapatot, hogyan tovább azzal a hatalmas örökséggel, amelyik kötelez, vagy radikális váltás (a 'megváltozott szellemi-kulturális térben'). Aztán megkönynyebbülés.

A garázskiürítésnél a téli gumik, utazóbőröndök, a gyerekek kinőtt játékaik társaságában a Nagyvilág számait tartogattam az egyik legtávolabb. Fázsy Anikó halálával megszűnt a Nagyvilág, és most, amikor pláne lehetne világirodalmi folyóirat, pont nincs.

Meghozza a posta az új lapszámot, és a borítékra pillantva nem a Tiszatáj mostani borítója jelenik meg előttem, hanem a régi, a nem túl szép, mindenféle színű borítók egyvelege és arckok egymásba úszott víziója (Ilia tanár úr, a jegyzetelő Vörös László, Nagy Gazsi, Baka Pista, Olasz Sanyi, Tandori, Csiki Laci, Szepesi Attila, Fried tanár úr, Bombitz Attila, Füzi Laci, Sándor Iván). És izgulok, hogy megint valami jó kis világirodalmi összeállítás legyen benne (I. Nagyvilág-hiány), mint volt az osztrák szám, a García Lorca-szám, a Klaus Mann, meg Thomas Mann, a Mann-család lapszáma... és osztok-szorzok, hogy ezt a számot kinek fogom pontosan továbbadni.

SZÍV ERNŐ

A mandulafa

Volt pedig egy fa. És mandulafa volt. Nem véletlenül álldogál az udvar végében, dehogyan. Tudatlan szolgáló ültette nyilván, évekkel ezelőtt. És amikor ő meglátta, nem tudott szabadulni a látványtól. A tegnap még meleg szellő mára hűvös, kellemetlen széllé vált. Virágozik ez a kis fa! Többször körbejárta, taposott a saját lábnyomában. Mint a Nap vezette árnyék, olyan volt. Fázott nagyon. Figyelte a kicsiny fát, virágozik, gyöngéden, mégis milyen büszkén. Biztosan nő. Kicsoda nő, miféle vászoncseléd! És akkor már úgy nézett, hogy a szó miatt nézett, mert nem látott se mandulavirágot, se ágak ívét, törzs merevségét, és nem látta a mögötte hullámzó táj részletét se. Plutarkhosz jutott az eszébe, hogy a sors a legnagyobb dolgokat is jelentéktelen apróságokkal szokta eldönteni. Mit dönt el ez a fa? De tényleg, mit?! Hanem ekkor, abban a pillanatban a tárgy megszülte magát, szóvá lett. Hallotta, ahogyan él, a gyökerek szívós aprómunkáját, fut, lüktet az anyag, önmagában fut. Azt is hallotta, mit mond neki a fa, azt is hallotta, mit mond ő a fának. Mindent mondott, meg se szólalt. Szó volt! Szó lett! Ebben a beszélgetésben, ebben az igazán meghitt diskurzusban el lett felejtve, hogy ki felelt a fa sorsáért, milyen kéz, milyen arc, miféle másik sors. Az a szélfúttá szolgál. Hol van már? Él? Kit tudja. Ültethette mégis az isten. A sors. Ebben a közösen bonyolított, alig észrevehető beszélgetésben, mi kettejük között zajlott, el lett felejtve az is, vele mi történik. Elfelejtette az életét, Váradot, a pappá szentelés mulatságos ceremóniáját, amikor csaknem fölnevetett a fölcsendülő litánia miatt, és meg is teszi, ha egy fiatal püspök meg nem fogja a karját, János!, és feledte a nőket, kiket bordélyban látott lógó mellekkel, vihogva, akiket megkívánt, akiket megkapott, és akiket nem. Felhőző női ölek, nem. Szeretlek, uram, királyom, Corvinus Mátyás, nem. Elfelejtette a könyvtárakat, hogy vaskos kódexet ejtett el egyszer, s a hatalmas, öblös csattanás után hogyan szál fölfelé, százezer szikraként a por. Még Itáliát is felejtette, pedig az a fény, amiben ott fürdött, azt soha nem szokta, az a fény mindig világított neki, bármelyik sötét és dohos magyar szegletben. Felejtette, mennyit gondol arra, hogyan fog meghalni. A halál. Azt is felejtette, amire pedig annyira büszke volt, hogy száz és száz évek óta, mióta övék ez az óriási pusztakert a Kárpátokon belül, ő az első, akit számon tartanak a civilizáltak. Akiről tudnak. Aki vitte a hírért, hogy itt, ezeknél a barbároknál, mert hát azok, nyomorult barbárok, lehet így is dalolni. Tudunk a nyelveinken mi is. Ezt is feledte. Aztán később, hogy a fát a naplemente támadó hidegére hagyta, és a gyertya világította papír fölé hajolt, rájött. Megértette, hogy ebben a feledésben, ebben a szavak nélküli, emberi fül által nem halható beszélgetésben, ebben a szemérmes, intim és csöndes egymásra találásban, melyben a világ elvesztése történik tulajdonképpen, nos, ebben születik meg az ember egyik legszebb találmánya mégis, mert általa mégis mindent, de valóban mindent, mit elhagyott, felejtett, vesztett, visszakaphat. És vissza is kap. S amit ezért, vagy nem ezért, de versnek neveznek.

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

